

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’NİN RESMİ KALKINMA YARDIMLARI
AFRİKA’YA YÖNELİK SOSYAL ALTYAPI VE
HİZMETLER YARDIMLARININ ANALİZİ (2005-2021)
TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI
BAŞKANLIĞI (TİKA) ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERKAN KAYALAR

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ANKARA 2021

T.C
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE’NİN RESMİ KALKINMA YARDIMLARI
AFRİKA’YA YÖNELİK SOSYAL ALTYAPI VE
HİZMETLER YARDIMLARININ ANALİZİ (2005-2021)
TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI
BAŞKANLIĞI (TİKA) ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SERKAN KAYALAR

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

PROF. DR. EMRAH AKBAŞ
DANIŞMAN

ANKARA 2021

ONAY SAYFASI

Serkan KAYALAR tarafından hazırlanan “Türkiye’nin Resmi Kalkınma Yardımları Afrika’ya Yönelik Sosyal Altyapı ve Hizmetler Yardımlarının Analizi (2005-2021) TİKA Örneği” adlı tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Emrah AKBAŞ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. İnsan ve Toplum Bilimleri Fak.	
Kabul ☐	Red ☐	
Doç. Dr. Abdulkadir DEVELİ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniv. Siyasal Bilgiler Fak.	
Kabul ☐	Red ☐	
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniv. Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi	
Kabul ☐	Red ☐	
Jüri Üyesi Ünvan Ad soyad		
Kabul ☐	Red ☐	
Jüri Üyesi Ünvan Ad soyad		
Kabul ☐	Red ☐	

Tez Savunma Tarihi: 31/12/2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tezin içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum. 31/12/2021

Serkan KAYALAR

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın her aşamasında fikir ve yönlendirmeleriyle destek olan danışmanım Prof. Dr. Emrah AKBAŞ'a ve bu süreçte sabrı ile desteğini sürekli hissettiğim değerli Eşim Tuğba KAYALAR'a sonsuz teşekkür ediyorum.

ÖZET

TÜRKİYE’NİN RESMİ KALKINMA YARDIMLARI AFRİKA’YA YÖNELİK SOSYAL ALTYAPI VE HİZMETLER YARDIMLARININ ANALİZİ (2005-2021) TÜRK İŞBİRLİĞİ VE KOORDİNASYON AJANSI BAŞKANLIĞI (TİKA) ÖRNEĞİ

Serkan KAYALAR

Yüksek Lisans, Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Emrah AKBAŞ

Aralık, 2021, viii + 89 Sayfa

Türkiye 2000’li yılların başından itibaren ekonomik ve siyasi istikrarı ile uluslararası kalkınma işbirliği alanında etkili bir aktör olarak öne çıkmakta ve yükselen (*emerging*) donör ülkeler arasında gösterilmektedir. 2005 yılında Afrika Yılı ilanı ile kıtada da yardım faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Bu çalışmada, Türkiye’nin kalkınma yardımlarının uygulanmasından ve koordinasyonundan sorumlu kurumu TİKA’nın Afrika’ya yönelik sosyal altyapı ve hizmetler sektöründeki faaliyetleri (2005-2021) doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. TİKA tarafından Afrika’da gerçekleştirilen projelerin yüzde 74’ünü sosyal projeler oluşturmakta, kıtanın kalkınma öncelikleri doğrultusunda sırasıyla idari sivil altyapılar, eğitim ve sağlık alanları öne çıkmaktadır. TİKA, Türkiye’nin tarihi bağlarının olduğu kuzey Afrika coğrafyasında faaliyet yürütmekle birlikte, kalkınma projelerini Sahra altı Afrika’ya yoğunlaştırmakta, özellikle kırılgan ülkelerin altyapısının güçlendirilmesine öncelik verdiği görülmektedir. Ofislerin bulunduğu Afrika ülkelerinde daha fazla proje gerçekleştirilirken, proje süreçleri hızlı, somut ve orta ölçekli bütçelerle yürütülmektedir. Bu yaklaşım Türk Tipi Kalkınma İşbirliği Modeli olarak nitelendirilmektedir. Kuramsal olarak bakıldığında ise, TİKA’nın Afrika’daki kalkınma yaklaşımı, Amartya Sen’in insanı merkeze koyan, bireysel ve sosyal kapasitelerin artırılmasına vurgu yapan Amartya Sen’in yapabilirlik (*capability*) yaklaşımı ile örtüşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Yardımı, Afrika, Sosyal Altyapı ve Hizmetler, TİKA, Yapabilirlik Yaklaşımı, Türk Tipi Kalkınma İşbirliği Modeli

ABSTRACT

TURKEY’S OFFICIAL DEVELOPMENT ASSISTANCE AN ANALYSIS OF SOCIAL INFRASTRUCTURE AND SERVICES ASSISTANCE TO AFRICA (2005-2021) CASE OF TURKISH COOPERATION AND COORDINATION AGENCY (TİKA)

KAYALAR, Serkan

Master Thesis, Department of Sociology

Supervisor: Prof. Dr. Emrah AKBAŞ

December 2021, viii+ 89 Pages

Since the beginning of the 2000s, Türkiye has come to the fore as an effective actor in the field of international development cooperation with his economic and political stability and is shown among the emerging donor countries. With the declaration of the Year of Africa in 2005, aid activities has intensified in the continent. In this study, the activities of TİKA, the agency responsible for the implementation and coordination of Turkey's official development assistance, in the social infrastructure and services sector for Africa (2005-2021) were analyzed by document analysis method. In line with the development priorities of the continent, 74 percent of the projects, carried out by TİKA, belongs to the social projects, respectively administrative civil infrastructures, education and health sectors focused. While TİKA operates in the Northern Africa, where Turkey has historical ties, it mainly focuses its development projects on Sub-Saharan Africa, and gives priority to strengthening the infrastructure of fragile states. While more projects are carried out in African countries in which programme coordination offices are located, project process is fast and concrete and has medium-sized budgets. This approach is described as the Turkish-type Development Cooperation Model. From a theoretical point of view, TİKA's approach to development in Africa conforms with Amartya Sen's capability approach, which puts people at the center and emphasizes increasing individual and social capacities.

Keywords: Development Assistance, Africa, Social Infrastructure and Services, TİKA, Capability Approach, Turkish Type Development Cooperation Model

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	v
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	vii
1. GİRİŞ.....	1
2. KALKINMA YARDIMI KAVRAMI VE GELİŞİMİ	3
2.1. Kalkınma Yardımı Tanımı.....	3
2.2. Kalkınma Yardımlarının Sınıflandırması	4
2.2.1. Resmi Akımlar.....	5
2.2.2. Özel Akımlar	6
2.3. Kalkınma Yardımlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi	7
2.4. Kalkınma Yardımlarının Mevcut Küresel Mimarisi.....	9
3. KALKINMAYA TEORİK YAKLAŞIMLAR	12
4. AFRIKA VE KALKINMA YARDIMLARI	18
4.1. Afrika Kıtasına Genel Bakış	18
4.2. Afrika, Kolonyalizm ve Kalkınma.....	20
4.3. Afrika'nın Kalkınmasında Dış Yardımlar	23
5. TÜRKİYE-AFRIKA İLİŞKİLERİ.....	29
5.1. Cumhuriyet Öncesi Afrika ile İlişkilere Genel Bakış	29
5.2. Cumhuriyet Dönemi Afrika ile İlişkilerin Gelişimi.....	31
6. TÜRKİYE'NİN RESMİ KALKINMA YARDIMLARI	36
6.1. Türkiye'nin Kalkınma İşbirliği Faaliyetlerinin Gelişimi.....	36
6.2. Türkiye'nin Kalkınma Yardımlarında TİKA.....	38

6.3. Türkiye'nin Kalkınma Yardımlarına Yaklaşımı ve Temel Motivasyonlar.....	44
6.4. Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımı Göstergeleri	46
7. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	51
7.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	51
7.2. Araştırmanın Problemi ve Veri Toplama Araçları	52
7.2.1. Araştırmanın Problemi.....	52
7.2.2. Veri Toplama Araçları	52
7.3. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	53
8. TİKA'NIN AFRİKA'DA SOSYAL ALTYAPI VE HİZMETLER SEKTÖRÜNDEKİ YARDIMLARININ PROJE BAZLI ANALİZİ VE BULGULAR.....	54
9. SONUÇ VE ÖNERİLER	70
KAYNAKÇA.....	73
EKLER	84
Ek-1. TİKA Program Koordinasyon Ofisleri ve Açılış Yılları.....	84

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika
CRS	: Creditor Reporting System/Kreditör Raporlama Sistemi
DAC	: Development Assistance Committee/Kalkınma Yardımları Komitesi
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EKETİB	: Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı
GSYİH	: Gayri Safi Yurt içi Hasıla
G8	: Group of Eight (Sekizler Grubu)
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
MENA	: Middle East and North Africa/Ortadoğu ve Kuzey Afrika
NATO	: North Atlantic Treaty Organization/ Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development/Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
RKY	: Resmi Kalkınma Yardımları
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
TOSSD	: Total Official Support for Sustainable Development/Sürdürülebilir Kalkınmaya Toplam Resmi Destek
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development/Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
UNDP	: United Nations Development Programme/ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNOSSC	: United Nations Office for South-South Cooperation/Birleşmiş Milletler Güney-Güney İşbirliği Ofisi
USAID	: United States Agency for International Development/Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Kalkınma Yardımlarının Kategorileri	5
Şekil 2. Afrika Siyasi Haritası.....	20
Şekil 3. TİKA Teşkilat Şeması.....	39

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. OECD DAC Üyesi Ülkelerin Afrika'ya Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımları (2005-2020; Milyon Dolar, Cari Fiyatlar)	24
Tablo 2. OECD-DAC Üyesi Ülkelerin Afrika'ya Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımlarının Bölgesel Dağılımı (2005-2019; Milyon Dolar, Cari Fiyatlar) ...	25
Tablo 3. Afrika'da En Çok Yardım Alan Ülkeler (2005-2019; Milyon Dolar, Cari Fiyatlarla)	26
Tablo 4. Afrika'ya En Çok Yardım Yapan OECD-DAC Üye Ülkeleri (2005-2019; Milyon Dolar, Cari Fiyatlarla)	26
Tablo 5. Türkiye-Afrika İlişkilerinde Önemli Tarihler.....	33
Tablo 6. Türkiye'nin Afrika ile Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (2005-2020; Dolar)	34
Tablo 7. TİKA Faaliyetleri ile 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İlişkisi	41
Tablo 8. Türkiye Resmi Kalkınma Yardımları (RKY) (2005-2020; Milyon Dolar).....	47
Tablo 9. RKY'nin Gayri Safi Milli Gelire Oranı: Türkiye ve En İyi Orana Sahip İlk 10 OECD DAC Üyesi Ülke Sıralaması (2020)	48
Tablo 10. Türkiye'nin Resmi Acil ve İnsani Yardımları (2005-2020; Milyon ABD Doları).....	49
Tablo 11. Türkiye'nin En Çok Yardım Yaptığı Ülkeler (2020; Milyon ABD Doları).....	49
Tablo 12. Türkiye'nin EAGÜ'lere Yaptığı Yardımlar (2020; Milyon ABD Doları).....	50
Tablo 13. Türkiye'nin Afrika'ya Resmi Kalkınma Yardımları (2005-2020; Milyon Dolar)	54
Tablo 14. TİKA'nın Afrika'ya Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımları (2005-2020; Dolar)	55
Tablo 15. TİKA'nın Afrika'da Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı (2005-2021)	56
Tablo 16. TİKA'nın Afrika'da Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Bölgesel Dağılımı ve Payı (2005-2021; Toplam)	56
Tablo 17. TİKA'nın Sahra'nın Kuzeyindeki Ülkelerde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Dağılımı (2005-2021)	57
Tablo 18. TİKA'nın Sahra'nın Güneyindeki Bölgelerde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Dağılımı (2005-2021;Toplam)	58

Tablo 19. TİKA'nın Doğu Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)	58
Tablo 20. TİKA'nın Orta Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)	59
Tablo 21. TİKA'nın Güney Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)	59
Tablo 22. TİKA'nın Batı Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)	60
Tablo 23. TİKA Tarafından Sosyal Altyapı ve Hizmetler Alanında En Fazla Proje Gerçekleştirilen İlk 10 Afrika Ülkesi (2005-2021; Toplam)	61
Tablo 24. TİKA'nın Afrika'da Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısının Alt Sektörel ve Bölgesel Dağılımı (2005-2021)	61
Tablo 25. TİKA'nın Afrika'daki Eğitim Projelerinden Örnekler	64
Tablo 26. TİKA'nın Afrika'daki Sağlık Projelerinden Örnekler	65
Tablo 27. TİKA'nın Afrika'daki İdari ve Sivil Altyapı Projelerinden Örnekler	66
Tablo 28. TİKA'nın Afrika'daki Su ve Sanitasyon Projelerinden Örnekler	67
Tablo 29. Türk Tipi Kalkınma Kalkınma İşbirliği Modeli Prensipleri	68

1. GİRİŞ

İlk uygulama örnekleri kolonyal döneme kadar uzanan kalkınma yardımları, modern anlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmıştır. Savaş sonrasında ulus devlet sistemi ile farklı coğrafyalarda bağımsız devletler kurulmuştur. Yeni düzende, savaşın neden olduğu yıkımın ortadan kaldırılması ile uluslararası siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması öncelikli iki konu olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından 1948 yılında yürürlüğe konan Marshall Planı ekonomik yardım paketi olarak Kıta Avrupası'nda yeniden inşa görevi görürken, ABD'nin kıtada gözettiği iktisadi, siyasi ve jeopolitik bir takım kaygıların da giderilmesinde rol oynamıştır (Wilson, 1977; Tarnoff, 2018). Ayrıca Marshall Yardımları modern anlamda da dış yardımların ilk örneğini oluşturmuştur.

Öte yandan, dekolonizasyon süreci ile bağımsızlığına kavuşan ülkelerde ortaya çıkan sanayileşememe ve az gelişmişlik sorunu, kalkınmanın ve kalkınma iktisadının da önem kazanmasına neden olmuştur (Krugman, 1994; Saito, 2010).

Az gelişmişlik sorunu denildiğinde özellikle Afrika kıtası öne çıkmaktadır. Birleşmiş Milletlere üye yüz doksan üç ülkenin kırk altısı, günlük kişi başı geliri iki doların altında olan en az gelişmiş ülkeler kategorisinde yer almaktadır. Bugün Afrika'daki elli dört ülkenin otuz dördü bu kategoridedir (UNCTAD, 2021).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kıta Avrupası'nda kullanılan dış yardımlar Afrika'da yoksulluk ile mücadelede de kullanılmaya başlanmıştır. Afrika ülkeleri yardımları, ekonomik büyümeyi sağlayacak kalkınma için önemli bir finansman umudu olarak görmüştür (Willis, 2005: 45-46; Kapısız ve Dilek, 2017).

OECD (2018) verilerine göre, 1970 ile 2017 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere sekiz yüz seksen sekiz milyar dolar resmi kalkınma yardımı yapılırken, bu rakamın üç yüz beş milyar doları (yaklaşık yüzde otuz beş) Afrika ülkelerine gitmiştir. Ağırlıklı olarak eski kolonyalist ülkeler tarafından yapılan bu yardımlar yanında, yükselen donör olarak tabir edilen Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkeler de Afrika'ya yardım yapmaktadır. Türkiye de özellikle 2000'li yılların başından itibaren kıtaya etkili bir şekilde kalkınma yardımı gerçekleştirmeye başlamıştır.

Türkiye, dış yardım faaliyetlerine resmi olarak 1992 yılında kurulan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) ile başlamıştır. TİKA'nın öncelikli amacı; Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası kurulan Türk Cumhuriyetleri'nin iktisadi, idari ve sosyal kalkınmasına destek olmak olmuştur. Türkiye'nin 2000'li yılların başından itibaren elde ettiği ekonomik ve siyasi istikrar ile beraber TİKA da faaliyet coğrafyasını Balkanlar, Orta Doğu, Afrika, Latin Amerika ve Güney Asya coğrafyalarına genişletmiştir. Bugün TİKA 60 ülkedeki 62 Program Koordinasyon Ofisi ile 150'nin üzerinde ülkede faaliyetlerine devam etmektedir. (TİKA, 2021).

Türkiye, 2005 yılını Afrika Yılı ilan ederek, kıtaya kapsamlı bir açılım süreci başlatmıştır. Buna paralel olarak, kalkınma işbirliği alanında da TİKA ilk Afrika ofisini 2005 yılında Etiyopya'da açmıştır. 2008 yılında Afrika Birliği tarafından Türkiye'nin stratejik ortak ilan edilmesi, kıta ile işbirliğine farklı bir boyut kazandırmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021). TİKA'nın Afrika'daki ofis sayısı 22'ye yükselmiş, faaliyetler çeşitlenerek; eğitim, sağlık, tarım, hayvancılık, idari ve sivil altyapıların güçlendirilmesi gibi birçok alanda kapasite geliştirme projeleri yoğunlaşmıştır.

TİKA'nın Afrika'daki faaliyetlerine bakıldığında, 2005-2021 yılları arasında gerçekleştirilen yaklaşık dört bin (3927) proje ve faaliyetin yüzde 72'si (2838) sosyal altyapı ve hizmetler sektöründe gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'nin Afrika'ya yönelik sosyal altyapı ve hizmetler alanındaki yardımlarını TİKA bağlamında proje bazlı analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ülkenin, resmi teknik işbirliği ajansı olarak TİKA'nın faaliyetlerinden yola çıkarak Türkiye'nin Afrika'daki kalkınma işbirliği anlayışına da ışık tutmaya çalışmaktadır. Akademik anlamda, Türkiye'nin Afrika'daki kalkınma yardımı faaliyetlerine ilişkin oldukça sınırlı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın önemli bir boşluğu dolduracağı ve sonraki çalışmalara da temel teşkil edebileceği düşünülmektedir.

2. KALKINMA YARDIMI KAVRAMI VE GELİŞİMİ

2.1. Kalkınma Yardımı Tanımı

Kalkınma yardımı kavramı bugün yaygın olarak uluslararası düzeyde kullanılmakla birlikte, ilk çıkışından bu yana dış yardım, teknik yardım, deniz aşırı ve uluslararası yardım gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır (İpek, 2020a: 20).

Kalkınma yardımı tanımı, Chenery ve Strout (1966) tarafından en yalın haliyle ekonomik kalkınma için gelişen bir ülkeye dış kaynak transferi olarak tanımlanmaktadır. Morgenthau (1962) dış yardımı; bir ulustan diğerine para, mal ve hizmet transferi olarak tanımlamaktadır. Therien (2002: 449) Lumsdaine'nin (1993: 216) çalışmasına atıfla dış yardımı; yirminci yüzyılın en özgün siyasi yeniliklerinden biri olarak belirterek, zengin ülkelerin tek taraflı ve karşılıksız olarak daha yoksul ülkelere mali kaynak aktarması olarak tanımlamaktadır. Kalkınma yardımlarının modern anlamda ilk dönemlerinde getirilen bu tarz tanımlarda daha çok ekonomik yön ağır basmakta ve kavramın tanımı finansal transferler, doğrudan yatırımlar ve krediler gibi enstrümanlar ile karışabilmektedir. Daha geniş kapsamda ele alındığında ise kalkınma yardımı, bir ülkenin kalkınma süreçlerini etkileyecek şekilde işgücü ve insan kaynağı niteliklerini geliştirecek bilgi ve beceri transferi olarak tanımlanmaktadır (Ali ve Zeb, 2016: 108).

Literatürde çeşitli tanımlar olmakla birlikte, kalkınma yardımlarının kurumsal anlamda tanımı, OECD Kalkınma Yardımları Komitesi (OECD-DAC) kurulduktan sonra şekil almaya başlamıştır. OECD-DAC, 1960 yılında altı Avrupa ülkesi (Birleşik Krallık, Almanya, Fransa, İtalya, Belçika ve Portekiz) ile ABD ve Kanada'nın öncülüğünde sekiz ülke tarafından kurulmuştur. Komite, hali hazırda Avrupa Birliği dâhil otuz üyeden oluşmakta ve 1960 yılından bu yana kalkınma yardımları alanında devlet düzeyinde faaliyet yürüten tek uluslararası organizasyondur. Komite sorumluluk alanlarını; yardım sağlayıcı (donör) ülkelerin yardım politikalarını koordine etmek, yardımların izlenmesi için uluslararası bir merkez/forum işlevi görmek ve aynı zamanda DAC üyesi olmayan gelişmekte olan donör ülkelere de ulaşmak olarak belirtmektedir (OECD-DAC, 2006).

DAC tarafından kalkınma yardımlarının tanımı yıllar içinde gelişim göstermiştir. Komitenin ilk yıllarında üye ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere yapılan resmi finansal akımlar yardım olarak değerlendirilirken, 1969 yılında alınan karar ile resmi

kalkınma yardımı (RKY) kavramı kabul edilmiş ve belli şartlara tabi olarak RKY, diğer resmi finansal akımlardan ayrılmıştır. Aynı yıl, ilk defa RKY tutarları gayri safi yurtiçi hasılanın da yüzdesi olarak hesaplanmaya başlamıştır (OECD-DAC, 2006: 15).

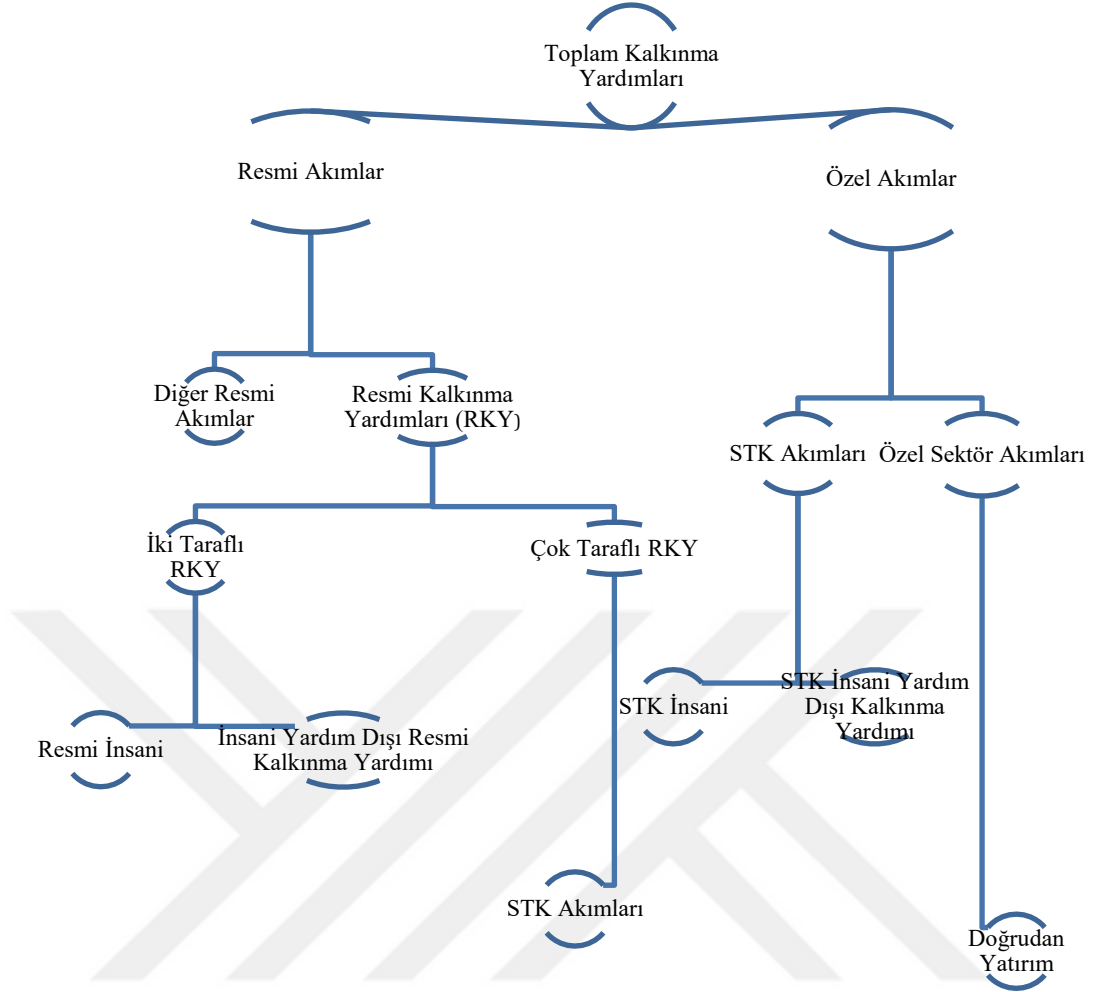
Bugün OECD-DAC (2021a) tarafından resmi kalkınma yardımları, hususi olarak gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasını ve refahını amaçlayan ve teşvik eden resmi yardımlar olarak tanımlanmaktadır. Teknik olarak bakıldığında ise üç nokta resmi kalkınma yardımlarını gelişen ülkelere yönelik diğer finansal akımlardan ayırmaktadır. Resmi kalkınma yardımları; a) eyalet ve yerel yönetimler de dâhil olmak üzere resmi kurumlar veya bunların organları tarafından sağlanmalıdır, b) ana hedefi gelişen ülkelerin refahını artırmak olmalı ve yardımlar hibe veya imtiyazlı kredi şeklinde¹ sağlanmalıdır. Bunlar haricinde donör ülkelerin güvenlik çıkarlarına yönelik yapılan askeri yardımlar vb. kalkınma yardımı olarak değerlendirilmemektedir.

OECD DAC RKY tanımına bakıldığında, resmi kurumlar tarafından yapılmış olması ve amacın yardım alan ülkenin kalkınmasına doğrudan katkı sağlayacak hibe ve imtiyazlı krediler şeklinde olması en temel iki özellik durumundadır. Bu çalışmada, kalkınma yardımlarında OECD'nin ilgili tanımı kullanılacaktır.

2.2. Kalkınma Yardımlarının Sınıflandırması

OECD-DAC tarafından yardımlar; temelde resmi akımlar ve özel akımlar olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Buradaki akım kavramı, donör ülkelerin gelişmekte olan ülkelere yönelik tüm yardımlarının transferini nitelemektedir. Resmi akımlar; resmi kalkınma yardımı (RKY) ve diğer resmi akımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel akımlar ise sivil toplum kuruluşu (STK) akımları ve özel sektör akımları olarak ayrılmaktadır.

¹ İmtiyazlı kredi, borçlunun piyasada alabileceğinden daha uygun koşullarda sağlanan kredidir.

Şekil 1. Kalkınma Yardımlarının Kategorileri

Kaynak: Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2019

2.2.1. Resmi Akımlar

- **Resmi Kalkınma Yardımı (RKY)**

Bu kategori, aşağıdaki şartlar bağlamında tanımlanmaktadır.

- Yardım alan ülkeler veya uluslararası çok taraflı kuruluşlar, OECD-DAC tarafından belirlenmiş olan alıcı listesinde yer almalıdır. Bu ülkeler her yıl güncellenmekte olup, G8 üyeleri, Avrupa Birliği (AB) üyeleri ve AB'ye giriş için kesin tarihi olan ülkeler hariç, Dünya Bankası tarafından yayınlanan kişi başına

gayri safi milli gelire dayalı tüm düşük ve orta gelirli ülkeleri kapsamaktadır (OECD-DAC (2021b)).

- Eyalet ve yerel yönetimler de dâhil olmak üzere resmi kurumlar veya bunların organları tarafından sağlanmalıdır.
- Ana hedefi, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmasının ve refahının teşviki olmalıdır.
- Yardımlar, hibe veya imtiyazlı nitelikte olmalıdır. İmtiyazlı kredilerin tahsisinde oranlar, piyasa şartlarına ve alıcı ülkelerin gelir grubuna göre değişebilmektedir. Verilen imtiyazlı krediler, kalkınma etkisi oluşturma adına bir yıldan daha uzun bir zaman dilimine yayılmalıdır. İmtiyazlı krediler geri ödendiğinde, donör ülkelerin toplam yardımlarında negatif olarak kaydedilmektedir.

Resmi kalkınma yardımlarını donör ülkeler doğrudan kendileri alıcı ülkelere yönlendirdiğinde iki taraflı RKY, donör ülkeler çok taraflı bir uluslararası kuruluşu kalkınma amaçlı yardımı yönlendirdiğinde çok taraflı RKY olarak nitelendirilmektedir.

● Diğer Resmi Akımlar

Resmi kalkınma yardımı kriterleri dışında kalan ancak resmi kurumlarca sağlanan yardımlar bu kategoride değerlendirilmektedir (OECD-DAC (2021c)).

2.2.2. Özel Akımlar

● Sivil Toplum Kuruluşları Akımları

Sivil toplum kuruluşlarınca insani, kalkınma ve refah artışı amacıyla gelişmekte olan ülkelere yapılan yardımları kapsamaktadır.

● Özel Sektör Akımları

Gelişmekte olan ülkelere özel sektör kaynaklarından piyasa koşullarında sağlanan akımları kapsamaktadır. Bu akımlar, öncelikli kalkınma amacı taşıma zorunluluğu olmadan özel sektörün bağışlarını kapsadığı gibi doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları gibi ticari amaçlı yatırımları da kapsamaktadır.

OECD-DAC tarafından yardımlar sektörel olarak da aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.

- Sosyal altyapı ve hizmetler
- Ekonomik altyapı ve hizmetler
- Üretim sektörleri
- Çoklu-kesişen sektörler
- Emtia yardımı ve genel program yardımı
- Gelişen ülkelerin borcuna ilişkin eylemler,
- İnsani Yardım
- Donör ülkelerin kalkınma yardımında idari giderleri
- Donör ülkelerdeki sığınmacı harcamaları

Tüm bu kategorilere ilişkin ülke ve yıl bazlı kalkınma yardımı verileri OECD veri tabanı olan Kreditor Raporlama Sisteminde (*Creditor Reporting System-CRS*) tutulmaktadır.

2.3. Kalkınma Yardımlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Kalkınma yardımlarının ilk örnek uygulamaları kolonyal döneme kadar uzanmaktadır. 1768’de Britanya’da kolonilerden sorumlu bakanlık kurulmuştur (*Secretary of State for the Colonies*). Bu bakanlık altında Kolonyal Kalkınma Danışma Komitesi tesis edilmiştir. Komitenin yıllık bütçesi 1 milyon Sterlin olarak belirlenmiş ve kolonilerde emperyal ticareti kolaylaştıracak ulaştırma, liman, elektrik, su temini gibi altyapı geliştirme için tasarlanan projelerde kullanılmıştır (Kanbur, 2006). Bir başka örnekte yine Britanya, 1940 yılında Kolonyal Kalkınma ve Refah Yasası’nı kabul etmiştir. “Uzun vadeli kalkınma” amacıyla İngiliz Batı Hint Adaları’na (Karayip bölgesi) yılda 5 milyon sterlin yardım yapacağını taahhüt etmiştir. Esasen bu yardım, ABD’de başlayan büyük buhran sonrası, Britanya sömürgelerindeki ayaklanmalara ve isyanlara bir çözüm olarak düşünülmüştür (Overseas Development Institute, 1964: 22-28).

Sömürgecilikten bağımsız olarak, Osmanlı Devleti arşivlerinde de daha önceki dönemlere ait çeşitli insani yardımlar yapıldığı görülmektedir. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 2016 yılında basılan “Osmanlı’dan Günümüze İnsani Diplomasi: Cihan-Penah isimli eserde pek çok yardım örneğine rastlanmaktadır. Örneğin, 1699 yılında Osmanlı Devleti’ne sığınan Kurslar’ın (Orta Macar halkı) Sofya’da iskân edilmeleri ve her türlü ihtiyaçlarının karşılanması temin edilmiştir. Bir diğer örnekte, kolera salgını nedeniyle İran’dan gelen yardım talebine karşılık Osmanlı Devleti tarafından ilaç, tıbbi malzeme ile donatılmış doktor ve eczacılardan oluşan bir sağlık heyeti İran’a gönderilmiştir.

Kalkınma yardımları modern anlamda ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında Marshall Yardımları ile ortaya çıkmıştır. 1947’de ABD Başkanı Harry Truman ismiyle Truman Doktrini ve 1948-1951 yılları arasında uygulanan Marshall Yardımları ile Türkiye de dâhil 16 ülke yardımlardan yararlanmıştır. Marshall Planı ekonomik yardım paketi olarak Kıta Avrupası’nda yeniden inşa görevi görürken, ABD’nin kıtada gözettiği iktisadi, siyasi ve jeopolitik bir takım kaygıların da giderilmesinde rol oynamıştır (Wilson, 1977).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, dekolonizasyon süreci ile bağımsızlığına kavuşan ülkelerde ortaya çıkan sanayileşememe ve az gelişmişlik sorunu, kalkınmanın ve kalkınma iktisadının da önem kazanmasına neden olmuştur (Krugman, 1994; Saito, 2010). Kalkınma yardımları bu ülkelere yönelik de kullanılmaya başlamıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş döneminde sadece Batı Dünyası değil, Doğu Bloku’nda Sovyetler Birliği ve Çin gibi ülkeler de kalkınma yardımlarına çıkarları doğrultusunda başvurmuştur. Örneğin, 1956 yılında yaşanan Süveyş Kanalı Krizinde Çin, Mısır’ı destekleyerek Afrika’daki ilk kalkınma yardımını Mısır’a yapmış ve yirmi milyon ABD Doları hibe etmiştir (Brautigam, 2010: 7). Benzer şekilde Sovyetler Birliği de 1956’da Sovyet Yardım Programını ilan ederek Asya, Afrika, Orta Doğu ve Latin Amerika’da yoğun yardım faaliyetlerinde bulunmuş ve ABD’den sonra en büyük donör ülke olmuştur (Nowak, 2014: 456-458).

Kalkınma yardımlarının ulusal düzeyde kurumsallaşması, Dış Yardım Yasası ile ABD’nin 1961’de teknik işbirliği ve yardım ajansı USAID’i kurması ile başlamıştır. Uluslararası kurumsallaşma ise yine 1961 yılında OECD bünyesinde DAC (Development Assistance Committee) kalkınma yardımı komitesi kurulması ile başlamıştır. DAC’ın bugün

30 üyesi bulunmakta ve çoğunluğunu Avrupa ülkeleri oluşturmaktadır. ABD, Kanada, Avustralya, Japonya ve Güney Kore Avrupa dışından üyelerdir².

Kalkınma yardımlarının uluslararası düzeyde kurumsallaşmasında 1970 yılı milat olmuş, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından gelişmiş her ülkenin milli gelirinin binde yedisini az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kalkınma yardımı olarak sunması kabul edilmiştir (OECD-DAC, 2006: 43). Bu yıllardan sonra özellikle her gelişmiş ülke kendi ulusal kalkınma ajansını kurmaya başlamıştır (UNDP, 2013) .

Browne (1997) çalışmasında, kalkınma yardımlarının tarihsel gelişimini dört döneme ayırmaktadır. İlk dönem, 1950-1965 arasını kapsayan sermaye ve ekonomik büyüme odaklı bakış açısının yardımlarda etkili olduğu dönemdir. İkinci dönem, 1965-1980 yılları arasını kapsayan bağımlılık ve gelişen ülkelerin temel ihtiyaçları bağlamında geçen dönemdir. Üçüncü dönem, 1980'lerde başlamış ve sivil toplum kuruluşlarının yükselişi ile gelişmekte olan ülkelerde yapısal reformların yoğun olduğu dönemdir. Dördüncü dönem ise Soğuk Savaş sonrası başlamış ve kalkınma yardımlarında uluslararası kurumlar daha fazla öne çıkmaya başlamıştır.

Kalkınma yardımları gerçekleştirilirken motivasyon kaynaklarının ne olduğu en tartışmalı konular arasındadır. Browne (1997: 23) yardımların beş temel motivasyona dayandığını ve bunları; çok taraflılık, yardımseverlik, askeri-stratejik, politik-stratejik ve ticari motivasyonlar olarak belirtmektedir. Browne'e göre tüm motivasyonlar birbirine içkindir ve ayırt etmesi kolay değildir.

2.4. Kalkınma Yardımlarının Mevcut Küresel Mimarisi

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kalkınma yardımları kapsamı, ölçeği, aktörleri ve hedefleri bakımından önemli değişimler geçirmiştir. Günümüzde artık kalkınma yardımları daha küresel boyutta ele alınmaktadır. 2000 yılında kabul edilen Milenyum Kalkınma Hedefleri ve sonrasında 2015 yılında tüm BM üye ülkeleri tarafından kabul edilen 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, kalkınma yardımlarına küresel ölçekte önem kazandırmıştır (Kapısız ve Dilek, 2017: 217-218).

² Detaylı bilgi için Bkz: <https://www.oecd.org/dac/development-assistance-committee/>

BM tarafından kabul edilen küresel hedefler ile beraber kalkınma yardımlarının kapsadığı konular da genişlemiştir. Kalkınma yardımları, az gelişmiş ülkelerin kalkınması için gerekli olan basit bir finansal dış politika enstrümanı olmaktan çıkarak, özellikle 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri kapsamında cinsiyet eşitliği, demokrasinin geliştirilmesi, çevrenin korunması, enerji, küresel ısınma ile mücadele, barış ve yeniden yapılandırma gibi çok daha sofistike alanlar da kalkınma yardımlarının faaliyet alanına girmiştir. Swiss (2011), küreselleşme ile uluslararası toplumda artık dış yardım sağlayıcıların yaklaşımı ve yardım önceliklerinde bir uzlaşma oluştuğunu belirtmektedir.

Öte yandan, kalkınma yardımlarında çok aktörlü bir döneme girilmiştir. Resmi veya kamu aktörleri dışında uluslararası kuruluşlar, STK'lar, hatta şirketler sosyal sorumluluk anlayışı ile daha fazla yardım ulaştırmaktadır (Abdel-Malek, 2015: 36-48).

Kalkınma yardımları, günümüzde gelişmiş zengin ülkelere ait bir alan olmaktan çıkmış, gelişen ülkelerin de aynı zamanda yardım yaptığı yeni bir biçime kavuşmuştur. Türkiye, Meksika ve BRICS ülkeleri gibi gelişmekte olan ülkeler kendi kalkınma ajanslarını kurarak yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu ülkeler yükselen donör (emerging donör) olarak nitelendirilmektedir (Smith ve diğerleri, 2010). Ayrıca 1974 yılında gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında işbirliğini teşvik etmek, koordine etmek ve desteklemek için tesis edilen Birleşmiş Milletler Güney-Güney İşbirliği Ofisi (UNOSSC)³, küresel olarak daha etkin hale getirilmekte ve önemli gündem başlıklarından birini de gelişen ülkeler arasında kalkınma işbirliği ve yardımlar oluşturmaktadır.

OECD-DAC, AB ve 29 üye ülke ile 80 uluslararası kuruluşun yardım faaliyetlerini raporlamaktadır. Komite daha geniş bir platforma dönüşmeye başlamıştır. DAC üyesi olmayan fakat gözlemci ve gönüllü yardımlarını raporlayan ülke sayısı artmaktadır. Yardımların kaydı ve takibinde de değişiklikler görülmektedir. Kalkınma alanında yeni bir uluslararası istatistik standardı geliştirmek üzere 2014 yılında OECD-DAC bünyesinde çalışma başlatılmış ve Sürdürülebilir Kalkınma için Toplam Resmi Destek konsepti (*Total Official Support for Sustainable Development-TOSSD*) ortaya atılmıştır. Bu yeni istatistik konsepti, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma hedefleri gündemini desteklemek üzere gelişmekte olan ülkelere akan tüm resmi kaynakları ve kalkınma amaçlı özel finans kaynaklarını izlemek için tasarlanmıştır⁴. TOSSD'a ilişkin, mevcut raporlama sisteminden tam olarak

³ Detaylı bilgi için Bkz: <https://www.unsouthsouth.org/about/about-unOSSC/>

⁴Detaylı bilgi için Bkz: <https://www.tOSSD.org/>

farkının ne olduğu, gelişen ülkelerin önerileri alınmadan yeni bir sistem ortaya atıldığı ve bunla OECD-DAC'ın neyi amaçladığı konularında çeşitli eleştiriler yöneltilmektedir (Besharati, 2017).

3. KALKINMAYA TEORİK YAKLAŞIMLAR

Uluslararası kuruluşlar tarafından kalkınma tek başına değil, insani kalkınma veya sürdürülebilir kalkınma olarak ifade edilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 1987 Bruntland Komisyonu Raporunda çevre ve kalkınma ile ilişkilendirilerek “bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden karşılayan kalkınma” olarak tanımlanmaktadır (Emas, 2015).

Kalkınmayı bir özgürlük olarak değerlendiren Amartya Sen (1999), büyüme oranı ve milli gelir gibi ekonomik ölçütler açısından değerlendirmeyip, kalkınmaya insanların sahip olabileceği gerçek özgürlükler ve sosyal olanaklar açısından yaklaşmıştır. Özgürlüğü ise seçme ve seçilme gibi formel özgürlükler yanında eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi reel özgürlükler ile tanımlamıştır. Bu bağlamda, Sen’e göre kalkınma; bireyin özgürlüğünün gerçekleştirilmesi ve özgürlüğün önündeki engellerin kaldırılarak somut kabiliyet ve imkânların artırılması (*capability approach*) olarak tanımlanmaktadır (Terjesen, 2004; Stewart ve Deneulin 2002; Kirmanoğlu, 2005).

Reyes (2001) çalışmasında kalkınmayı; doğal kaynakların ve sistemlerin rasyonel ve sürdürülebilir kullanılarak nüfusun veya sosyal grupların özgün ihtiyaçlarının (eğitim, barınma, sağlık hizmetleri ve beslenme vb.) karşılandığı bir ulus içindeki sosyal bir durum olarak tanımlamaktadır. Doğal kaynakların bu şekilde kullanılması teknolojiye dayanmaktadır. Ekonomik anlamda kalkınma ise nüfus için istihdam fırsatları yaratılmasını ve ulusal zenginliğin daha adil paylaşımının sağlanmasını kapsamaktadır.

Ülkeler arasındaki gelişmişlik veya kalkınma farkının oluşumunun başlangıcı, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan sanayi devrimine kadar götürülmekte ve ulusların maddi refah farkı o dönemle başlayan sosyal, siyasi ve iktisadi olaylarla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda, iktisadi kalkınma üzerine teorik yaklaşımlar da, klasik iktisadın kurucusu kabul edilen, 1776’da yayımladığı *Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations)* kitabında ulusların maddi refahı ve nedenleri üzerinde duran Adam Smith’e kadar dayandırılmaktadır. Sosyolojik bakımdan ise, toplumsal gelişim üzerine ilk kuramsal çalışmalar, toplumsal gelişim ve değişimin tarihini inceleyen Auguste Comte’e (1789-1857) dayandırılmaktadır (Kaynak, 2015: 2-40).

Kalkınma üzerine modern akademik çalışmaların ilk olarak, kıta Avrupası ve ABD’de hükümetlerin kendi toplumlarında refah devleti inşası ihtiyaçlarına yönelik 1930’larda başladığını belirten Webster, (1990: 2-9), 1960’lardan itibaren bağımsızlığına kavuşan eski koloni bölgeler üzerinde batı nüfuzunu sürdürebilmek adına da kalkınma çalışmalarında ‘üçüncü dünya’ ülkelerine yer verilmeye başlandığını belirtmektedir. Ayrıca bu çalışmaların daha çok batı merkezli bir anlayışa sahip olduğu ve kalkınma süreçlerinin batı dünyasındakine benzer şekilde evrimsel sosyal ilerleme teorilerine dayandığı ifade edilmektedir. Webster, kalkınmayı sadece ekonomik büyümeye indirgenemeyecek bir mesele olarak ele almakta ve kalkınma yolunda sosyal değişim süreçlerinin, birey ve toplumların anlayışlarının, motivasyonlarının ve özellikle kültürel farklılıklarının önemli olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla kalkınma meselesi bu yönüyle sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyolojik bir meseledir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başlayan kalkınma literatürü ağırlıklı olarak iktisat alanı içinde gelişme göstermiş ve dört ana yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlar; linear büyüme teorileri, yapısalcı değişim teorileri, bağımlılık teorileri ve neoklasik teoridir (Todaro ve Smith, 2011). 1950’li yıllarda ortaya atılan linear teorilerde kalkınma, ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmekte ve büyümenin gerçekleştirilmesi için belli etapları tüm ülkelerin geçmesi gerektiği düşünülmektedir. Ekonomik büyüme, finansal ve teknolojik birikime bağlı ekonomik büyüme şeklinde kısıtlı olarak ele alınmıştır (Willis, 2005; Aghajanian ve Allouche, 2016: 2-3). Linear yaklaşımda, Harrod Domar Büyüme Modeli ile Rostow’un Aşamalar Teorisi öne çıkmıştır. İlkinde, ekonomik büyüme basit bir tasarruf ve yatırım açığı sorunu olarak ele alınmıştır. Buna göre, ülkeler net tasarruflarını artırarak ve bunu doğrudan yatırıma yönelterek istihdam ve üretim artışı sağlayacak ve böylece ekonomik büyüme elde edecektir. Bu bağlamda, GSYİH’nın en az %15 ila 20’sini tasarruf edebilen ülkeler büyüme sağlayabilmektedir. Çoğu gelişen ülke sermaye birikim sorunu yaşadığı için bu tasarruf açığının dış kaynak ile kapatılabileceği değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, doğrudan yabancı yatırımlar yanında dış yardımlar da tasarruf açığını kapatıcı bir kaynak olarak görülmüştür. Harrod-Domor modeli, sadece iki değişkenli olması, tasarrufların tamamen pratikte yatırıma yönlendirilememesi ve en önemlisi, tasarrufları yatırıma dönüştürmede gelişen ülkelerin beşeri, kurumsal ve idari altyapılarının eksikliğine teorinin bir açıklama getirmemesi nedeniyle eleştirilmiştir (Todaro ve Smith, 2011: 112-115). Aşamalar teorisinde ise Rostow (1959), ekonomik büyümeyi tarihsel dönemlere ayırmakta ve kalkınmanın beş aşamada gerçekleştiğini savunmaktadır. Bunlar; geleneksel

toplum aşaması, kalkışa hazırlık aşaması, kalkış aşaması, olgunluk aşaması ve son olarak yüksek kitle tüketim aşamasıdır. Aşamalar teorisi tek tip bir kalkınma modeli önerdiği ve batı merkezci bir anlayış ortaya koyduğu için eleştirilmektedir (Reyes, 2001: 3).

1960'lı ve 70'li yıllarda etkili olmaya başlayan yapısalci değişim teorileri, az gelişmiş ekonomilerin geleneksel tarım ekonomisinden modern sanayi ekonomisine dönüşüm mekanizmalarına ve iktisadi yapıda sanayileşme sürecinin başlamasını engelleyen nedenlere odaklanmaktadır (Kaynak, 2015: 153-154). Arthur Lewis'in iki sektörlü emek arzı ile büyüme teorisi ve Hollis Chenery'nin gelişme kalıpları teorisi yapısalci teorilerde öne çıkmıştır. Lewis'in teorisinde, gelişen ülkeler iki sektörden oluşmaktadır; geleneksel tarım sektörü ve modern sanayi sektörü. Modelde, gelişen ülkelerde hızlı nüfus artışı kabul edilmekte, sınırsız emek tarım sektöründe yoğunlaşmaktadır. Bu emeğin sanayi sektörüne geçiş sürecine odaklanılmaktadır. Modern sektörde kişi başına üretim daha yüksek olduğu için verimlilik ve dolayısıyla ekonomik büyüme de fazla olacaktır. Teori, tarımdan sanayiye niteliksiz işgücü transferinin pürüzsüz ve maliyetsiz gerçekleşeceği varsayımı nedeniyle eleştirilmektedir (Kaynak, 2015: 213-224). Chenery gelişme kalıpları teorisinde, tasarruf ve yatırımın gelişme için tek başına yeterli olmadığını ve az gelişmiş ekonomilerin zincirleme bir süreçle ekonomik, sınai ve kurumsal yapısal dönüşüm ile geleneksel tarım sektöründen yeni sanayi sektörlerine geçiş yaptığını savunmaktadır. Bu geçiş sürecinin karakteristiği üzerinde duran Chenery, belli özelliklerin tüm gelişmiş ülkelerde olduğunu belirtmektedir. Bu özellikler; beşeri ve fiziksel sermayenin yavaş birikimi, tüketici taleplerinin temel ihtiyaçlardan, sanayi mallarına ve hizmetlerine kayması, kırsaldan göç ile şehirleşmenin ve şehir endüstrilerinin gelişmesi, aile yapısında değişim ve nitelikli çocuk eğitime talebin artması ve toplam nüfus artış oranında yavaşlama (Chenery ve Taylor, 1968; Syrquin ve Chenery, 1989).

1970'li yıllardan itibaren etkili olmaya başlayan bağımlılık teorileri, kalkınmayı ilişkisel olarak ele almakta ve gelişen ülkeler ile zengin ülkeler arasında ekonomik, siyasi ve kurumsal anlamda hem yerel hem de uluslararası bir bağımlılık ilişkisi olduğunu savunmaktadır (Todaro ve Smith, 2011: 122). Buna göre, yoksul ülkelerin kalkınamaması zengin ülkelerin kurmuş olduğu sömürgeci siyasal-ekonomik sistemden kaynaklanmaktadır. Bu sistem, kolonyalizm döneminde tesis edilmiş, gelişen ülkeleri hammadde tedarikçisi ve nihai ürünler için pazar haline getirmiş ve bugün ulus aşırı şirketlerce yürütülmektedir. Bağımlı yapının sürdürülmesinde, siyasal ve askeri güç kullanımı önemli görülmektedir. Bir

diğer kurumsal yaklaşım ise Wallerstein tarafından öne sürülen dünya sistem teorisidir. Wallerstein'e göre, bireyler ve devletler ötesinde sistem, bir düzey olarak vurgulanmaktadır. Dünyadaki ekonomik ilişkiler bir bütün olarak ele alınmakta ve kapitalizm, devletler üstü küresel bir ekonomik sistem şeklinde tanımlanmaktadır. Kökleri on beşinci ve on altıncı yüzyıla uzanan bu sistem, yapısı itibariyle dünyada yapısal üç eşitsiz ekonomik bölge ortaya çıkarmıştır. Bunlar; merkez, çevre ve yarı çevre olarak nitelendirilmektedir. Merkez ülkeler, dünya ekonomisinden en fazla payı alan sanayileşmiş ülkelerdir (ABD, Avrupa, Japonya vb.). Çevre ülkeler ağırlıklı hammadde tedarikçisi ve tarımsal üretime dayalı ekonomiye sahip ülkelerdir (Afrika ülkeleri gibi). Yarı çevre ise yarı sanayileşmiş ve orta gelire sahip ülkelerden oluşmaktadır (Latin Amerika ve Asya ülkeleri). Dünya sistem teorisinde, ekonomik sistemin işleyişi merkez ülkeler tarafından kontrol edildiği için kalkınma anlamında yavaş değişme eğilimi vardır (Wallerstein,2004; Sutton ve Giddens, 2016: 616-624).

Küresel eşitsizlik bağlamında kalkınmayı ele alan Sutton ve Giddens (2016) kalkınma teorilerini analiz düzeyi bakımından üç kategoriye ayırmaktadır. Piyasa merkezli modernleşme teorileri, bireyi temel alarak kalkınmayı bireyin özgürlüğü ile ilişkilendirmektedir. Devlet merkezli teoriler ise ekonomik kalkınmanın merkezine devleti ana aktör olarak yerleştirmekte, devletin ekonomiye müdahalesinin negatif olmadığını ve Doğu Asya ülkelerinden örnekler ile kalkınmada devletin aktif rol almasının başarılı sonuçlar verebileceğini savunmaktadır. Sistem merkezli teoriler ise birey ve devlet ötesinde uluslararası ve küresel bir düzeni temel alarak kalkınmanın ülkeler arasındaki siyasi, ekonomik ve kurumsal anlamda ilişkisel boyutuna değinmektedir.

Kalkınmaya dair teoriler incelendiğinde, ağırlıklı olarak sosyal bilimlerde uluslararası ilişkiler ve ekonomi alanlarında çalışıldığı gözlenmektedir. Sosyoloji alanında ise toplumsal değişim ve gelişim bağlamında kalkınma meselesi ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Kalkınmanın sosyal, ekonomik ve siyasi boyutu olduğunu belirten Shareia (2015: 78-89) her teorinin farklı bir boyutu, odak noktası haline getirdiğini belirtmektedir. Modernleşme teorisi, toplumun kültürel özelliklerini ve iç sosyal organizasyonunu vurgularken, Dünya Sistem ve Bağımlılık teorileri dışsal ilişkileri incelemektedir.

Kalkınma literatüründe, eşitsizliğin de az gelişmişliğe neden olabileceğine dair çalışmalar yer almaktadır (Sokoloff ve Engerman, 2000; Easterly, 2007; You ST, 2013). Eşitsizlik genel anlamda, sosyal ve ekonomik bir fenomen olarak bireylerin sahip olduğu

zenginlik, fırsatlar ve haklar bağlamında ortaya çıkan fark olarak tanımlanmaktadır. Eşitsizliğin farklı tanımları olmakla birlikte ekonomik eşitsizlik ve fırsat eşitsizliği olarak kavram ikiye ayrılmaktadır. Ekonomik eşitsizlik, gelirin ne ölçüde eşitsiz şekilde dağıldığını incelemekte ve akademik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Ekonomik eşitsizlik ölçümünde Hoover, Theil Endeksi, Kuznets rasyosu gibi farklı ölçütler kullanılmakla birlikte yaygın ölçüt Gini katsayısıdır. Fırsat eşitsizliği, ekonomik eşitsizliğe göre tanımlanması ve ölçümü daha zor olmakta ve bir fırsatı neyin oluşturduğuna dair kesin bir uzlaşa bulunmamaktadır. Genel anlamda, Dünya Bankası⁵ tarafından fırsat; bir toplumun kabul ettiği evrensel bir mal veya hizmete (eğitim, sağlık, su, elektrik vb.) erişim olarak tanımlanmaktadır. Cinsiyet, etnisite, coğrafya, ekonomik şartlar fırsatlara erişimmi etkileyen temel faktörler olarak değerlendirilmektedir. (Gajardo, 2016: 2-7).

Gelir eşitsizliği ve kalkınma üzerine çalışan Kuznets (1955), gelişen ülkelerde ortak bir yön olarak tarımsal ekonomiden sanayi ekonomisine geçişte belirli bir süre boyunca artan endüstriyel faaliyetin gelir eşitsizliğine neden olduğunu tespit etmiştir. Kalkınma sürecinde iş gücünün verimsiz sektörden (geleneksel tarım) yüksek verimli sektörlere (sanayi) transferi ile eşitsizliğin azalma eğilimi gösterdiğini belirtmiştir. Kuznets eğrisi olarak tanımlanan bu teori, yoksul ülkelerdeki eşitsizliği kalkınmada sadece bir geçiş aşaması olarak görmektedir (Gajardo, 2016; Dinda, 2004). Acemoğlu ve Robinson (2002) Kuznets eğrisinin politik ekonomisini elen alan çalışmalarında, kalkınma sürecinin neden olduğu artan gelir eşitsizliğinin kısa dönemde siyasi istikrarsızlığı beraberinde getireceğini fakat uzun dönemde siyasi elitler üzerinde demokratikleşme anlamında baskı oluşturarak kurumsal dönüşüme ve yeniden bölüşüm ile eşitsizliği azaltıcı etkiye sahip olacağını belirtmektedir.

Piketty Eşitsizliğin Ekonomisi (2015: 17-22) isimli kitabında, Kuznets eğrisini belirli tarihi süreçlerin ürünü olarak nitelendirerek, 1980'lerden itibaren geçerliliğini yitirdiğini, "öldüğünü" belirtmektedir. Piketty, ülkelerin kalkındıkça gelir eşitsizliğinin azalacağını kabul etmemekte ve gelişmiş ülkelerde gelir eşitsizliğinin 1980'lerden itibaren bozularak iki dünya savaşı arasındaki seviyelere dönmesini bu duruma örnek olarak vermektedir. Eşitsizliğin azaltılmasında sadece gelirin baz alınamayacağını ve emek sermaye ilişkisi, vergilendirme sistemi, siyasal sistem, eğitim sistemi, teknolojik değişim, piyasaların işleyişi gibi faktörlerin de eşitsizlikte oldukça etkili olduğunu belirtmektedir (sf. 26-90). Ayrıca,

⁵ Detaylı bilgi için Bkz: <http://www1.worldbank.org/poverty/visualizeinequality/Files/Documentation/HOI-Methodology.pdf>

Piketty, modern servet eşitsizliğinin (gelir değil) uzun vadede hemen her yerde daha da artacağını düşünmektedir. Bunun nedenini, ekonomiler geliştikçe nüfus artışı ve ekonomik büyüme oranlarının azalmasına bağlamaktadır (Gajardo, 2016: 10).

Öte yandan, ekonomi ve uluslararası ilişkiler alanında oldukça geniş bir literatüre sahip olan kalkınma yardımları, sosyal ve kültürel içeriği nedeniyle sosyoloji alanında da çalışma konusu olmaktadır. Özellikle dış yardımı, kadının güçlendirilmesi, cinsiyet eşitliği, sosyal reform, sivil toplum, gelir eşitsizliği, çevre ve endüstriyel üretim gibi sosyoloji alanları bağlamında inceleyen çalışmalar mevcuttur. Chorev (2019), üç Afrika ülkesini (Kenya, Tanzania, Uganda) kapsayan karşılaştırmalı çalışmasında, dış yardımın yerel üretim sektörünün (çalışmada ilaç sektörü) gelişmesine katkısını incelemiş ve sistematik şekilde yardım sağlayıcıların; teknik bilgi, proje takibi ve ürünlere pazar oluşturma şeklinde yardımların başarılı sonuçlar verdiğini tespit etmiştir. Layton (2008), alıcı ülkelerde dış yardım ve gelir eşitsizliği ilişkisini incelemiş, yardımların yoksullara fayda sağlarken, özellikle demokrasilerin daha az geliştiği otokratik yönetimlerde zenginlere daha fazla fayda sağladığını tespit etmiştir. Orta Doğu-Kuzey Afrika bölgesinde (MENA) 13 ülkede cinsiyet eşitliği-dış yardım ilişkisini inceleyen bir ampirik çalışmada (Lutz, 2013), kadınlara yönelik dış yardımların cinsiyet eşitliğine ve kadınların siyasi katılımına katkı sağladığı ortaya konulmuştur.

4. AFRIKA VE KALKINMA YARDIMLARI

4.1. Afrika Kıtasına Genel Bakış

Afrika, Asya'dan sonra dünyanın en büyük ikinci kıtası olup, otuz milyon üç yüz altmış beş bin kilometre kare yüz ölçümüne sahiptir. Kıta, doğuda Kızıldeniz ve Hint okyanusu, batıda Atlantik okyanusu, kuzeyde Akdeniz, güneyde ise Atlantik ve Hint okyanusu suları ile çevrilidir. Afrika sahil şeridi, otuz bin beş yüz kilometre uzunluğundadır. Antik çağda Romalılar, kıtanın kuzey kıyılarını Afrilerin ülkesi olarak adlandırıyordu. Afer veya Afri, Kartaca'nın güneyindeki bir Berberi topluluğunun adıydı. *Britannica*'da yer alan bilgilere göre ise Yunanlıların ise bölgeye afrike (soğuksuz) dediği bilinmektedir.

Afrika'da bugün elli dört ülke bulunmakta ve kıtanın toplam nüfusu OECD 2020 yılı verilerine göre, yaklaşık bir milyar üç yüz kırk milyon olup dünya nüfusunun yüzde on yedisine denk gelmektedir. Nüfus artış hızı Afrika kıtası ortalaması 2020 yılında yüzde 2,5 olarak gerçekleşmiştir (OECD, 2020). Afrika Kalkınma Bankası verilerine göre (2020), 2019'da Afrika kıtası toplam ekonomik büyüklüğü 2,4 trilyon dolara ulaşmıştır. 2019'da dünyada toplam milli gelir 88 trilyon dolar olurken, Afrika ekonomisi dünya ekonomisinin sadece % 2,8'ini oluşturmuştur.

Afrika kıtası kişi başı milli gelir ortalaması 2020 yılında yüzde beş azalarak bin sekiz yüz elli dokuz dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu rakam ile Afrika kıtası ortalama kişi başı geliri dünya ortalaması olan on bin iki yüz doksan bir doların oldukça gerisinde ve dünyada kişi başı milli gelir ortalaması en düşük olan kıtadır (UN, 2021a). G-20 ülkeleri içinde hiçbir Afrika ülkesi bulunmamaktadır. 2020 yılında milli gelire göre kıtanın en büyük ilk üç ekonomisi; Nijerya dört yüz otuz iki milyar dolar (dünyada yirmi beşinci), Mısır üç yüz altmış üç milyar dolar (dünyada otuz birinci) ve Güney Afrika üç yüz iki milyar dolardır (dünyada otuz dokuzuncu) (Dünya Bankası, 2020).

Ticaret verilerine bakıldığında, 2020 yılında dünyada toplam ihracat 18,4 trilyon dolar olurken Afrika kıtasının payı sadece yüzde iki ile 384 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl dünya toplam ithalatı 18,6 trilyon dolar olurken, Afrika toplam ithalatı 503 milyar dolar ile yüzde 2,7 olarak gerçekleşmiştir. Ticaret dengesinde Afrika kıtası toplamda yaklaşık 120 milyar dolar ticaret açığı vermiştir (Trademap, 2021). Birleşmiş Milletler verilerine göre, 2021 yılı itibarıyla kişi başı günlük geliri iki dolar altında olan kırk

altı en az gelişmiş ülke bulunmaktadır. Bunların otuz altısı Afrika kıtasındadır (UN, 2021b). Yani Afrika ülkelerinin yüzde altmış yedisi en az gelişmiş ülke kategorisindedir. Dünya Bankası (2021) verilerine göre, kırılgan ve çatışmadan etkilenen ülkeler (*fragile and conflicted-affected countries*) listesinde yer alan otuz dokuz ülkenin yirmi biri Afrika'dadır. Küresel gelir eşitsizliği ile sermayenin (kapital) yirmi birinci yüzyıldaki durumunu konu alan çalışmasında Piketty (2014: 72-75), gelir dağılımı ile üretim dağılımı dengesinde en geride olan ülkenin Afrika olduğunu belirterek, kıta genelinde yaşayanların sahip olduğu milli gelirin kıtanın üretiminden yüzde 5-10 oranında daha düşük olduğunu ifade etmektedir. Piketty bu gelir dengesizliğini; kıtanın üretim kaynaklarının yapısal olarak diğer kıtalar elinde olmasına bağlamaktadır.

Sosyal göstergelere bakıldığında, Sahra altı Afrika bölgesi birçok sosyal göstergede Kuzey Afrika'nın gerisindedir. Dünya Bankası (2019) verilerine göre, Sahra altında doğurganlık oranı yüzde 4,62, ortalama yaşam süresi 62, beş yaş altı çocuk ölüm oranı binde 76, on beş yaş üstü okuma yazma oranı yüzde 65 ve kentsel nüfus oranı yüzde 41'dir. Kuzey Afrika bölgesinde ise doğurganlık oranı yüzde 2,8, ortalama yaşam süresi 74, beş yaş altı çocuk ölüm oranı binde 22, on beş yaş üstü okuma yazma oranı yüzde 79 ve kentsel nüfus oranı yüzde 66'dır.

Dünya Bankası hesaplamalarına göre⁶, mevcut uluslararası yoksulluk sınırı günlük 1,9 ABD doları olarak belirlenmiştir. Bu tutar altında kazananlar aşırı yoksulluk içindedir. Afrika'da, 2021 yılında aşırı yoksulluk içinde yaşayan nüfus 490 milyon olarak tahmin edilmektedir (toplam kıta nüfusunun yüzde 36) (Development Aid, 2021).

⁶ Detaylı bilgi için Bkz: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/746163-what-is-the-1-90-poverty-line-and-based-on-this>

Şekil 2. Afrika Siyasi Haritası

Kaynak: cografyaharita.com

4.2. Afrika, Kolonyalizm ve Kalkınma

Doğuşundan kısa bir süre sonra İslamiyet'in, yedinci yüzyıldan itibaren kuzey Afrika'ya ve doğu Afrika'nın Kızıldeniz ile Hint okyanusu kıyılarına yayılması ile kıtada sosyal ve ticari anlamda önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır (Fage, 2002: 55). Bugün Afrika boynuzu olarak nitelendirilen Eritre, Cibuti, Somali ve Etiyopya'nın yer aldığı bölgede o dönemde Hristiyan nüfus da bulunmaktadır. Fakat Hristiyanlığın yayılması sadece bölge ile sınırlı kalmış, İslamiyet'in yayılmasında ise Müslüman Arap tüccarlar etkili olmuş

ve kültürel anlamda da Arapça bölgeye nüfuz etmiştir. Kıtanın diğer bölgelerinde ise geleneksel inançlar ve yerel diller varlığını sürdürmüştür (Levtzion ve Pouwels, 2000: 1-5).

Müslümanlar fethettikleri bölgelerde kendi yönetimlerini tesis etmişlerdir. Kahire, Tunus, Kayrevan, Merakeş, Tinbüktü, Zengibar ve Hartum bu idare merkezlerinden bazılarıdır. Kıtaya, Avrupalılar'ın ilgisi ise ekonomik ve ticari sebepler ile on beşinci yüzyılda başlamıştır. İpek yolu başta olmak üzere önemli kara ve deniz ticaret yollarında Müslüman devletlerin kontrolü, donanmaya sahip Portekiz ve İspanya gibi ülkeleri farklı ticaret rotaları aramaya sevk etmiştir. Portekizlilerin ve İspanyolların batı Afrika ve güney Afrika kıyılarında koloniler ve çiftlikler kurması ile sömürge faaliyetleri başlamıştır (Yülek, 2019: 39-46). Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar ise on yedinci yüzyıldan itibaren Afrika'da sömürge rekabetine dâhil olmuştur. Almanya Afrika sömürgeciliğine daha geç dönemde 1880'lerde dâhil olmuştur. Özellikle 1885'te gerçekleştirilen Berlin Batı Afrika Konferansı ile kıtanın batı kıyılarında ilk Alman kolonileri kurulmaya başlamıştır (Pakenham, 2019: 312-332). Afrika kıyı kolonileri, Avrupa-Hindistan ticaret güzergâhında önemli bir ikmal durağı olurken, kıtadan Avrupa'ya ve Amerika'ya yoğun bir şekilde köle, değerli maden, yağ ve baharat taşınmıştır.

Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren köleliği yasaklayan kanunlar ile köle ticareti azalmış fakat sanayi devrimi ile birlikte, hammadde ihtiyacı artmaya başlamıştır. İhtiyaç duyulan hammaddelerin düzenli sevkı için Avrupalılar, Afrika'da iskân ettikleri beyaz azınlıklar veya anlaşılan yerel kabile şefleri idaresinde sömürge yönetimleri kurmuştur (Dursun, 1988).

Afrika'da Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürge yönetimlerine karşı yerel ayaklanmalar olsa da, esas bağımsızlık mücadeleleri İkinci Dünya Savaşı sonrası başlamıştır. 1955 yılında, bağımsızlığını elde eden Asya ülkeleri öncülüğünde düzenlenen Bandung Konferansı'nda Afrika kolonilerinin bağımsızlık talepleri dile getirilmiştir. Bunun akabinde, 1957 yılında Gana bağımsızlığını elde eden ilk Afrika ülkesi olmuş, üç yıl sonra da on yedi ülke daha bağımsızlığına kavuşmuştur (Kasongo, 2010: 61-72).

Afrika'da yaklaşık beş yüzyıl süren kolonyalizm, bağımsızlığını elde eden devletlere siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birçok sorunu miras bırakmıştır. Az gelişmişlik ve kalkınamama da bugün önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Sömürgeciliğin, Afrika'yı zoraki bir ekonomik uzmanlaşma yoluna sürüklediği, on sekizinci yüzyılda

başlayan Avrupa imalathanelerinin artan hammadde ihtiyacına bağlı olarak Afrika ekonomilerinin tarım ve madencilik başta olmak üzere emek yoğun sektörlerle yönlendirilmesi ile yapısal olarak teknoloji ve sanayi sektöründen uzaklaşılması yanında Afrika iş gücünün köle ticareti ile tüketilmesi kıtanın bugün kalkınamamasında önemli sebepler arasında gösterilmektedir (Frankema, 2015).

Settles (1996: 3-10) Afrika'nın ekonomik kalkınmasında kolonyalizmin etkisini incelediği çalışmasında, sömürge güçlerinin kıtada kapalı devre bir ticaret mekanizması kurarak kıtanın tüm kaynaklarının üretim ve ticaret biçiminin, kolonyal ülkenin sanayi ihtiyaçlarına göre şekillendiğini belirtmektedir. Buna göre hangi ürünlerin yetiştirileceği, hangilerinin ticaretinin yapılacağı ve iş gücünün nasıl kullanılacağı gibi hususlar ekonomik faaliyetlerin serbest gelişiminin önünü kesmiştir. Ayrıca, kolonyal yönetimlerin sadece hammaddelerin ana karaya transferi odaklı yaklaşımı ile kıtada kaynaklara yakın yerlerde yaptıkları demiryolu ve liman gibi altyapılar, zaman içinde belli bir ticaret rotası oluşturduğu için farklı bölgelerin ekonomik anlamda gelişmesini de engellemiştir. Bu kurulu ticaret mekanizmaları ve ekonomik yapılar bugüne kadar gelerek kırılması zor bir döngü oluşturmuştur.

Acemoğlu ve Robinson (2013: 323-363) Afrika'nın kalkınamamasının; kültüre, coğrafyaya veya liderlerin ülkelerini zenginleştirmelerini bilmemelerine yani cehalet hipotezine bağlanamayacağını savunmaktadır. Daha ziyade sömürgecilik ve yerel siyasi elitlerin yoksulluk yaratan tercihlerinin devam etmesinin, kapsayıcı kurumlar yerine sömürücü kurumlara sahip olmasının Afrika'nın az gelişmişliğinde daha etkili olduğunu belirtmektedir. Acemoğlu'na göre, Atlantik ticareti köleliğin yayılmasına neden olarak Afrika ülkelerinin bugün ki haline dönüşmesini de etkilemiştir. Avrupalılar silah ve mühimmat karşılığında köle satın aldığından, kabileler arasındaki savaşlar körüklenmiştir. Bağımsızlık sonrası da kolonyal dönemin zihniyeti devam etmiş, hiyerarşik ve otoriter siyasi rejimler ile ekonomik başarıyı sağlayabilecek kurumlar oluşturulamamıştır. McKay ve Thorbecke (2019) Sahra altı Afrika ülkelerine yönelik ampirik çalışmalarında, başarılı kurumlar inşa edilmemesi sonucu kırılabilirliğin arttığı dönemlerde yoksulluğun da arttığı sonucuna ulaşmıştır. Fenske (2010: 29-30), Afrika'nın yoksulluğunda sıklıkla coğrafya, etnik parçalanma, köle ticareti, kolonyal yönetim, az gelişmişlik/sanayileşememe ve başarısız dış yardımlardan oluşan altı sebebe vurgu yapıldığını belirterek, esasen bunları işler hale getiren kurumlardaki sorunlar nedeniyle kıtada yoksulluğun sürdüğüne değinmektedir.

Kolonyalizm ve Afrika'nın az gelişmişliği ilişkisinde, kıtaya getirilen eğitim sisteminin de etkili olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Sömürge eğitim modelinin köklerinin kıta halklarının kültürüne dayanmaması, hiçbir teknolojik ve endüstriyel kalkınma hedeflememesi gelişmeyi engellemiştir. Ayrıca sömürge eğitimi esas olarak tercümanları, sömürgecilere yardımcı olacak yerel memurları ve zanaatkârları eğitmeyi amaçlaması nedeniyle de çok dar bir çerçevede uygulanarak toplumun geniş kesimlerini mahrum bırakmıştır (Ocheni ve Nwankwo, 2012: 50-51; Matasci ve diğerleri., 2020: 6-22).

4.3. Afrika'nın Kalkınmasında Dış Yardımlar

Dış yardım veya kalkınma yardımı bir ülkenin refahını artırmak üzere başka bir ülke tarafından yapılan ayni ve nakdi yardımların tümünü kapsamaktadır. OECD-DAC kurulması sonrası 1960'lardan itibaren kalkınma yardımları gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına destek olmak üzere dünyada yaygınlaşmıştır.

Afrika da bugün dış yardımlardan yararlanmakta ve halen birçok kıta ülkesi için kalkınmada önemli bir finansman kaynağı olarak görülmektedir. Soğuk Savaş sırasında, ABD ve eski sömürgeci Avrupalı devletler, stratejik belli avantajlar elde etmek, siyasi ve ekonomik ittifak kurmak için dış yardımları bir araç olarak kullanmıştır. *Britannica*'ya göre aynı dönemde Sovyetler Birliği ve Çin de benzer politikalar izlemiştir.

Bugün, küresel yardımların mimarisine bakıldığında yardım sağlayıcı aktörler; ikili ve çok taraflı uluslararası kuruluşlar yanında, STK'lar, küresel resmi fonlar ve özel vakıflardan oluşmaktadır. Yardımlar, proje bazlı veya program bazlı uygulama modelleri ile ulaştırılmaktadır. Yardımların ulaştırılmasında süreçler, Afrika'da da benzer şekilde yürütülmektedir (Brautigam, 2010). OECD öncül verilerine göre, 1960 yılında dünyada toplam resmi kalkınma yardımı 36 milyar dolar iken 2020 yılında 161 milyar dolara ulaşmıştır (OECD, 2021). Afrika ülkelerinin tamamı, OECD-DAC tarafından gelir grubuna göre hazırlanan yardım alabilir ülke listesinde yer almaktadır. Kıta ülkeleri ağırlıklı olarak en düşük ve düşük orta gelirli ülke grubunda yer almaktadır (OECD-DAC, 2020).

Tablo 1’de görüldüğü üzere Afrika kıtasına yapılan yardımlar 2020 yılında, yüzde yirmi dört pay ile 30 milyar dolara ulaşmıştır. 2005 yılından bu yana yardım akışına bakıldığında, kayda değer bir değişim görülmemektedir.

Tablo 1. OECD DAC Üyesi Ülkelerin Afrika’ya Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımları (2005-2020; Milyon Dolar, Cari Fiyatlar)

	Afrika, Toplam
2005	24669,06
2006	31666,01
2007	24662,2
2008	27378,58
2009	28192,37
2010	29140,29
2011	32523,06
2012	30271,15
2013	30054,85
2014	29050,13
2015	26877,31
2016	27213,43
2017	29776,38
2018	30423,84
2019	29627,31
2020	30002

Kaynak: Veriler OECD-Stat veri tabanından derlenmiştir.

Afrika’ya yapılan resmi kalkınma yardımlarının bölgesel dağılımına bakıldığında, 2019 yılında en çok kaynak ayrılan bölgeler sırasıyla 13135,9 Milyon ABD Doları ile Doğu Afrika Bölgesi, 6489,27 Milyon ABD Doları ile Batı Afrika Bölgesi olmuştur. Ayrıca, Afrika (Bölgesel) projelerine de 2155,78 Milyon ABD Doları tutarında resmi kalkınma yardımı yapılmıştır.

Tablo 2. OECD-DAC Üyesi Ülkelerin Afrika'ya Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımlarının Bölgesel Dağılımı (2005-2019; Milyon Dolar, Cari Fiyatlar)

	Sahranın Kuzeyi, Toplam	Doğu Afrika, Toplam	Orta Afrika, Toplam	Güney Afrika, Toplam	Batı Afrika, Toplam	Sahranın Güneyi, Bölgesel	Afrika, Bölgesel
2005	1583,15	8475,94	3215,01	646,85	9023,62	1096,02	628,47
2006	1691,98	9528,07	3510,94	756,15	14179,55	1342,21	657,11
2007	2009,67	11003,5	3076,78	878,72	5267,83	1340,23	1085,47
2008	2273,06	12208,62	2375,12	1802,18	5546	2072,7	1100,9
2009	1971,85	12745,64	2286,9	1423,79	6816,07	1602,79	1345,33
2010	1588,53	12349,59	4619,35	1259,48	6282,17	1983,04	1058,13
2011	2466,95	13348,36	5336,77	1559,59	6629,46	1917,23	1264,7
2012	1876,72	13201,55	2515,62	1143,32	7877,41	2309,02	1347,53
2013	1992,26	14572,14	2207,11	1534,9	6471,29	2015,49	1261,64
2014	1679,44	13259,92	2315,99	1076,28	6175,54	2659,19	1883,77
2015	1330,41	12170,44	2738,64	1199,15	5797,69	2042,29	1598,7
2016	1764,78	12775,97	2027,21	1301,82	5721,02	2112,02	1510,62
2017	1869,61	14039,75	2435,84	1132,99	6278,43	2198,3	1821,46
2018	1909,51	13746,63	2870,7	1111,78	6707,88	2027,01	2050,33
2019	1853,24	13135,9	3098,87	988,81	6489,27	1905,44	2155,78

Kaynak: Veriler OECD-Stat veri tabanından derlenmiştir. OECD Stat veri tabanında 2020 yılı verileri bölgesel dağılımı henüz yayınlanmamıştır.

2019 yılında Afrika'da en çok yardım alan ülkeler sırasıyla; Etiyopya, Nijerya, Kenya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Tanzanya olmuştur. Bu bakımdan, 2019 yılında Etiyopya'ya 2159,75 Milyon ABD Doları, Nijerya'ya 1342,14 Milyon ABD Doları, Kenya'ya 1445,31 Milyon ABD Doları, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne 1516,2 Milyon ABD Doları ve Tanzanya'ya 1148,88 Milyon ABD Doları resmi kalkınma yardımı yapılmıştır.

Tablo 3. Afrika’da En Çok Yardım Alan Ülkeler (2005-2019; Milyon Dolar, Cari Fiyatlarla)

	Etiyopya	Nijerya	Kenya	DKC	Tanzanya
2005	1187.56	5931.03	521.94	990.56	870.45
2006	1027.04	10820.35	776.53	1500.96	995.86
2007	1245.57	1385.38	827.1	789.9	1839.82
2008	1845.08	637.79	954.71	986.6	1373.26
2009	1818.27	688.34	1224.86	1100.12	1409.4
2010	1856.83	846.04	1156.81	2383.66	1654.03
2011	1929.73	852.17	1563.73	4240.06	1659.55
2012	1798.62	895.03	1668.72	1654.53	1763.58
2013	1913.6	1138.67	2018.42	1189.68	1951.97
2014	1914.04	1061.86	1601.89	1166.3	1454.6
2015	1854.35	1124.44	1496	1410.29	1444.69
2016	2049.19	1227.3	1387.92	974.46	1454.94
2017	2206.62	1742.86	1502.94	1190.15	1427.38
2018	2061.72	1724.35	1537.1	1365.07	1501.8
2019	2159.75	1342.14	1445.31	1516.2	1148.88

Kaynak: OECD-Stat veri tabanından derlenmiştir.

2019 yılında Afrika’ya en çok yardım yapan OECD-DAC üyesi ülkeler sırasıyla; Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa ve Japonya olmuştur. Bu bakımdan, Birleşik Devletler 9572,09 Milyon ABD Doları, Almanya 4549,19 Milyon ABD Doları, Birleşik Krallık 3814,3 Milyon ABD Doları, Fransa 2950,09 Milyon ABD Doları ve Japonya 1572,5 Milyon ABD Doları resmi kalkınma yardımı yapmıştır.

Tablo 4. Afrika’ya En Çok Yardım Yapan OECD-DAC Üye Ülkeleri (2005-2019; Milyon Dolar, Cari Fiyatlarla)

	Amerika Birleşik Devletleri	Birleşik Krallık	Fransa	Almanya	Japonya
2005	4 437.91	3 800.09	4 646.68	2 658.54	1 102.62
2006	5 805.04	5 462.33	5 158.64	3 463.01	2 595.83
2007	5 030.77	2 462.42	3 558.32	2 415.45	1 766.38
2008	7 202.13	2 594.21	3 370.12	2 702.81	1 571.4
2009	7 672.44	2 795.13	4 093.36	2 083.61	1 498.65
2010	7 531.55	3 075.44	4 187.36	1 947.52	1 887.66
2011	9 256.74	3 408.62	4 640.64	2 575.19	1 722.45
2012	8 903.69	3 445.41	4 127.75	2 783.53	1 724.45
2013	9 667.45	3 909.11	3 168.33	2 397.41	2 092.05
2014	9 337.5	4 340.64	2 717.35	3 016.38	1 557.67
2015	9 320.01	4 203.27	2 130.72	3 035.51	1 783.51
2016	9 839.67	3 857.06	2 216.69	3 498.65	1 494.71
2017	11 190.21	3 858.12	2 361.51	3 690.53	1 674.42
2018	10 693.82	3 819.4	2 772.97	4 322.21	1 385.76
2019	9 572.09	3 814.3	2 950.09	4 549.19	1 572.5

Kaynak: OECD-Stat veri tabanından derlenmiştir.

Afrika'ya yönelik kalkınma yardımlarının etkililiği ve kıtanın yardıma ihtiyacı olup olmadığı sürekli tartışılmaktadır. Easterly (2006: 257-259) coğrafyadan bağımsız olarak, yapılan hiçbir dış yardımın herhangi bir ülkede yoksulluğun sonunu getireceğine inanmamaktadır. Refah ve kalkınmanın; yerel dinamiklere dayanarak, bireylerin dinamizmi ve özel sektörün girişimciliği ile başarılabilirliğine inanmaktadır. Fakat Easterly, yardımlara karşı çıkmamakla birlikte belli şartlara riayet edilerek bazı sorunların hafifletilmesinde yardımların bugünkünden daha etkili olabileceğini düşünmektedir. Yardımlarla ilgili en büyük sorun, yardımlara büyük hayaller için ütöpik bir anlam yüklemektir. İlk adım olarak ütöpik bakış terkedilmeli ve somut gerçekleştirilebilir amaçlar üzerinde durulmalıdır. İkinci sorun, uluslararası statükodur. Uluslararası kuruluşlar ve hükümet bürokrasileri yardımların doğrudan ihtiyaç sahiplerine ulaşmasını engellemektedir. Üçüncü önemli nokta ise yardımlarda koşulluluğu tamamen sonlandırmak ve devletler ile toplumları dönüştürme amacından çok bireylerin refahını daha iyi duruma getirme öncelikli hedef haline gelmelidir. Koşulluluk bağlamında özellikle 1990'lı yıllarda Washington Uzlaşısı ile Afrika da dâhil gelişmekte olan ülkelere yardımlar yapılmadan önce uluslararası kuruluşlar tarafından siyasi ve ekonomik belli yapısal dönüşüm koşulları öne sürülmüş ve bu koşulların çerçevesini neo-liberal siyasi-ekonomik politikalar oluşturmuştur (Hofmeier, 1991: 122-124; Williamson, 2004).

Zambiyalı ekonomist Moyo (2009), Afrika'ya yönelik yardımlara karşı çıkarak 'ölü yardım' nitelemesi yapmaktadır. Son altmış yılda kıtaya yapılan yardımların yoksulluğun azaltılmasında sonucu değıştirmediğini belirterek bunun arkasındaki sebepleri şu şekilde sıralamaktadır; Afrika'da sivil toplum yeterince gelişmemişken batılı binlerce STK'nın sadece küçük gruplarla çalışması, yardımların artmasının hükümetleri kamu hizmetlerinde ataletle sevk etmesi, kıtaya yönelik yardım söyleminin negatif bağlamda (hastalık, kıtlık vb.) dünyaya sunulması, yardımların verimsiz alanlarda ve çoğu zaman despotik yönetimlerin elinde yolsuzluk ile heba edilmesi ve özel sektör gelişimini engelleyen bir sürecin işletilmesi.

Yardımların yönlendirilmesinde, donör ülke perspektifinden hangi kriterlerin etkili olduğuna dair Alesina ve Dollar (1998) tarafından yapılan ampirik çalışmada, politik ve stratejik önceliklerin etkili olduğu, özellikle Fransa ve İngiltere gibi kolonyal geçmişı olan ülkelerin, eski sömürgelerine daha fazla yardım yaptığı tespit edilmiştir.

Ayrıca yardımların yönlendirilmesinde alıcı perspektifinden yapılan bir çalışmada (Masaki, 2018) projelerin gerçekleştirildiği bölgeler incelenmiş ve iktidarın fazla oy aldığı

seçmen bölgeleri ile etnik yakınlığın olduğu yerlere daha fazla dış yardım yönlendirildiği, iktidarın popülaritesinin az olduğu ve etnik yakınlığın zayıf olduğu yerlere ise daha az yardım yönlendirildiği görülmüştür.

Literatürde, Afrika'ya yönelik yardımları olumlu değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır. 1997 yılında yapılan bir çalışmada (Carlsson ve diğerleri, 1997: 210-221), uluslararası kamuoyunda yaygın bir 'afropesimizm' olduğu, kıtaya dair çoğu zaman başarısızlıkların öne çıkarıldığı ve dış yardımların da bundan payını aldığı belirtilmektedir. Kıtanın iç karartıcı tablolar yanında başarı hikâyelerine de sahip olduğu ve yardımların da bu şekilde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira Botsvana gibi kurumsal kapasitenin nispeten geliştiği, etkili bir yönetim ile dış yardımları ulusal bir kalkınma planı içine entegre edebilen ve yönlendiren ülkelerde yardımların da daha iyi sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Afrika'da yardımların etkililiğine dair otuz altı sahra altı Afrika ülkesini kapsayan bir ampirik çalışmada (Juselius ve diğerleri, 2014: 177-178), alıcı ülkenin makroekonomik göstergeleri olan yatırım ve milli gelirinde yardımların uzun vadeli pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

5. TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ

5.1. Cumhuriyet Öncesi Afrika ile İlişkilere Genel Bakış

Türklerin Afrika’da varlığı dokuzuncu yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kuzey Afrika ve Mısır’da hüküm süren Türk-İslam hanedanları Tolunoğulları (868-905) ile İhşidiler (935-969) dikkate alındığında, kıta ile ilişkiler bin yılı aşkın geriye gitmektedir (Özkuyumcu, 2012; Ağırakça, 2000).

Kavas (2003, 513-519) çalışmasında, Türkiye açısından Afrika ile ilişkileri iki döneme ayırmaktadır. Birincisi “Osmanlı Afrikası” olarak nitelendirdiği on altıncı yüzyılın başından 1920’li yıllara kadar devam eden dönem, ikincisi ise sömürgecilikten bağımsızlığa geçiş yapan Afrika ülkelerinin mücadeleleri ile günümüze kadar uzanan süreçtir. Özkan (2012: 21) ise Türkiye-Afrika ilişkilerini üç ayrı döneme ayırmaktadır. İlki, on altıncı yüzyıldan Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923 yılında kurulmasına kadar geçen dönemdir. İkinci dönem, Türkiye-Afrika ilişkilerinin en düşük seviyede seyrettiği 1923 ile 1998 yılları arasındaki dönemdir. 1998 yılından itibaren ise kıta ile ilişkilerin yeniden canlandığı üçüncü döneme girilmiştir.

Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'dan Çad Gölü'ne kadar geniş bir bölge üzerinde tarihi ve kültürel bağları sebebiyle etkileşim içerisinde olmuştur. Sudan Hanedanlığı, Zengibar Sultanlığı ve Habeşistan Müslümanları gibi kuzey Afrika halkları Osmanlı padişahının halifeliğini kabul etmişlerdir (Kavas, 2000: 9). Kuzey Sahra altı bölgesinde bugün Nijerya ve Çad’ın bulunduğu coğrafyayı yöneten Kanem - Bornu Devleti ile 1575’te ittifak kurulmuş ve Sultan Üçüncü Murat döneminde askeri teçhizat gönderilmiştir (Karagül ve Arslan 2013: 23).

Osmanlı hâkimiyeti, Afrika kıtasında on altıncı yüzyıldan itibaren ilk önce Kuzey Afrika, Mısır ve Kızıldeniz sahilleri boyunca tesis edilmiş, ilerleyen süreçte kıtanın farklı bölgelerine yayılmıştır. Mısır’ın 1517 yılında fethi, Osmanlı Devleti’nin kıtada daha etkili olmaya başlamasını sağlamıştır. Özellikle Vali Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde günümüz Sudan coğrafyasına fetihler yapılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Barbaros Hayrettin Paşa, Oruç Reis ve Turgut Reis gibi Türk denizciler ile Libya, Tunus ve Cezayir bölgelerinde kurulan hâkimiyet, Osmanlı Devleti’nin kıtanın kuzeyinde ve Akdeniz’de de etkinliğini artırmıştır (Kavas, 2003: 515; Özdemir, 2015: 428).

Osmanlılar, Kuzey Afrika'daki eyaletlerine “Garp (Batı) Ocakları” ismini vermişlerdir. İlk dönemde bu eyaletler merkezi yönetim altında atanan valiler (Nuri ve Naci, 2018: 142) ile idare edilirken, daha sonra merkezden bağımsız hareket etmeye başlamışlardır (Toprak, 2012: 223-224).

Osmanlı merkezi yönetiminin Kuzey Afrika eyaletleri üzerindeki kontrolü on yedinci yüzyıldan itibaren zayıflamaya başlamıştır (Tandoğan, 2011: 17). Bununla birlikte, Fransa ve İngiltere'nin artan sömürgecilik faaliyetleri, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren Kuzey Afrika'ya yayılmaya başlamıştır. Fransızların 1830 yılında Cezayir'i işgali ile başlayan süreçte, 1881 yılında Tunus'un Fransız işgali, 1882'de İngilizlerin Mısır'ı işgali⁷, 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı (Libya) işgali ve sonrasında imzalanan Uşi Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki varlığı tamamen sona ermiştir (Toprak, 2012: 235; Uygur ve Uygur, 2013: 275).

Batı ülkelerinin Afrika'daki kolonyal faaliyetleri, inanç, dil ve kültür alanlarında yoğun bir asimilasyona dönüşmüştür. Misyonerlik faaliyetleri, sömürgeleştirmenin ayrılmaz bir bileşeni olmuştur. David Livingstone, Alexander Mackay, Charlie Stokes ve John Hanning Speke gibi misyoner ‘kaşif’ ve tüccarlar ile kıtaya dair raporlar hazırlanarak sömürge devletlerine ulaştırılıyor, bunu askeri işgaller izliyordu (Pakenham , 2019: 23-52). Fakat Osmanlı devleti kıtadaki idaresi boyunca sömürge politikası yürütmemiştir. Örneğin, üç yüzyıldan uzun süre Osmanlı idaresinde bulunan Tunus, kendi dilini muhafaza ederken, Fransız işgali ile seksen yıldan az bir sürede ülkede Fransızca resmi dil haline gelmiştir (Uygur ve Uygur, 2013: 280).

Osmanlı Devleti, idaresi altındaki Kuzey Afrika coğrafyasında sömürgeciliğin yayılmasını da uzun süre engellemiş ve buna karşı mücadele etmiştir. Bölgenin korunması için düzenli aralıklarla askeri ve maddi sevkیاتlar yapılmıştır (Tandoğan, 2011: 26-51; Ünalp, 2010: 92-94). Afrika'nın diğer bölgelerindeki kolonyal faaliyetlere ilişkin gelişmelere de Osmanlılar sessiz kalmamıştır. Padişah İkinci Selim dönemi (1566) ve sonrasında Türk denizciler Hint okyanusunda Portekizlilere karşı savaşmış, dönemin Yemen Valisi Sinan Paşa Mozambik ve çevresine seferler düzenlemiştir. Bölgedeki gelişmeleri takip etmek üzere 1861 yılından itibaren Güney Afrika'da fahri başkonsolos bulunduran Osmanlı Devleti, İngilizlerin talebi üzerine Müslümanlar arasındaki ihtilafları çözmek üzere

⁷ Mısır ilk önce 1798 yılında Fransa tarafından işgal edilmiş olsa da işgal üç yıl sürmüştü ve yeniden Osmanlı Devleti idaresine girmiştir.

Ebubekir Efendi adında bir âlimi bölgeye göndermiştir (Yıkılmaz, 2019: 244-248; Lütfi, 2015). Osmanlı padişahı tarafından Birinci Dünya Savaşında yapılan cihat ilanı da ilerleyen süreçte bağımsızlık fikrinin özellikle Kuzey Afrika’da yeşermesinde etkili olmuştur (Ünalp, 2010: 54-72).

5.2. Cumhuriyet Dönemi Afrika ile İlişkilerin Gelişimi

Afrika ile ilişkiler, İtalya’nın Trablusgarp’ı (Libya) işgali sonrası imzalanan Uşi Antlaşması ile 1912 yılında kesintiye uğramıştır. Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, Türkiye’de yeni bir devlet yapısının tesis edilmeye çalışılması, bağımsızlığın güvence altına alınması ve Afrika’da devam eden sömürgecilik faaliyetleri gibi nedenler dikkate alındığında kıta ile ilişkiler oldukça düşük seviyede kalmıştır (Özkan, 2012: 21).

Özellikle ulusal çıkarların ve hedeflerin takibinde, Türk dış politikasında Batıcılık düşüncesi ve Batı ile uyumlu olma yaklaşımının tercih edilmesinin bir sonucu olarak, Türkiye yakın coğrafyası da başta olmak üzere Afrika gibi bölgelerle yeterince ilişki kuramamıştır (Oğurlu, 2018: 2-5; Karpaz, 2012: 162).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği’nden gelen tehdit algısı, Türkiye’nin Batı ile yakınlaşmasına neden olmuş, 1947 yılında ABD Marshall yardımları programına Türkiye’nin dâhil edilmesi, 1948 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü’ne kurucu üye ve 1952 yılında NATO’ya üye olması ile Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin Batı ittifakı içerisindeki yeri kesinleşmiştir. Bu durum, Türkiye’nin dış politikada Batı ile daha uyumlu hareket etmesini gerektirdiğinden, Türkiye ilk dönemde Afrika ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerine doğrudan taraf olmamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 1955 yılında katıldığı Bandung konferansında yaptığı konuşmada, Komünizm ‘tehlikesine’ dikkat çekerek Afrika ülkelerine batı ittifakını destekleme ve güvenliklerinin NATO çerçevesi içinde sağlanması çağrısında bulunmuştur (Akan, 2021: 2,8,17). Bu politika 1960’lı yılların sonuna kadar izlenmiş, batı yanlısı açıklamalar ve bağımsızlık mücadelelerinde tarafsız kalma; Afrika ülkeleri ile Türkiye’nin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir (Tepeciklioğlu, 2012: 68). Bununla birlikte, Türkiye Afrika’da ikili ilişkilerini geliştirmek üzere bağımsızlığını elde eden ülkeleri tanımış ve diplomatik temsilcilikler açmıştır. Örneğin, 1957 yılında Gana, İngiltere’den bağımsızlığını elde edince Türkiye Gana’yı resmi olarak tanıyarak üç yıl sonra da başkent Akra’da büyükelçilik açmıştır (Akan, 2021: 62). Türkiye, Afrika kıtasındaki ilk büyükelçiliğini ise 1925 yılında Mısır’da, ikinci

büyükelçiliğini de 1926 yılında Etiyopya’da açmıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2021; Anadolu Ajansı, 2021).

Türkiye’nin Afrika ile ilişkilerinde 1970’li yıllardan itibaren Kıbrıs Meselesi etkili olmaya başlamıştır. Özellikle NATO bünyesinde Türkiye’nin Kıbrıs konusunda destek bulamaması ve Afrika ülkelerinin Kıbrıs Rumlarını destekleyen pozisyonu karşısında Türkiye, Afrika politikasında batı yanlısı tutumunu gözden geçirerek, kıta ülkeleri ile ilişkilerini farklı boyutlarda geliştirme ihtiyacı duymuş ve kıtaya yönelik daha kapsamlı politika çalışmaları başlatılmıştır (Akın, 2021:16-18).

Bu minvalde, Soğuk Savaş sonrası Türkiye’nin jeopolitiği dikkate alınarak komşu ve yakın coğrafyası ile çok yönlü ilişkiler geliştirme ihtiyacına vurgu artmış ve 1998 yılında Afrika’ya Açılım Eylem Planı uygulamaya konmuştur (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2021). Emekli Büyükelçi Numan Hazar’a göre (2012: 5), o dönemde “Türkiye’nin politik, ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda Afrika ülkeleriyle ilişkileri arzu edilen düzeye gelemiyordu. Bir yandan ilişkiler, gelişen ve dikkate değer ekonomik ve ticari bir büyüme gösteren Türkiye gibi bir ülkenin boyutlarıyla orantılı değildi. Öte yandan diplomatik ilişkiler yeterince kurulmadığı için Türkiye ile Afrika ülkelerinin, ancak Birleşmiş Milletler Örgütü, İslam İşbirliği Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar içinde ilişkileri vardı. Ayrıca ekonomik, ticari ve kültürel ilişkiler tam potansiyel düzeylerine erişememişti. Türkiye Afrika’nın sorunlarını ve zorluklarını bilmiyordu. Öte yandan Afrikalılar, yaygın düşüncelerin de etkisiyle, Türkiye ile ilgili diplomatik konularda olumlu bir anlayışa sahip değillerdi.”

Türkiye’nin 1997, 1999 ve 2001 yıllarında yaşadığı derin ekonomik krizler Afrika’ya açılım sürecini yavaşlatsa da sonrasında uygulanan istikrarlı diplomatik, ekonomik, kültürel ve insani boyutlu faaliyetler neticesinde Afrika ile ilişkiler ivme kazanmıştır. Açılım eylem planı kapsamında, 2003 yılında Afrika ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi stratejisi yürürlüğe girmiş, 2005 yılında da Afrika Yılı ilan edilmiştir (Karagöl, Arslan, 2013).

Afrika Birliği tarafından 2008 yılında Türkiye’nin strateji ortak ilan edilmesiyle Afrika’ya açılım sürecinden güvene dayalı her alanda stratejik ortaklık dönemine geçilmiştir. Türkiye bugün Afrika kıtasında en fazla diplomatik temsilciliğe sahip ikinci ülke konumundadır. Türkiye’nin kıtada faaliyet gösteren büyükelçilik sayısı 2000’li yılların

başında on ikiyken 2021 yılında kırk üçe yükselmiştir. Aynı şekilde, 2008 yılının başında on olan Ankara'daki Afrika büyükelçiliklerinin sayısı da 2021 yılında otuz yediye yükselmiştir. Karşılıklı üst düzey resmi ziyaretler bu dönemde yoğunlaşmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Başbakanlığı dönemi de dâhil olmak üzere, bugüne kadar yirmi sekiz Afrika ülkesine gerçekleştirdiği otuz sekiz ziyaret ile dünyada Afrika'yı en çok ziyaret eden siyasi lider olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021; Anadolu Ajansı, 2017).

Tablo 5. Türkiye-Afrika İlişkilerinde Önemli Tarihler

Tarih	Konu
1998	Afrika Eylem Planı İlanı
2005	Türkiye tarafından Afrika Yılı İlanı
Ocak 2008	Afrika Birliği tarafından Türkiye'nin Stratejik Ortak İlan Edilmesi
18-21 Ağustos 2008	"1. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi"- İstanbul
26 Mart 2010	Türkiye tarafından "Afrika Strateji Belgesi" Hazırlanması
15 Aralık 2010	2010-2014 Türkiye-Afrika Ortak Uygulama Planı'nın kabul edilmesi
21-23 Mayıs 2010	"Uluslararası Somali Konferansı" - İstanbul
9-13 Mart 2011	"4. BM EAGÜ Zirvesi"- İstanbul
19-21 Kasım 2014	"2. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi"- Malabo-Ekvator Ginesi
23-24 Mayıs 2016	"Dünya İnsani Zirvesi"-İstanbul
2-4 Kasım 2016	"Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu"- İstanbul
27-30 Kasım 2017	BM "9. Küresel Güney-Güney Kalkınma Fuarı"-Antalya
10-11 Ekim 2018	"II. Türkiye-Afrika Ekonomi ve İş Forumu"
2021 Aralık	3. Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi- İstanbul

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı

Ekonomik alanda, kıta ile ilişkiler açılım eylem planı sonrasında kayda değer ilerleme göstermiş ve ticaret hacmi artmaya başlamıştır. Afrika ile toplam ticaret hacmi 2005 yılında yaklaşık 10 milyar dolar seviyesinden, 2020 yılı sonunda iki kattan fazla artış ile 23 milyar dolara yaklaşmıştır. Özellikle Türkiye, 2001-2007 yılları arasında her yıl kıta ile dış ticaret dengesinde açık verirken, 2008 yılından bu yana denge Türkiye lehine dönmüş ve ticaret fazlası vermektedir. Dış ticaret fazlası 2008 yılında üç buçuk milyar dolar seviyesinden 2020 yılında yaklaşık sekiz milyar dolara yaklaşmıştır (Trademap, 2020).

Tablo 6. Türkiye'nin Afrika ile Ticaretinde İhracat ve İthalat Rakamları (2005-2020; Dolar)

	TOPLAM İHRACAT	TOPLAM İTHALAT	TİCARET HACMİ
2005	3.630.769,00	6.062.846,00	9.693.615,00
2006	4.565.004,00	7.404.658,00	11.969.662,00
2007	5.977.536,00	6.784.111,00	12.761.647,00
2008	9.063.321,00	5.596.143,00	14.659.464,00
2009	10.151.942,00	3.937.103,00	14.089.045,00
2010	9.280.759,00	4.822.434,00	14.103.193,00
2011	10.330.526,00	6.766.160,00	17.096.686,00
2012	13.353.181,00	5.921.702,00	19.274.883,00
2013	15.330.760,00	6.188.216,00	21.518.976,00
2014	14.504.251,00	6.174.657,00	20.678.908,00
2015	12.444.604,00	5.099.346,00	17.543.950,00
2016	11.404.888,00	5.355.483,00	16.760.371,00
2017	11.668.588,00	7.176.652,00	18.845.240,00
2018	14.444.283,00	7.047.946,00	21.492.229,00
2019	16.618.729,00	5.821.305,00	22.440.034,00
2020	15.234.428,00	7.309.861,00	22.544.289,00

Kaynak: trademap.org

İvmelenen ekonomik ilişkilerin ve ticaret hacminin arka planında, Türk özel sektörünün kıtaya artan ilgisi yatmaktadır. Türk firmaları, Afrika'ya ulaştırma, altyapı, inşaat, tekstil, turizm, tarım, hayvancılık, kimya, enerji ve maden gibi birçok sektörde doğrudan yatırımlar gerçekleştirmektedir. Türkiye, Somali'de ve Etiyopya'da en büyük yatırımcı ülkeler arasında yer almaktadır (Dünya Gazetesi, 2020; Anadolu Ajansı, 2020). Türk müteahhitlik firmalarının kıtada yüklendiği proje hacmi 2021 yılı itibariyle yetmiş milyar dolar seviyesine gelmiştir (Bloomberg, 2021).

Türk özel sektörünün yurtdışına açılması, uluslararası yatırımlar ve yeni iş ortaklıkları geliştirmesi amacıyla 1985 yılında kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), ülke bazlı iş konseyleri tesis etmektedir (DEİK, 2021a). Hali hazırda toplam yüz kırk yedi iş konseyi olan DEİK, 1990 yılından itibaren Afrika ülkeleriyle de iş konseyleri tesis etmeye başlamıştır. Bugün DEİK'in toplam kırk altı Afrika ülkesiyle iş konseyi bulunmakta ve bu rakam toplam iş konseylerinin üçte birine tekabül etmektedir (DEİK, 2021b). Türkiye'nin hâlihazırda yirmi iki serbest ticaret anlaşmasının da dördü Afrika ülkeleri (Tunus, Fas, Mısır ve Morityus) ile imzalanmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021). Havacılık sektöründe, Türk Havayolları kıtada otuz dokuz ülkede altmış noktaya sefer düzenleyerek en fazla noktaya uçuş gerçekleştiren firma konumundadır (Türk Hava Yolları, 2021).

Afrika ile diplomatik, ekonomik ve sosyal alanlarda çok yönlü ilerleyen ilişkilerin bir boyutunu da kalkınma işbirliği oluşturmaktadır.

6. TÜRKİYE’NİN RESMİ KALKINMA YARDIMLARI

6.1. Türkiye’nin Kalkınma İşbirliği Faaliyetlerinin Gelişimi

Son yıllarda Türkiye resmi kalkınma yardımlarında küresel anlamda etkili bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Özellikle 2000’li yılların başından itibaren Türkiye, uluslararası kamuoyunda yükselen donör (*emerging donör*) olarak nitelendirilmeye başlamıştır (UNDP, 2008; Avrupa Parlamentosu, 2016). Yükselen donörler, bazı ortak özellikler göstermektedir. Kalkınma yardımları alanında gelişmiş ülkelere göre nispeten yeni aktörler olup gelişen ekonomilere sahip ve daha öncesinde yardım programlarından faydalanmışlardır. OECD-DAC’a üye olmamakla birlikte (Türkiye, İsrail ve Rusya gibi) komite ile ilişkilerini derinleştirmektedir (*Smith ve diğerleri*, 2010). Türkiye, OECD-DAC’a üye olmamakla birlikte gözlemci statüsünde ve yardımları gönüllü raporlamaktadır.

Türkiye, kalkınma işbirliği faaliyetlerinin kurumsallaşmasından önce de çeşitli yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk yardımı, 1926 yılında Afganistan ile gerçekleştirilen sağlık alanında tecrübe paylaşımıdır. Afgan kralı Amanullah Han, ülkesinde sağlık sistemi altyapısının gelişmesine katkı verecek Türk doktorların gönderilmesini talep etmiş ve o dönem Mustafa Kemal Atatürk tarafından Genel Cerrah Albay Dr. Kamil Rıfki Urga başkanlığında bir sağlık heyeti Afganistan’a gitmiş ve Urga, 1944 yılına kadar Kabil’de kalmıştır. Afganistan’ın ilk tıp fakültesi de Urga’nın önerisi ile 1932’de kurulmuş ve dekanlığını yürütmüştür (Sametoğlu, 2011). Bugün Afganistan Kamil Rıfki Urga Sanatoryumunun restorasyonuna dair çalışmaları TİKA tarafından devam etmektedir (TİKA, 2013).

Türkiye, 1960’lı yıllarda BM kuruluşları bünyesinde Afrika’ya sınırlı da olsa yardımlar ulaştırmaya başlamıştır. Türk Kızılayı, Cezayirli mültecilere yönelik ve Tunus’ta meydana gelen sel felaketlerinde maddi ve ayni insani yardımlarda bulunmuştur. Özellikle BM Gıda ve Tarım Örgütü bünyesinde başlatılan teknik işbirliği programları kapsamında Zambiya ve Uganda’ya Türkiye’den uzmanlar gönderilmiştir (Akan, 2021: 70-84). Afrika’ya yönelik insani yardımlar 1980’li yıllarda da devam etmiş, 1985 yılında Sahra altı Afrika ülkelerinde baş gösteren kuraklık ve kıtlık sonrası Türkiye, bölgeye 10 milyon dolar tutarında gıda yardımı göndermiştir. Aynı yıl dış yardımların planlama ve koordinasyonunda ilk kurumsallaşma adımları atılmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı ile yapılan dış yardımların planlama ve koordinasyonu görevi Devlet Planlama Teşkilatı’na, verilmiştir (İpek, 2020b).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış, Orta Asya'da da Türk Cumhuriyetleri kurulmuştur. Türkiye bölge ile ilişkilerini güçlendirmeye yönelik aktif bir dış politika izlemiş, bu bağlamda kalkınma yardımları da işbirliği alanı olarak değerlendirilmiştir. Böylece 1992 tarihli, 480 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Dairesi Başkanlığı (EKETİB), Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 1992). Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı olarak anılan EKETİB'in amacı; başta Türkçe konuşulan ülkeler olmak üzere, komşu ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına katkı vermek olarak belirlenmiştir (Barbak, 2018: 7).

TİKA, 1999 yılında Cumhurbaşkanlığı tezkeresiyle, Başbakanlığa bağlanmıştır. 2001 yılında ise 4668 sayılı Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun yayımlanmış, 24 Ekim 2011 tarihli 656 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile TİKA'nın teşkilat yapısı ve adı güncellenerek Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı olmuştur. 2018 seçimleri sonrası yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile Başbakanlık lağvedilmiş ve TİKA da iç teşkilat yapısı korunarak Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlanmıştır (TİKA, 2018a).

Türkiye, 2001 krizi sonrası siyasi iktidarın değişmesi ile yeni bir döneme girmiş; kamu idaresi ve hizmetleri, altyapıların inşası ve ekonomi gibi birçok alanda hızlı bir değişim ve reform dönemi yaşanmış ve ülke birçok alanda önemli kurumsal kapasite birikimine ulaşmıştır (Kapısız ve Dilek 2017: 222-223). Bu dönemin en belirgin değişimlerinden biri de Türkiye'nin dış politikada daha aktif bir politika izlemeye başlaması olmuştur. Soğuk Savaş döneminde batı ile daha uyumlu bir dış politika benimsenirken, 2000'li yılların başından itibaren, bölgesel ve uluslararası anlamda Türkiye bir güç olma hedefiyle sorumluluk üstlenmeye başlamıştır. Kalkınma yardımları da bu alanda bir etkinlik aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Oba, 2018: 9-12).

2000'li yıllardan itibaren Türk dış politikasının yeniden kurgulanmasına değinen Ekşi (2014: 3) kamu diplomasisinin daha merkeze koyulduğu ve buna uygun olarak sadece kalkınma işbirliği alanında değil eğitim, kültür, diaspora gibi farklı alanlarda kurum ve mekanizmaların tesis edilmeye başladığını belirtmektedir. Bugün bu yaklaşımın iz düşümü, eğitim diplomasisinde Maarif Vakfı, kültür diplomasisinde Yunus Emre Enstitüsü ve diaspora alanında Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın kurulmasıdır.

TİKA da ülkenin bölgesel dış politika açılımları⁸ ile uyumlu olarak ofis sayısını ve faaliyetlerini bu bölgelerde artırmaya başlamıştır (Ekşi, 2014: 222-223). TİKA'nın kalkınma işbirliğinde artan etkinliğini Haşimi (2014: 133) Türkiye'nin üç boyutlu dönüşümü ile ilişkilendirmektedir. Bunlar; siyasi konsolidasyon ve istikrar, çok yönlü dış politika yaklaşımı ve ekonomik başarıdır.

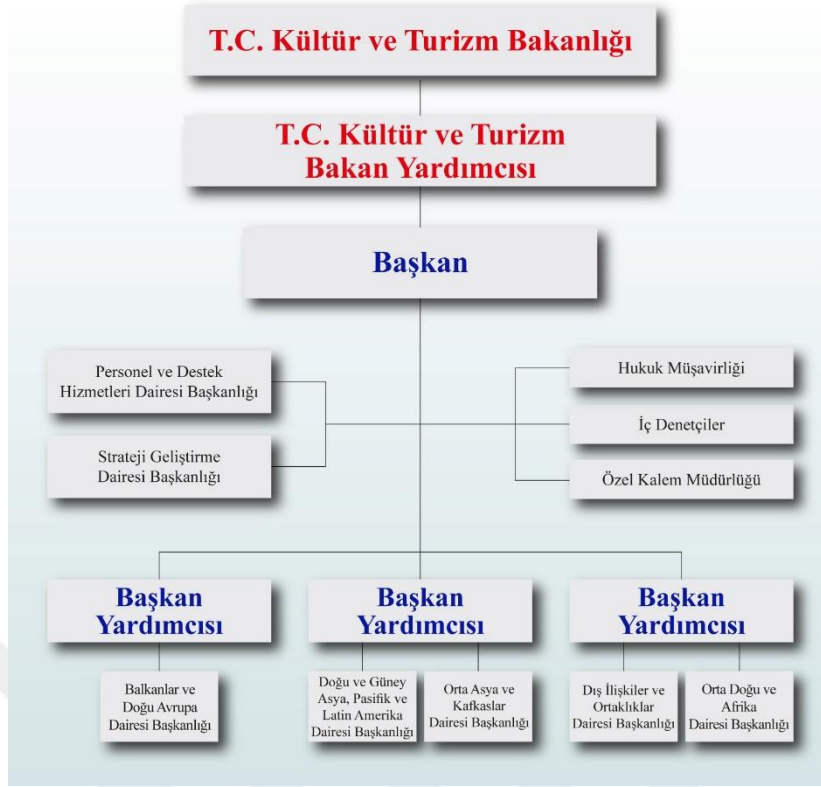
Öte yandan, Türkiye'nin artan uluslararası kalkınma işbirliği ve insani diplomasi faaliyetlerinin bir yansıması da uluslararası etkinliklere ve kurumlara daha fazla ev sahipliği yapmaya başlamasıdır. Bunlar arasında; Dördüncü En Az Gelişmiş Ülkeler Konferansı (2011), BM tarafından ilk kez düzenlenen Dünya İnsani Zirvesi (2016), Dokuzuncu Küresel Güney-Güney Kalkınma Fuarı (2017) ve EAGÜ'ler için BM Teknoloji Bankası'nın İstanbul'da kurulması (2018) yer almaktadır (Çam, 2017).

6.2. Türkiye'nin Kalkınma Yardımlarında TİKA

TİKA, Türkiye'nin resmi kalkınma işbirliği faaliyetlerinin uygulanmasından ve koordinasyonundan sorumlu ajans olarak bugün 60 ülkede 62 Program Koordinasyon Ofisi (PKO) ile 150 ülkede faaliyet göstermektedir (TİKA Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu, 2021). Türkiye'nin kamu kurum ve kuruluşlarının gerçekleştirdiği kalkınma yardımlarının OECD-DAC'a raporlanma görevini de 2005 yılından bu yana TİKA yürütmektedir.

TİKA, bölgesel daireler şeklinde teşkilatlanmış olup (Şekil 3), dört bölgesel daire yanında STK'lar ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliğini koordine etmek üzere dış ilişkiler ve ortaklıklar dairesi kurulmuştur. Projelerin uygulanması, izleme ve takibi alıcı ülkelerde bulunan TİKA PKO'ları aracılığıyla yürütülmektedir. Kurum toplamda 828 personel istihdam etmekte olup, bunun yüzde otuz dokuzunu (320) yerel/yabancı personel oluşturmaktadır (TİKA, 2019-2023 Stratejik Planı).

⁸ (2005) Afrika Yılı İlanı, (2006) Latin Amerika ve Karayipler Eylem Planı

Şekil 3. TİKA Teşkilat Şeması

TİKA, 2019-2023 Stratejik Plan dokümanında vizyonunu; “kalkınma iş birliği araç ve yöntemleri ile yerel ve küresel düzeydeki sorunlara, hızlı ve kalıcı çözümler sunabilen etkin ve öncü bir teşkilat” olarak, misyonunu ise “Türkiye’nin uluslararası kalkınma iş birliği faaliyetleri çerçevesinde, ülkelerin ekonomik, sosyal ve insani kalkınma süreçlerini destekleyecek, ortak tarihi ve kültürel mirasımızı geleceğe taşıyacak sürdürülebilir proje ve faaliyetler gerçekleştirmek” olarak tanımlamaktadır. TİKA’nın temel değerleri ise şu şekilde sıralanmaktadır; insan odaklılık, alıcı ülkenin ihtiyaç ve önceliklerine uygunluk, kaliteli ürün ve hizmet sunumu, tarafsızlık ve şeffaflık, katılımcılık, güvenilirlik, sonuç odaklılık, etkililik, verimlilik ve yerindelik, dış politika ile uyumluluk.

TİKA’nın proje ve faaliyetlerinde süreçler, talep odaklı yürütülmekte ve alıcı ülkenin ihtiyaç duyduğu öncelikli kalkınma alanlarında projeler gerçekleştirilmektedir. Proje paydaşları; ulusal ve yerel kamu kurum ve kuruluşları yanında ulusal ve yerel STK’lardan oluşmaktadır. Uluslararası kuruluşlar ile de çok taraflı çeşitli tecrübe paylaşım faaliyetleri yürütülmektedir (TİKA, 2018b). Proje talepleri; doğrudan TİKA ofislerine, TİKA Başkanlığına veya TİKA ofislerinin bulunmadığı yerlerde Türk Büyükelçiliklerine iletilenmektedir. Sahip olduğu esnek teşkilat yapısı ve bütçe imkânı TİKA’nın, ikili ve çok

tarafli proje ve faaliyetleri hizli hayata geçirmesini sağlamaktadır (Fidan ve Nurdun, 2008: 102-110).

Kalkınma işbirliği faaliyetlerinin uygulayıcısı ve koordinasyonundan sorumlu kurum olan TİKA'nın ilk stratejik planı 2018-2022 yılları için hazırlanmış, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş ile beraber bir yıl sonra plan, 2019-2023 yıllarını kapsayacak şekilde güncellenmiştir. Ayrıca stratejik hedeflerin performans izleme ve değerlendirmesi için de ilk defa 2018 yılından başlayarak yıllık olarak performans programı raporları yayınlanmaya başlamıştır.

TİKA Stratejik Planında (2019-2023), kalkınma proje ve faaliyetleri 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile ilişkilendirilmekte ve on yedi hedefe ilişkin ajansın eylemleri aşağıdaki şekilde (Tablo 7) verilmektedir.

Tablo 7. TİKA Faaliyetleri ile 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İlişkisi

TİKA Faaliyetleri ile Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İlişkisi		
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Açıklama	İlgili TİKA Faaliyetleri
1 Yoksulluğa Son	2030 yılına kadar yoksulluğu tüm şekilleriyle sona erdirmek.	<i>∂</i> Tarım-Hayvancılık projeleri (ekipman ve eğitim) <i>∂</i> Mesleki eğitim ve istihdama yönelik programlar <i>∂</i> Ekonomik altyapı ve diğer üretim sektörü projeleri <i>∂</i> Tarımsal sulama projeleri
2 Açlığa Son	Açlığı sonlandırmak, gıda güvenliğini sağlamak, beslenmeyi geliştirmek ve sürdürülebilir tarımı teşvik etmek.	<i>∂</i> Acil / Kalkınma amaçlı gıda yardımları <i>∂</i> Tarım-Hayvancılık Projeleri (ekipman ve eğitim) <i>∂</i> Diğer üretim sektörlerine yönelik projeler
3 Sağlıklı Bireyler	Sağlıklı yaşamların güvence altına alınması ve mutluluğun her yaşta desteklenmesi.	<i>∂</i> Hastane inşası, tadilatı ve işletmesi <i>∂</i> Tıbbi ekipman/donanım ve malzeme destekleri <i>∂</i> Sağlık taramaları <i>∂</i> Gezici ekipler ile ameliyatlara <i>∂</i> Tıbbi konularda (özellikle anne-bebek sağlığı) konusunda bilinçlendirme çalışmaları <i>∂</i> Ambulans temini <i>∂</i> Uzman doktor ve sağlık personeli eğitimleri <i>∂</i> Yetersiz beslenmeyle mücadele <i>∂</i> Tedavi hizmetleri
4 Nitelikli Eğitim	Herkes için kapsayıcı ve nitelikli eğitimin sağlanması ve yaşam boyu öğrenimin desteklenmesi.	<i>∂</i> Eğitim kurumlarının ve öğrenci yurtlarının inşası, tamir ve donatımı, işletme destekleri, altyapı ve fiziki kapasite artırımı <i>∂</i> Kütüphane kurulması ve eğitim materyali destekleri <i>∂</i> Teknoloji transferleri ile eğitimin modernleştirilmesi <i>∂</i> Öğretmenlerin mesleki bilgi ve beceri düzeylerinin yükseltilmesi <i>∂</i> Fiziksel ve sosyal açıdan dezavantajlı çocuklar için eğitim fırsatlarının artırılması <i>∂</i> İş yaratıcı mesleki eğitim programları
5 Toplumsal Cinsiyet Eşitliği	Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların ve kız çocuklarının konumlarının güçlendirilmesi.	<i>∂</i> Kadının statüsünün güçlendirilmesine ve sosyal hayata katılmasına yönelik çalışmaların desteklenmesi <i>∂</i> Kadınlara yönelik mesleki eğitim kursları <i>∂</i> Kadın STK'larına yönelik kapasite artırma projeleri <i>∂</i> Kız okulları ve yurtlarına verilen destekler

Tablo 7. (devam)TİKA Faaliyetleri ile 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İlişkisi

TİKA Faaliyetleri ile Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İlişkisi		
Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Açıklama	İlgili TİKA Faaliyetleri
6 Temiz Su ve Sıhhi Koşullar	Herkes için suyun ve sıhhi koşulların erişilebilirliği ve sürdürülebilir yönetiminin güvence altına alınması.	<i>∂</i> Su kuyuları açılması, kuyuların bakımı ve onarımı <i>∂</i> Suya erişim için gerekli altyapıların yapılması, iyileştirilmesi (temiz su şebekesi vb.) <i>∂</i> Hijyen sistemlerinin kurulması <i>∂</i> Su ve su hijyeni alanında eğitimler
7 Erişilebilir ve Temiz Enerji	Herkesin uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişiminin güvence altına alınması.	<i>∂</i> Yeşil enerji (güneş enerjisi, jeotermal enerji vb.) destekleri <i>∂</i> Enerji altyapısı destekleri (elektrik iletim ve dağıtım hatları) <i>∂</i> Çevre bilincine yönelik eğitimler (enerji tasarrufu)
8 İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme	Kesintisiz, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin, tam ve üretken istihdamın ve herkes için insana yakışır işlerin desteklenmesi.	<i>∂</i> Ekonomik altyapılar ve üretim sektörlerine yönelik projeler <i>∂</i> Meslek edindirme kursları (El sanatları, dikiş, ayakkabıcılık, arıcılık, yumurtacılık, otomotiv, tekstil, turizm vb.) <i>∂</i> Ekipman ve araç hibeleri <i>∂</i> Altyapı inşa, tadilat, donatım destekleri <i>∂</i> Know-how, teknoloji, tecrübe transferleri <i>∂</i> Pazarlama faaliyetlerine destek (fuar vb.)
9 Sanayi Yenilikçilik ve Altyapı	Dayanıklı altyapıların inşası, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin desteklenmesi ve yenilikçiliğin güçlendirilmesi.	<i>∂</i> Altyapı inşa, tadilat, donatım destekleri <i>∂</i> Know-how, teknoloji, tecrübe transferleri
10 Eşitsizliklerin Azaltılması	Ülkeler içinde ve arasında eşitsizliklerin azaltılması.	<i>∂</i> En az gelişmiş ülkelere (EAGÜ) yapılan destekler <i>∂</i> Şehirlere ulaşımı zor olan bölgelere destekler <i>∂</i> Kırılgan-dezavantajlı gruplara yönelik destekler
11 Sürdürülebilir Şehir ve Yaşam Alanları	Şehirlerin ve insan yerleşimlerinin kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılınması.	<i>∂</i> Atık yönetimi altyapıları inşası, onarımı <i>∂</i> Çevre bilincine yönelik eğitimler <i>∂</i> Konut/barınma projeleri <i>∂</i> Parklar, oyun alanları ve peyzaj çalışmaları

Tablo 7. (devam)TİKA Faaliyetleri ile 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları İlişkisi

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları	Açıklama	İlgili TİKA Faaliyetleri
12 Sorumlu Üretim ve Tüketim	Sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının güvence altına alınması.	∂ Atık yönetimi altyapıları inşası, onarımı ∂ Çevre bilincine yönelik eğitimler (ekoloji vb.) ∂ Know-how, teknoloji, tecrübe transferleri
13 İklim Eylemi	İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele konusunda acilen eyleme geçilmesi.	∂ Çevre bilincine yönelik eğitimler (küresel ısınma vb.) ∂ Yeşil enerji (güneş enerjisi, jeotermal enerji vb.) destekleri ∂ Uluslararası programlara destek
14 Sudaki Yaşam	Sürdürülebilir kalkınma için okyanuslar, denizler ve deniz kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı.	∂ Su kaynakları yönetimi eğitimleri ∂ Balıkçılık sektörüne yönelik destekler ∂ Çevre bilincine yönelik eğitimler (su kirliliği, denizlerin kullanımı vb.)
15 Karasal Yaşam	Ormanların sürdürülebilir kullanımı, çölleşme ile mücadele, karasal bozulmanın durdurulması ve iyileştirilmesi ve biyoçeşitlilik kaybının engellenmesi.	∂ Sürdürülebilir tarım, ormancılık, hayvancılık eğitimleri ∂ Çölleşme ile mücadele eğitimleri ∂ Yeşil alan projelerine destek
16 Barış ve Adalet	Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumların desteklenmesi, herkes için adalete erişimin sağlanması ve her düzeyde etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumların inşası.	∂ Kamu personelinin eğitimleri ∂ Kamu binalarının inşası, tadilatı, donatımı ∂ Kamu düzenine ve terörle mücadeleye destek ∂ Terör sonrası yeniden inşa ve iyileştirme
17 Hedefler için Ortaklıklar	Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Ortaklığın canlandırılması.	∂ Ulusal kurumlar, (AFAD, Kızılay vs.) ulusal STK'lar, uluslararası kurumlar ve organizasyonlar (OECD, UNDP, IIT, Güney-Güney İş Birliği vb.) ile ortak çalışmalar ∂ Uluslararası programlara destek ve katılım

Kaynak: TİKA Stratejik Planı (2019-2023)

6.3. Türkiye'nin Kalkınma Yardımlarına Yaklaşımı ve Temel Motivasyonlar

Türk dış politikası, 2000'li yılların başından itibaren küresel anlamda daha aktif olmaya başlamıştır. Yeni yaklaşım, girişimci ve insani dış politika olarak nitelendirilmektedir. Bu anlayışın temel prensipleri; sahada ve masada güçlü varlık gösterme, gereken her uluslararası konuda inisiyatif üstünlüğünü elde tutma, sert ve yumuşak güç unsurlarını akılcı ve dengeli bir şekilde kullanarak insan odaklı ve bölge istikrarına katkı sağlayıcı olma ile gelişmeleri Türkiye lehine çevirme şeklinde tanımlanmaktadır. Kalkınma yardımları da bu yaklaşımın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Türkiye'nin kalkınma yardımı faaliyetleri, en üst düzeyde siyasi irade tarafından sahiplenilerek "Türk Tipi Kalkınma Yardımı Modeli" veya "Türk Tipi Kalkınma İş Birliği Modeli" olarak adlandırılmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı, 2018; Kayalar, 2021a). Bu modelin çerçevesini ise sekiz ilke oluşturmaktadır; Bunlar; samimiyet, şeffaflık, insanı merkeze almak, talep odaklılık, ihtiyaç ve krizlere hızlı cevap vermek, koşulsuzluk, çözüm odaklılık, adil, eşit ve sürdürülebilir ortaklık geliştirmek.

Türkiye'nin kalkınma işbirliği yaklaşımı literatürde çeşitli çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Wasuge'ye (2016: 20-29) göre, Türk yardım modeli yaklaşım olarak geleneksel batılı ve çok taraflı uluslararası donörlerden birçok yönden ayrılmaktadır. Öncelikle, Türkiye daha az bürokrasi ile daha hızlı bir şekilde sahada yardımlarını doğrudan ihtiyaç sahiplerine ulaştırmakta ve çok taraflı kanallar yerine ikili işbirliğini tercih etmektedir. Yardımlar, program yerine ağırlıklı olarak proje bazlı yürütülmektedir. Diğer donörlere kıyasla, Türkiye'nin yardımları daha düşük bütçe ile daha görünür ve etki bırakan projeler gerçekleştirme şeklindedir. Örneğin, 2011 yılında Somali'de meydana gelen kıtlıkta Türkiye'nin topladığı 200 milyon dolar yardımın, BM'nin topladığı 1 milyar dolar fona göre çok daha görünür ve somut faaliyetlere harcandığı belirtilmektedir. Bu bakımdan, Türkiye'nin yardım anlayışını, yardım alan ülkelerde doğrudan insan hayatına dokunan somut projeler üretmek şeklinde özetlemek mümkündür (Karahan, 2020).

Türkiye kalkınma yardımları alanında yeni bir aktör olmasına rağmen, belli mukayeseli üstünlüklere (*comparative advantage*) sahip durumdadır. Yardımların geniş bir faaliyet coğrafyasına yayılması (128 ülke), insani yardım ve sosyal nitelikli yardımların fazla olması, kriz bölgelerinde (Afganistan, Somali vb.) Türkiye'nin insani müdahale

(*humanitarian intervention*) anlamında daha etkin olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, TİKA'nın kamu kurum ve kuruluşlarından birçok sektörel uzmana erişiminin olması; projelerde hız, esneklik ve maliyet avantajı sağlamaktadır. TİKA'nın projelerde talep odaklı yaklaşımı ve alıcı ülke ulusal kalkınma stratejilerinin ve önceliklerinin dikkate alınması da Türkiye'nin uzun vadeli ortak ülke olarak kabul görmesine katkı sağlamaktadır (Hausmann & Lundsgaarde, 2015: 4-6).

Fidan ve Nurdun (2008), Türkiye'nin 1990'lı yıllarda dış yardım alanına daha kurumsal bir şekilde yönelmesinin, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan bir zorunluluk olduğunu ifade etmektedir. Soğuk Savaş sonrası Adriyatik denizinden Orta Asya'ya uzanan geniş bir bölgede ortaya çıkan dönüşümün merkezinde olması, Türkiye'yi kaçınılmaz bir şekilde dönüşüm çabalarına katkı vermeye yöneltmiştir.

Türkiye'nin dış yardım davranışında belirleyici unsurların ne olduğunu inceleyen ampirik çalışmasında Zengin ve Korkmaz (2019), eleştirel yaklaşarak Türkiye'nin ayırt edici bir donör ülke olmadığını, Türk firmalarının ihracat yoğun olduğu ülkeler ile yardım arasında pozitif bir ilişki olduğunu, Osmanlı eski coğrafyası, Türk Dünyası ve Müslümanların çoğunlukta olduğu ülkelerin daha fazla yardım çektiğini belirterek, Türkiye'nin kalkınma yardımlarında İslamcılık ve Osmanlıcılık motifleri olduğunu iddia etmektedir.

Hausmann'a (2014: 6-14) göre, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan hareket alanı ve Avrupa Birliği'ne üyeliğin gerçekleşmesi konusunda yaşanan hayal kırıklığı, Türkiye'yi tek bir partnere bağımlı olmadan, bir ilişkiyi de diğerinin alternatifi görmeden ittifakların çeşitlendirilmesi yoluna sevk etmiştir. Bu çeşitliliğin sağlanması, yeni işbirliği imkânlarını da beraberinde getirecektir. Hausmann, Türkiye'nin artan dış yardım faaliyetlerinin de aktif dış politika bağlamında değerlendirilmesinin doğru olacağını ve Türkiye'nin dış politikasının artık ekonomi politikası ile oldukça bağlantılı olduğunu ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinde yumuşak gücün de kolaylaştırıcı etki yaptığını vurgulamaktadır. Ancak Türkiye'nin yardımlarını, sadece ekonomik çıkar odaklı bakarak hammadde zengini veya stratejik açıdan önemli ülkelere yönlendirdiğini söylemenin doğru olmayacağı ve daha çok, kalkınma işbirliğinin ulusal çıkar ve idealist güdülerin karışımı bir motivasyon ile ilerlediği belirtilmektedir.

Keyman ve Sazak (2014: 3-4) belli sayıda sanayileşmiş bir azınlık ülke grubunun devam eden politikaları nedeniyle mali krizler ve iklim değişikliği gibi sorunların ortaya çıktığını vurgulayarak, BRICS ülkeleri ile Türkiye, Endonezya ve Meksika gibi yükselen ekonomilerin daha adil bir küresel düzen ve barışçıl bir arada yaşama (*peaceful coexistence*) adına kendi kavramsallaştırmalarını yaptığını belirtmektedir. Türkiye'nin küresel manada insani ve barışçıl duruşunun ise; kalkınma yardımlarında eğitim ve sağlık gibi sosyal altyapı projelerine ağırlık verilerek ve bu yardımların çoğunun da çatışmadan etkilenen, düşük gelirli ve kırılgan ülkelere yönlendirilerek yansıtıldığını ifade etmektedir.

Türkiye'nin yardımlarının niteliksel dönüşümünü inceleyen Barbak (2018: 7-16), kalkınma işbirliği politikasını üç döneme ayırarak; 1992-2001 arasında kalkınma yardımlarının daha dış politika merkezli kurgulandığını, 2001-2018 arasında daha kapsayıcı fakat stratejik plandan yoksun bir şekilde tasarlandığını, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş ile birlikte ise daha ekonomi merkezli bir kalkınma işbirliği planlanmaya başladığını belirtmektedir.

Kalkınma yardımlarının yakın geleceğine dair, üç önemli gündemin belirleyici olduğuna değinen Tüyoğlu (2021), ilk olarak Türk ekonomisinin mevcut yavaşlamasının yardım faaliyetlerini de etkileyebileceğini ve daha önceki yıllarda yapılan yüksek yardım miktarlarının yapılamama riskini vurgulamaktadır. İkinci olarak, mevcut Türk dış politikasının daha güvenlik ve tehdit algısı ile şekillendiğini, sert güç unsurlarının ön plana çıkarak yumuşak güç unsurlarının geri plana kayabileceğini belirtmektedir. Son olarak, bu olumsuzluklara rağmen AB ile ilişkilerin seyrinde kalkınma işbirliğinin bir imkân alanı olarak durduğunu ifade etmektedir.

6.4. Türkiye'nin Resmi Kalkınma Yardımı Göstergeleri

Türkiye, uluslararası kalkınma gündemini yakın bir şekilde takip ederek, Milenyum Kalkınma Hedefleri ve 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları gibi Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konulan hedeflerin gerçekleştirilmesi için ilgili kurum ve kuruluşları ile çalışmalarını sürdürmektedir. Özellikle, Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu OECD bünyesinde kurulmuş olan Kalkınma Yardımları Komitesi (DAC)'nde gözlemci üye statüsündedir ve yapılan yardımlar 2005 yılından bu yana DAC raporlama standartlarıyla uyumlu şekilde gerçekleştirilmektedir.

Türkiye'nin kalkınma işbirliğine ayırdığı kaynağın artışı, ulaştığı ülke ve coğrafyaların kapsamını da genişletmiştir. Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları (Tablo 8), 2000'li yılların başından itibaren artmaya başlamıştır. Bu anlamda, 2005-2008 yılları arasında Türkiye tarafından 2697,84 Milyon ABD Doları resmi kalkınma yardımı yapılırken, bu miktar 2009-2012 yılları arasında 5480,9 Milyon ABD Doları, 2013-2016 arasında 17305,57 Milyon ABD Doları ve 2017-2020 yılları arasında 33473,6 Milyon ABD Doları olmuştur. Bölgesel olarak bakıldığında ise, Türkiye'nin en çok yardım yaptığı bölgeler sırasıyla; Asya, Afrika ve Avrupa olmuştur.

Tablo 8. Türkiye Resmi Kalkınma Yardımları (RKY) (2005-2020; Milyon Dolar)

	2005-2008	2009-2012	2013-2016	2017-2020
Avrupa	356,32	410,59	645,04	775,94
Afrika	119,25	1104,28	1043,29	-34,25
Amerika	10,52	18,39	33,96	56,97
Okyanusya	4,98	1,35	1,74	1,23
Asya	1964,66	3699,53	14820,32	30167,6
Bölgelere Ayrıştırılamayan	0	0	198,12	1867,22
Çok Taraflı RKY	242,11	246,75	563,11	638,89
Türkiye Toplam RKY	2697,84	5480,9	17305,57	33473,6

Kaynak: OECD-Stat ve TİKA veri tabanı

2020 yılı verilerine göre, Türkiye, yapmış olduğu 8,1 Milyon Dolarlık resmi kalkınma yardımı ile OECD-DAC üyesi ülkeler içinde en çok yardım yapan altıncı ülke konumundadır. Resmi kalkınma yardımının gayri safi milli hasılaya oranı olarak bakıldığında (Tablo 9), Türkiye % 1,14 ile İsveç'ten sonra en çok yardım yapan ikinci ülkedir.

Tablo 9. RKY’nin Gayri Safi Milli Gelire Oranı: Türkiye ve En İyi Orana Sahip İlk 10 OECD DAC Üyesi Ülke Sıralaması (2020)

Ülke	(RKY Milyon Dolar)
ABD	35,071
Almanya	27,119
Birleşik Krallık	16,527
Japonya	15,236
Fransa	12,918
Türkiye	8,123
İsveç	6,011
Hollanda	5,143
Kanada	5,015
Norveç	4,437
Ülke	RKY/GSMG
İsveç	1,14%
Türkiye	1,14%
Norveç	1,11%
Lüksemburg	1,02%
Danimarka	0,73%
Almanya	0,73%
Birleşik Krallık	0,70%
Hollanda	0,59%
Fransa	0,53%
İsviçre	0,48%

Kaynak: OECD-Stat ve TİKA veri tabanı

Resmi acil ve insani yardımlar (Tablo 10), Türkiye’nin resmi kalkınma yardımlarında önemli bir pay tutmaktadır. 2020 yılında, Türkiye tarafından yapılan acil ve insani yardım 7270,51 Milyon ABD Doları olmuştur. Acil ve İnsani Yardımların Milli Gelir’e oranı ise yüzde 0,98 olarak kaydedilmiştir. Küresel İnsani Yardım Raporu (2021)’na göre, Türkiye bu oran ile dünyada “en cömert” ülke olarak kaydedilmiştir. Ülkemiz, 7 milyar doların üzerindeki insani yardım tutarıyla, milli gelire oran ve miktar bakımından son 3 yıldır dünyada en fazla insani yardımda bulunan “Dünyanın en cömert ülkesi” unvanını elinde bulundurmaktadır.

Tablo 10. Türkiye'nin Resmi Acil ve İnsani Yardımları (2005-2020; Milyon ABD Doları)

Yıl	Tutar (Milyon Dolar)
2005	178,99
2006	115,67
2007	46,12
2008	31,08
2009	49,75
2010	148,48
2011	264,35
2012	1040,03
2013	1629,18
2014	2416,46
2015	2737,78
2016	5865,8
2017	7277,77
2018	7351,32
2019	7573,83
2020	7270,51

Kaynak: OECD-Stat ve TİKA veri tabanı

2020 yılı verilerine bakıldığında, Türkiye'nin en çok yardım yaptığı ülkeler sırasıyla Suriye, Arnavutluk, Irak, Afganistan, Filistin ve Somali olmuştur. Bunun yanında, Türkiye'nin en az gelişmiş ülkelere yapmış olduğu resmi kalkınma yardımı miktarı 99,47 Milyon ABD Doları olmuştur.

Tablo 11. Türkiye'nin En Çok Yardım Yaptığı Ülkeler (2020; Milyon ABD Doları)

ÜLKE	Miktar (Milyon Dolar)
Suriye	7.078,18
Arnavutluk	59,93
Irak	36,67
Afganistan	36,47
Filistin	32,96
Somali	25,98
Kazakistan	21,73
Kırgızistan	20,97
Bosna Hersek	7,96
Tunus	7,37
Bangladeş	6,63
Azerbaycan	6,4
Kuzey Makedonya	5,75
Kosova	4,69
Yemen	4,44
Sudan	4,17
Moldova	3,78
Moğolistan	3,16
Pakistan	3,06

Kaynak: OECD-Stat ve TİKA veri tabanı

Tablo 12. Türkiye'nin EAGÜ'lere Yaptığı Yardımlar (2020; Milyon ABD Doları)

Yıl	Tutar (Milyon Dolar)
2010	156,6
2011	279,8
2012	337,3
2013	286,3
2014	209,9
2015	456
2016	153,3
2017	177,9
2018	137,19
2019	139
2020	99,47

Kaynak: OECD-Stat ve TİKA veri tabanı

7. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

7.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Uluslararası kalkınma işbirliği ve yardım faaliyetleri alanında, 2000’li yılların başından itibaren etkili olmaya başlayan Türkiye, bugün yükselen yardım sağlayıcı (emerging donor) ülkeler arasında gösterilmektedir. Resmi yardımların yürütülmesi ve koordinasyonundan sorumlu teknik işbirliği ajansı olarak TİKA da 62 Program Koordinasyon Ofisi ile 150 ülkede sosyal, ekonomik, idari ve kültürel birçok alanda kalkınma projeleri hayata geçirmektedir.

Türkiye’nin kalkınma yardımlarına ilişkin akademik çalışmalar, literatürde yeni oluşmaya başlamış ve ağırlık olarak uluslararası ilişkiler disiplini bağlamında ele alınmaktadır. Yardımları, bölge bazlı ve sosyal boyutu ile ele alan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır.

Bu çalışmanın konusu; TİKA tarafından Afrika’ya yönelik sosyal altyapı ve hizmetler sektöründe yapılan kalkınma yardımlarıdır. Çalışmada, TİKA’nın Afrika’da gerçekleştirdiği ilgili sektör faaliyetleri proje bazlı incelenerek, kıtada Türkiye’nin bu alanda öne çıkan özelliklerinin tespiti amaçlanmaktadır. Devamında ise bu özelliklerin, kalkınma yardımlarına ilişkin mevcut sosyoloji yaklaşımları bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

TİKA’nın 62 ülke ofisinin 22’si Afrika’da olup, en yoğun faaliyet gösterdiği coğrafyaların başında Afrika gelmektedir. Türkiye’nin kıtadaki kalkınma yardımı faaliyetlerini farklı boyutları ile ele alan akademik çalışmalar halen çok azdır. Çalışmanın, literatürde bu boşluğa önemli katkı vermesi beklenmektedir. Ayrıca, literatürde ağırlıklı olarak uluslararası ilişkiler ve ekonomi alanlarında ele alınan kalkınma yardımlarının, sosyal boyutu ile incelenmesinin sosyoloji alanında da gelecek çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir.

7.2. Araştırmanın Problemi ve Veri Toplama Araçları

7.2.1. Araştırmanın Problemi

Çalışmada, Türkiye'nin resmi kalkınma yardımlarının ana uygulayıcı ve koordinasyonundan sorumlu kurumu olarak TİKA'nın Afrika'ya yönelik sosyal altyapı ve hizmetler sektöründeki yardımlarının öne çıkan özelliklerinin neler olduğu araştırılmaktadır.

7.2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, nitel araştırma yöntemi olarak doküman analizi kullanılmaktadır. Nitel araştırma, nicel araştırmadan farklı olarak verilerin toplanması yoğun biçimde metin ve imgesel öğelere dayanmaktadır. Veriler oluşturulurken, veri kaynağının çeşitliliği öne çıkmaktadır. Tek bir kaynak yerine doküman, gözlem, mülakat, görsel ve sesli kayıtlar gibi birçok kaynaktan faydalanılmaktadır (Creswell, 2016: 183-185). Nitel araştırmada, başlangıçta daha az standartlaştırılmış araçlar kullanılmakta ve araştırmacının rolü önemlidir. Bulguların analizi ve çözümlemeler ağırlıklı sözeldir, araştırmacıya karşılaştırma, zıtlık, örüntüler oluşturma imkânı sağlar (Punch, 2016: 142-144).

Doküman, bir araştırma konusu hakkında bilgi sağlayan tüm yazılı materyalleri kapsamaktadır. Doküman analizi ise belli bir amaca yönelik, kaynak araştırma, inceleme ve değerlendirme süreçlerinden oluşmaktadır. Yani mevcut kayıt ve belgeler toplanıp, incelenerek hedeflenen olgular hakkında çeşitli değerlendirmelere ulaşılmaktadır. Doküman analizi; yazılı metinler yanında, grafik, harita, şema, fotoğraflar, ses kayıtları gibi birçok kaynağı da barındırmaktadır. Avantajlarına bakıldığında, ekonomiktir ve tasarruf sağlar. Çalışmanın kapsamını kolay oluşturma imkânı sunar. Yazılı dokümanlar niteliği itibarıyla gözden geçirilmiş ve organize şekilde sunulduğu için çalışmada kullanılırken kolaylık sağlar. Dezavantajlarına bakıldığında ise en temel sorunlardan biri kaynağa erişim zorluğudur. Kaynakların yeterince detay içermeyebilmesi ve hazırlanma aşamasında olası yanlışlık da diğer dezavantajlar olarak sayılabilir (Sak ve diğerleri., 2021: 230-241).

Bu çalışmada; ilgili konu bağlamında verilerin toplanmasında TİKA yıllık faaliyet raporları ve Türkiye kalkınma yardımı raporları başta olmak üzere Afrika'ya yönelik yapılan yardımları inceleyen yayınlar, OECD-Kreditör Raporlama Sistemi veri tabanı (*OECD-Creditor Reporting System*), uluslararası kuruluşların raporları ile TİKA tarafından erişimine izin verilen dokümanlar incelenecektir.

7.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada, OECD tanımlamaları ve sınıflandırmaları kullanılacaktır. OECD Kalkınma Yardımı Komitesi (OECD-DAC) tarafından resmi kalkınma yardımları sektörel olarak dört kategoriye ayrılmaktadır⁹. Bunlar; sosyal altyapı ve hizmetler, ekonomik altyapı ve hizmetler, üretim ve çoklu/kesişen sektörlerdir. Bu çalışma sadece TİKA'nın sosyal altyapı ve hizmetler sektöründeki faaliyetlerine odaklanmakta ve bölgesel sınırlandırma ile Afrika'yı ele almaktadır.

Türkiye'nin kıta ile ilişkileri 2005'in, Afrika Yılı olarak ilan edilmesi sonrasında yoğunlaşmış, kalkınma işbirliği faaliyetleri de o dönemden bu yana ivme kazanmıştır. Bu nedenle çalışma, yardımları 2005 ile 2021 yılları arası ile sınırlandırmaktadır. TİKA tarafından 2005-2021 yılları arasında Afrika'da sosyal altyapı ve hizmetler alanında toplam 2843 proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bu projelerin tamamı incelenmektedir.

⁹ OECD Stat ve Creditor Reporting System (CRS)

8. TİKA’NIN AFİRKA’DA SOSYAL ALTYAPI VE HİZMETLER SEKTÖRÜNDEKİ YARDIMLARININ PROJE BAZLI ANALİZİ VE BULGULAR

Türkiye’nin Afrika ile ilişkileri, 2005 yılında Afrika Yılı ilanı sonrasında yoğunlaşmaya başlamış, 2008 yılında Afrika Birliği ile stratejik ortaklık tesis edilmesi neticesinde kıta genelinde diplomasi, ekonomi, ticaret ve kültür gibi birçok alanda ilişkiler çok yönlü derinleşmiştir. İlişkilerin bir boyutunu da kalkınma işbirliği oluşturmaktadır. Bugün en fazla ofise (22 tane) Afrika’da sahip olan TİKA, ilk ofisini 2005 yılında Etiyopya’da açmış, faaliyetlerini kıta geneline yayarak bugün 54 Afrika ülkesinin tamamında proje gerçekleştirir hale gelmiştir (Kayalar, 2021b).

TİKA’nın faaliyetlerine paralel olarak, Türkiye’nin kıtaya yönelik yardım rakamları da önemli derecede artış göstermektedir. Türkiye’nin resmi tüm kurum ve kuruluşları tarafından Afrika’ya yönelik gerçekleştirdiği resmi kalkınma yardımları (Tablo 13), 2005 yılındaki yaklaşık 12 milyon dolar seviyesinden 2020 yılında yaklaşık 75 milyon dolara yükselmiştir.

Tablo 13. Türkiye’nin Afrika’ya Resmi Kalkınma Yardımları (2005-2020; Milyon Dolar)

2005	11,76
2006	24,79
2007	30,97
2008	51,73
2009	46,95
2010	38,08
2011	269,78
2012	749,47
2013	782,74
2014	383,29
2015	183,44
2016*	-306,177
2017*	-296,63
2018	84,82
2019	102,64
2020	74,92

Kaynak: OECD-Stat ve TİKA veri tabanı

(* 2016 ve 2017 yıllarında kredi geri ödemeleri toplam kalkınma yardımlarından düşüldüğü için rakamlar eksi çıkmaktadır.)

Türkiye'nin Afrika'ya yönelik yardımları içinde TİKA'nın payı ise (Tablo 14), 2005 yılında yüzde 6'dan 2020 yılında yüzde 29'a yükselmiştir. Afrika'ya yönelik yardımlarda TİKA'nın koordinasyon görevi yanında proje ve faaliyetlerin uygulanmasında ana rolünün güçlendiği görülmektedir.

Tablo 14. TİKA'nın Afrika'ya Yaptığı Resmi Kalkınma Yardımları (2005-2020; Dolar)

2005	678.926
2006	2.582.972
2007	4.888.188
2008	14.544.938
2009	11.276.941
2010	12.991.308
2011	38.962.924
2012	112.906.104
2013	179.389.216
2014	88.652.436
2015	96.366.278
2016	121.782.136
2017	76.272.914
2018	143.825.566
2019	47.777.716
2020	21.963.429
Toplam	974.861,992

Kaynak: TİKA veri tabanı

Öte yandan proje rakamlarına bakıldığında, OECD tarafından belirlenen sektörel tanımlamaya göre TİKA, 2005 yılından 2021 yılına kadar kıtada sosyal altyapı, ekonomik altyapı, üretim ve çoklu çakışan sektörlerinde toplam 3922 proje ve faaliyet gerçekleştirmiştir. Projelerde sosyal altyapı ve hizmetler sektörünün ağırlığı dikkat çekmektedir. Toplam projelerin yüzde 72'si yani 2838 tanesi sosyal altyapı ve hizmetler sektöründe tamamlanmıştır. En fazla sosyal proje gerçekleştirilen yıl 333 ile 2013 olurken, son beş yıldır sosyal projelerde azalma gözlenmektedir.

Tablo 15. TİKA'nın Afrika'da Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı (2005-2021)

2005	27
2006	40
2007	132
2008	73
2009	105
2010	107
2011	136
2012	298
2013	333
2014	244
2015	218
2016	255
2017	248
2018	211
2019	147
2020	144
2021	120
Toplam	2838

Kaynak: TİKA veri tabanı

TİKA tarafından Afrika'da sosyal altyapı ve hizmetler sektöründe gerçekleştirilen projelerin bölgesel dağılımına (Tablo 16) bakıldığında ise ağırlıklı olarak Sahra altı bölgesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. İlgili sektördeki projelerin yüzde 73,6'sı bu bölgede tamamlanmıştır. Kuzey Afrika bölgesi ise toplam sosyal projelerin yüzde 23,6'sına sahiptir.

Tablo 16. TİKA'nın Afrika'da Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Bölgesel Dağılımı ve Payı (2005-2021; Toplam)

AFRİKA TOPLAM	2838	% 100
Sahranın Kuzeyi (Kuzey Afrika)	669	% 23,6
Sahranın Güneyi (Sahra altı Afrika)	2089	%73,6
Afrika Bölgesel*	80	%2,8

Kaynak: TİKA veri tabanı

(*Herhangi bir ülkeye dağıtılamayan veya birden fazla ülkeyi aynı anda kapsayan sosyal altyapı projeleri)

OECD sınıflandırmasına göre, Sahra'nın kuzeyi yani Kuzey Afrika, altı ülkeyi kapsamaktadır. TİKA tarafından 2005-2021 yılları arasında (Tablo 17) Kuzey Afrika'da en fazla sosyal projelerin gerçekleştirildiği ülke Sudan olurken, bunu sırasıyla Tunus, Libya ve Cezayir takip etmiştir. Mısır ve Fas ise TİKA sosyal projelerinin en az olduğu Kuzey Afrika ülkeleri olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 17. TİKA'nın Sahra'nın Kuzeyindeki Ülkelerde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Dağılımı (2005-2021)

SAHRANIN KUZEYİ (KUZEY AFRİKA)	
Ülke	Toplam Proje Sayısı
Cezayir	90
Mısır	27
Libya	112
Fas	13
Tunus	130
Sudan	297
Toplam	669

Kaynak: TİKA veri tabanı

OECD sınıflandırmasına göre, Sahranın güneyi veya Sahra altı Afrika ise dört bölgeye ayrılmaktadır; Doğu Afrika, Orta Afrika, Güney Afrika ve Batı Afrika. TİKA'nın 2005-2021 yılları arasında ilgili bölgelere göre sosyal altyapı ve hizmetler projelerinin dağılımı ülke ve bölge bazlı aşağıda verilmektedir. Doğu ve Batı Afrika'da TİKA'nın sosyal projelerinde yoğunlaşma görülürken, Orta ve Güney Afrika bölgeleri sosyal projelerden daha az yararlanmıştı.

Tablo 18. TİKA'nın Sahra'nın Güneyindeki Bölgelerde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Dağılımı (2005-2021;Toplam)

SAHRANIN GÜNEYİ (SAHRA ALTI AFRIKA)	
Ülke	Toplam Proje Sayısı
Doğu Afrika	893
Orta Afrika	244
Güney Afrika	108
Batı Afrika	844
Toplam	2089

Kaynak: TİKA veri tabanı

Doğu Afrika bölgesine bakıldığında, Somali ile TİKA'nın ilk Afrika ofisini açtığı Etiyopya, sosyal proje sayılarında diğer bölge ülkelerine kıyasla öne çıkmaktadır. Bölgede gerçekleştirilen toplam 893 projenin 470'i bu iki ülkede gerçekleştirilmiştir.

Tablo 19. TİKA'nın Doğu Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)

DOĞU AFRIKA	
Ülke	Toplam Proje Sayısı
Burundi	5
Komor Adaları	23
Cibuti	43
Eritre	11
Etiyopya	224
Kenya	94
Madagaskar	19
Malavi	9
Morityus	1
Mozambik	39
Ruanda	4
Güney Sudan	44
Somali	246
Tanzanya	66
Uganda	39
Zambiya	22
Zimbabve	4
Toplam	893

Kaynak: TİKA veri tabanı

Orta Afrika bölgesinde, TİKA'nın 2005-2021 yılları arasında gerçekleştirdiği 244 sosyal projeden en çok yararlanan ilk üç ülke Kamerun (86), Çad (82) ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'dir (18).

Tablo 20. TİKA'nın Orta Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)

ORTA AFRİKA	
Ülke	Toplam Proje Sayısı
Angola	8
Kamerun	86
Orta Afrika Cumhuriyeti	16
Çad	82
Kongo	15
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	18
Ekvator Ginesi	3
Gabon	13
Sao Tome ve Principe	3
Toplam	244

Kaynak: TİKA veri tabanı

Güney Afrika bölgesinde, sosyal projelerin dağılımında 2,5 milyon nüfusu ile Namibya ilk sırada yer almakta, ikinci sırayı 26 proje ile Güney Afrika almaktadır.

Tablo 21. TİKA'nın Güney Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)

GÜNEY AFRİKA	
Ülke	Toplam Proje Sayısı
Botsvana	2
Eswatini (Svaziland)	2
Lesotho	4
Namibya	74
Güney Afrika	26
Toplam	108

Kaynak: TİKA veri tabanı

Batı Afrika bölgesinde, Senegal ve Nijer en fazla proje gerçekleştirilen iki ülke olarak öne çıkmaktadır. Bölgede 2005-2021 yılları arasında TİKA tarafından gerçekleştirilen toplam sosyal projelerin yaklaşık yüzde 48'i bu iki ülkede tamamlanmıştır.

Tablo 22. TİKA'nın Batı Afrika Ülkelerinde Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısı Ülkesel Dağılımı (2005-2021; Toplam)

BATI AFRİKA	
Ülke	Toplam Proje Sayısı
Benin	19
Burkina Faso	49
Yeşil Burun Adaları	0
Fildişi Sahili	22
Gambiya	56
Gana	48
Gine	65
Gine Bissau	38
Liberya	7
Mali	36
Moritanya	63
Nijer	186
Nijerya	12
Senegal	217
Sierra Leone	9
Togo	17
Toplam	844

Kaynak: TİKA veri tabanı

2005-2021 yılları arasında TİKA'nın sosyal projelerinden en fazla yararlanan ilk 10 ülke incelendiğinde (Tablo 23), bölgesel anlamda dağılım görülmekle birlikte ilk üç sırada; Kuzey ve Doğu Afrika ülkeleri Sudan, Somali ve Etiyopya'nın ağırlığı görülmektedir. TİKA tarafından Afrika'da 2005-2021 yılları arasında gerçekleştirilen 2838 projenin 767'si bu üç ülkede tamamlanmıştır.

Tablo 23. TİKA Tarafından Sosyal Altyapı ve Hizmetler Alanında En Fazla Proje Gerçekleştirilen İlk 10 Afrika Ülkesi (2005-2021; Toplam)

	Ülke	Bölge	Toplam Proje Sayısı
1	Sudan	Kuzey Afrika	297
2	Somali	Doğu Afrika	246
3	Etiyopya	Doğu Afrika	224
4	Senegal	Batı Afrika	217
5	Nijer	Batı Afrika	186
6	Tunus	Kuzey Afrika	130
7	Libya	Kuzey Afrika	112
8	Kenya	Doğu Afrika	94
9	Cezayir	Kuzey Afrika	90
10	Kamerun	Orta Afrika	86

Kaynak: TİKA veri tabanı

OECD-DAC tanımlamasına göre, sosyal altyapı ve hizmetler sektörü beş alt sektöre ayrılmaktadır. Bunlar; eğitim, sağlık, su ve sanitasyon, idari ve sivil altyapılar ve diğer sosyal altyapı ve hizmetlerdir.

Sahranın kuzeyi veya Kuzey Afrika bölgesinde 2005-2021 yılları arasındaki TİKA'nın toplam sosyal projeleri incelendiğinde, eğitim ve idari-sivil altyapı sektöründe gerçekleştirilen projeler öne çıkmaktadır. Sahranın güneyi veya Sahra altı bölgesinde ise idari sivil altyapılar ile sağlık sektörü öne çıkan sektörlerdir.

Tablo 24. TİKA'nın Afrika'da Gerçekleştirdiği Sosyal Altyapı ve Hizmetler Sektörü Proje Sayısının Alt Sektörel ve Bölgesel Dağılımı (2005-2021)

	Eğitim	Sağlık	Su ve Sanitasyon	İdari ve Sivil Altyapılar	Diğer Sosyal Altyapılar ve Hizmetler	Toplam
Sahranın Kuzeyi	187	151	29	160	142	669
Sahranın Güneyi	502	525	138	553	371	2089
Afrika Bölgesel	18	12	4	35	11	80
Afrika Toplam	707	688	171	748	524	2838
Oran	24,9	24,2	6	26,3	18,5	%100

Kaynak: TİKA veri tabanı

TİKA'nın Afrika genelinde gerçekleştirdiği sosyal projelerin sektörel dağılımı incelendiğinde proje sayısına göre; idari ve sivil altyapıların güçlendirilmesi ilk sırada olup, bunu sırasıyla eğitim, sağlık ve su-sanitasyon takip etmektedir.

ABD merkezli Barış İçin Fon (*Fund for Peace*) adlı kar amacı gütmeyen kuruluş tarafından her yıl yayınlanan kırılgan ülkeler endeksinde (*Fragile States Index*), ülkelerin belli kategorilere göre kırılganlıkları değerlendirilmektedir. Ülkeler, uyum içinde olma (*Cohesion*), ekonomik, politik ve sosyal 12 alt kategoride 0 ve 10 arasında puanlanarak, toplam puanlarına göre sıralanmaktadır. Ülkelerin puanları arttıkça kırılganlık seviyeleri de artmaktadır. Endekse göre, ülkelerin kırılganlıkları sürdürülebilir (*Sustainable*), istikrarlı (*Stable*), uyarı veren (*Warning*) ve alarm (*Alert*) olarak 4 temel dereceye ayrılmaktadır. Endeks 2021 verilerine göre, Afrika'dan sadece Morityus, Seyşeller ve Botsvana istikrarlı ülke kategorisinde olup, diğer tüm Afrika ülkeleri uyarı veren ve alarm durumundaki yüksek kırılgan ülkeler kategorisindedir. Sudan, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Güney Sudan ve Somali ise en kırılgan ülkeler listesinde yer almaktadır (*Fragile States Index* , 2021).

Bir ülkenin kırılganlığı arttıkça, ülke halkının daha fazla yoksulluk, şiddet, yetersiz kamu hizmetleri ve altyapılar, sınırlı sivil ve siyasi haklar, sosyal uyumun bozulması ve insani krizler gibi sorunlar ile karşı karşıya gelme riski artmaktadır. Ülkelerin kırılganlığı azaldıkça ise söz konusu hizmetleri kendi başına sağlayabilme kapasitesi artmaktadır (Signe, 2019: 239-246). Dolayısıyla, Afrika'nın birçok ülkesinin kırılgan olması, kalkınma ve refah için ciddi bir engel anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, idari ve sivil altyapıların güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'nin TİKA aracılığıyla Afrika'da sosyal sektörlerde 2005-2021 yılları arasında en fazla projeyi (Tablo 24) idari ve sivil altyapılar alanında yapmış olması, kıtada sürdürülebilir kalkınma için önceliği kırılganlığın azaltılmasına ve alıcı ülkelerin kapasitelerinin artırılmasına verdiğini göstermektedir. Ayrıca TİKA'nın 2005-2021 yılları arasında en fazla sosyal proje gerçekleştirdiği (Tablo 23) ilk iki ülkenin (Sudan ve Somali) en kırılgan ülkeler olmasının da, önceliği en fazla ihtiyaç sahibine verme bakımından önemli bir gösterge olarak değerlendirmek mümkündür.

Sosyal göstergeler açısından Afrika özellikle Sahra altı bölgesi birçok kıtaya göre geridedir. Dünya Bankası 2020 verilerine göre, Sahra altı Afrika'da 15 yaş ve üstü nüfusta okuma yazma oranı yüzde 65,8'dir. 2018 yılında, Sahra altı Afrika'da ortaöğretime kayıt oranı (*school enrollment, secondary*) yüzde 35,6 olarak gerçekleşmiştir. 2019 verilerine

göre, Sahra altı Afrika'da doğumda ortalama yaşam beklentisi 61,6'dır. Beş yaş altı çocuk ölüm oranına bakıldığında ise Sahra altı Afrika'da bir iyileşme trendi görülse de 2019 yılında, binde 79 olarak gerçekleşmiş ve görece yüksek bir rakamdır (Dünya Bankası, 2019). Göstergelerden de anlaşılacağı üzere kıtada özellikle Sahra altı bölgesinde eğitim ve sağlık hizmetlerine ciddi ihtiyaç bulunmaktadır. TİKA'nın Afrika sosyal faaliyetleri incelendiğinde Sahra altı Afrika'da eğitim ve sağlık projelerinin ağırlığı görülmektedir. Bu bölgede 2005-2021 yılları arasında gerçekleştirilen toplam sosyal projelerin (Tablo 24) yüzde 50'ye yakını eğitim ve sağlık sektöründe gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan, Afrika'da temiz suya erişememe de önemli bir sorun olarak devam etmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri arasında altıncı madde temiz su ve sanitasyon olarak kabul edilmiştir. Dünya Bankası 2020 verilerine göre, Sahra altı Afrika nüfusunun sadece yüzde 30'u temiz içilebilir suya erişebilmektedir (Dünya Bankası, 2020). 2016 yılında yapılan bir araştırmaya göre de, dünya genelinde 783 milyon insan temiz suya erişemezken, bunun yaklaşık yüzde 41'i (319 milyon) Sahra altı Afrika'da yaşamaktadır (The Water Project, 2016). Ayrıca Sahra altı Afrika'da nüfusun yüzde 75'i (767 milyon kişi) temel el yıkama-hijyen olanaklarından yoksun bulunmaktadır (Centres for Disease Control and Prevention, 2021). TİKA'nın Afrika'daki sosyal faaliyetlerinin önemli bir bileşenini de su ve sanitasyon projeleri oluşturmaktadır. Sahra altı Afrika bölgesinin bu alanda ihtiyaçları dikkate alınarak, TİKA'nın en fazla su ve sanitasyon projesini (Tablo 24) bu bölgede gerçekleştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla, TİKA'nın faaliyetlerinde alıcı ihtiyacı ve önceliği ile faaliyetlerin uyumundan bahsedilmesi mümkündür.

Sosyal projelere ilişkin rakamların incelenmesi yanında, faaliyetlerin içeriğinin incelenmesi de TİKA'nın Afrika'daki faaliyetlerinin genel özelliklerine dair bilgi sunmaktadır. Dört sosyal sektörde (eğitim, sağlık, su ve sanitasyon, idari ve sivil altyapılar) gerçekleştirilen projelerden bazıları aşağıda verilmektedir.

Tablo 25. TİKA'nın Afrika'daki Eğitim Projelerinden Örnekler

Ülke	Proje
Angola	Bilişim teknolojileri ve müzik sınıfı kurulumu
Cezayir	Şiddet mağduru çocuklara kreş kurulması, 3D tasarım ve eğitim merkezi kurulması, Türk-Afrika üniversiteleri işbirliği toplantısına ve eğitim fuarına destek verilmesi
Çad	Çad Milli Eğitim Bakanlığına matbaa kurulumu
Etiyopya	Okullara sıra atölyesi projesi, Orta öğretim düzeyinde bir okul inşası,
Etiyopya	Deri üretim teknoloji enstitüsüne eğitim ve ekipman desteği
Mali	Mali işitme engelliler okulu yenileme projesi
Namibya	Namibya'da çevrimiçi eğitim öğretim merkezi bilgisayar laboratuvarı kurulumu
Somali	Hargeisa Üniversitesi veterinerlik fakültesine mikrobiyoloji ve cerrahi laboratuvarı kurulumu
Somali	Mogadişu Zemzem Bilim Teknoloji Üniversitesi ziraat fakültesi ve sera kurulumu
Sudan	Sudan-Türk mesleki ve teknik eğitim merkezi inşası ve eğitimcilerin eğitimi Nyala Üniversitesine elektronik kütüphane kurulması
Tunus	Zeytune Üniversitesi kütüphanesine elektronik veri tabanı ve barkodlu kayıt sistemi kurulması
Togo	Deo Gratias el zanaatları merkezinin inşaatı ve tefrişatı
Uganda	Uganda teknik enstitüsü eğitimcilerinin eğitimi
Zambiya	Zambiyalı turizm eğitimlerine eğitim projesi

Kaynak: TİKA veri tabanı

Tablo 26. TİKA'nın Afrika'daki Sağlık Projelerinden Örnekler

Ülke	Proje
Angola	Afrika Sağlık Kongresine destek
Benin	Beninli ebelerin ülkemizde eğitimi, Ebola ile mücadele kapsamında sağlık bakanlığına ilaç ve ekipman temini, Acil tıp teknisyenliği eğitimi
Burkina Faso	Burkina Faso'ya ambulans ve cenaze araçları hibesi
Cezayir	3D teknolojisi ile medikal malzeme üretimi
Cibuti	Cibuti Kızılay'ı işbirliği ile el yıkama üniteleri üretimi
Çad	Bahrel gazel bölge hastanesi doğumhane kliniğine tıbbi cihaz ve tefrişat desteği
Etiyopya	10.000 katarakt ameliyatı, 21. Uluslararası yoğun bakım sempozyumuna destek,
Fildişi Sahilleri	Abidjan kardiyoloji enstitüsüne göğüs kanseri teşhis cihazı ve diğer tıbbi ekipmanların temini
Gambiya	Pes ekinovarus (çarpık ayak) tedavi merkezleri yenileme projesi, Oksijen üretim ve dolum tesisi kurulumu Gambiya devlet hastanesinin otomasyon sisteminin ve network altyapısının kurulması
Gine Cumhuriyeti	Konakri Ignace Deen hastanesinde yeni doğan ünitesi kurulması ve yeni doğan canlandırma eğitimleri
Gine Bissau	Fizik tedavi ve rehabilitasyon merkezi yenilenmesi ve fizik tedavi doktorlarının Türkiye'de eğitimi
Güney Afrika	Birinci Afrika- Türkiye baş ağrısı ve ağrı yönetimi eğitimi
Kenya	Lamu ağız ve diş sağlığı haftası, Ijara bölge hastanesi hamile kadınlar için doğum öncesi sağlık merkezi inşaatı ve tefrişatı
Komorlar	El-maruf hastanesine kardiyoloji birimi kurulması
Libya	Misurata fizyoterapi hastanesi inşası ve donanımı
Moritanya	Nuakşot anne-çocuk hastanesi pediatri ve çocuk acil bölümü kurulması
Namibya	Merkez kanser hastanesi çocuk kanser ünitesi kurulması
Nijer	Nijer anne çocuk sağlığı hastanesi inşaatı ve tefrişatı
Senegal	Pikine sosyal pediatri enstitüsü kadın doğum ve çocuk sağlığı merkezi inşası
Somali	Recep Tayyip Erdoğan hastanesi inşası ve tefrişatı
Sudan	Sudan Türk ebe eğitim merkezi inşa ve donanımı Nyala Sudan-Türkiye eğitim ve araştırma hastanesi inşa ve donanımı Nyala devlet hastanesine adli tıp merkezi kurulması
Tunus	Medenine Habib Burguiba üniversite hastanesine mobil hemodiyaliz ünitesi kurulumu

Kaynak: TİKA veri tabanı

Tablo 27. TİKA'nın Afrika'daki İdari ve Sivil Altyapı Projelerinden Örnekler

Ülke	Proje
	Afrika Birliğinin kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi
Burkina Faso	Game Koamba kadın derneği meslek edindirme merkezi inşa ve donanımı, Medina Gounass modern semt pazarı kurulması
Cibuti	Cibuti ulusal kadınlar birliğine malzeme desteği
Eritre	Göçmenlik ve vatandaşlık bürosuna teknik ekipman desteği
Etiyopya	Yetim annelerinin meslek edindirilmesine yönelik ekipman alımı, Etiyopya radyo ve televizyon ajansı uzmanları ve posta hizmetleri idaresi uzmanlarına eğitim programı
Gine	Meteoroloji eğitim programı
Kenya	Dışişleri Bakanlığı bilgi işlem birimine teknik ekipman desteği ve diplomat eğitimleri
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	Uluslararası kuruluşlarda hak arama mekanizmaları, sivil toplum ve kapasite geliştirme programı
Moritanya	İş sağlığı ve güvenliği eğitimi, Gıda ve yaşam güvenliğini destekleme programı
Mali	Mali ulusal meclisinin genel kurul salonu ve fuaye alanının tadilatı ve tefrişatı
Nijer	İstatistik alanında işbirliği
Somali	Sivil havacılık uygulamalı eğitim merkezi kurulması
Zambiya	Zambiya ulusal konut idaresi uzmanlarına Türkiye'de eğitim

Kaynak: TİKA veri tabanı

Tablo 28. TİKA'nın Afrika'daki Su ve Sanitasyon Projelerinden Örnekler

Ülke	Proje
Botsvana	Singapur ile işbirliğinde sürdürülebilir su yönetimi eğitim programı
Cibuti	6 çöp toplama aracı ve 500 adet çöp konteyneri nakliyesi, Meyve sebze sektörü operatörlerinin sanitasyon kapasitesinin artırılması projesi
Çad	Abeşe adam barka üniversitesi su deposu ve güneş enerjili pompa sistemi kurulması
Etiyopya	Etiyopya su enstitüsü uzmanlarının Türkiye'de eğitimi, Jeju Highland bölgesine 20 adet içme suyu kuyusu açılımı, Nehir havzaları yönetimi uluslararası kongresine destek
Gambiya	Sahil şeridi temizleme projesi
Kamerun	Maroua bölgesi kentsel atıklarla mücadele projesine destek
Komorlar	Vouvoni su pompalama istasyonu rehabilitasyonu
Malavi	Su idaresi uzmanlarına su ve atık su eğitimi
Ruanda	Yağmur sularının depolanması projesi
Sudan	Nyala su tahlil laboratuvarının tadilatı, Afrika teknoloji kenti jeofizik laboratuvarına ekipman desteği

Kaynak: TİKA veri tabanı

TİKA'nın Afrika'daki sosyal altyapı ve hizmetler alanındaki faaliyetleri incelendiğinde, alt sektörlerde belli özellikler öne çıkmaktadır. Dört alt sektörde de faaliyetler belirli süreli programlar yerine, proje ağırlıklı yürütülmektedir. Projelerin önemli bir kısmı küçük ve orta ölçekte, doğrudan ihtiyaç sahiplerine yönelik, somut ve görünür projeler şeklinde gerçekleştirilmektedir. Dört alt sektörde de projelerin çeşitliliğine bakıldığında iki temel alan öne çıkmaktadır; fiziksel altyapıların iyileştirilmesi, kurumsal ve beşeri kaynakların geliştirilmesi. İlki; inşa, tadilat, tefrişat ve ekipman desteği gibi faaliyetleri kapsamaktadır. İkincisi ise, uzman eğitimleri, uygulamalı eğitimler, kurumsal kapasite geliştirme programları, seminer ve kongre benzeri etkinliklere destek verme şeklinde faaliyetleri kapsamaktadır.

Projeler yürütülürken ağırlıklı ikili (bilateral) işbirliği modeli uygulanmakta ve TİKA doğrudan alıcı ülkenin ilgili kurum ve kuruluşları ile projeleri gerçekleştirmektedir. Uluslararası kuruluşlar üzerinden yardım için fon transferi olmayıp, çok taraflı işbirliği modeli şeklinde proje sayısı oldukça azdır. Bu alanda çeşitli eğitim programları, seminer ve sempozyum gibi programlara yönelik işbirliği yapıldığı görülmektedir. Öte yandan, eğitim ve sağlık sektörlerinde her düzeyde proje gerçekleştirilmesi dikkat çekmektedir. Örneğin, okul öncesi, ilk, orta ve yükseköğretim gibi tüm düzeylerde TİKA'nın projeleri mevcuttur. Sivil altyapıların geliştirilmesinde, dezavantajlı gruplara özellikle çocuklara ve kadınlara yönelik projelerin fazlalığı dikkat çekmektedir.

TİKA'nın yukarıda Afrika'daki faaliyetlerinde öne çıkan özellikler, Türk Tipi Kalkınma İşbirliği Modelinin bir yansıması olarak belirtilmektedir (Kayalar, 2021b). Bu model, on temel prensip üzerine inşa edilmektedir; samimiyet, şeffaflık, insanı merkeze koyma, talep odaklılık, ihtiyaçlara hızlı cevap verme, koşulsuzluk, çözüm odaklılık, adil, eşit ve sürdürülebilir ortaklık, karşılıklı öğrenme ve sorumluluk. Prensipler incelendiğinde; motivasyon, proje uygulama yöntemi ve alıcı ülke ile ilişki bakımından üç başlıkta toplamak mümkündür (Tablo 29).

Tablo 29. Türk Tipi Kalkınma Kalkınma İşbirliği Modeli Prensipleri

Temel Motivasyon	Proje Uygulama Yöntemi	Alıcı Ülke İle İlişki Biçimi
Samimiyet	Talep odaklılık	Koşulsuz
İnsanı merkeze koyma	İhtiyaçlara somut ve hızlı cevap verme	Adil, eşit ve sürdürülebilir ortaklık
Sorumluluk	Karşılıklı öğrenme	Şeffaflık
	Çözüm odaklılık	

Kaynak: TİKA veri tabanı

Kalkınmaya yönelik teorik yaklaşımlar dikkate alındığında, TİKA'nın faaliyetlerinin Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı ile uyumlu olduğu değerlendirilebilir¹⁰. Sen'e göre, kalkınma alanındaki başlıca sorunlardan biri; kalkınmanın milli gelir ve malların üretimi gibi ekonomik ölçütler bakımından değerlendirilmesi, bireyin arka plana itilmesidir. İktisadi büyüme, kalkınmanın sadece bir boyutudur. Sen, kalkınmanın toplumsal boyutunun oldukça

¹⁰ Literatürde yapabilirlik yaklaşımı, kapasite veya yetkinlik yaklaşımı olarak da ifade edilmektedir.

ihmal edildiğini ve yaşam kalitesini yükseltmeyen bir ekonomik büyümenin çok fazla anlamı olmayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla, kalkınma bireylerin neyi yapıp yapamayacakları ile ilgilidir; insanların sağlık ve beslenme gibi temel ihtiyaçlara erişimi, nitelikli eğitim alabilmeleri gibi. (Boz, 2009: 179-184). Bu noktadan hareketle Sen, kapasite ve özgürlük kavramlarını kullanarak, özgürlüğü; seçme ve seçilme gibi formel özgürlükler yanında eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi reel özgürlükler ile tanımlamakta, kapasiteyi ise özgürlüğün önündeki engellerin kaldırılarak somut kabiliyet ve imkânların artırılması olarak tanımlayarak normatif bir çerçeve sunmaktadır (Arun, 2016: 10; Terjesen, 2004). Bu yaklaşım ile kalkınma çalışmalarında etik konusunu gündeme taşıyan Sen, bireyin yaşam standartlarını yükseltme hedefiyle insanı merkeze koyan bir kalkınma anlayışı benimsemektedir (Uğur 2017: 92-93; Çamlı, 2020: 2628).

TİKA, 2005 ve 2021 yılları arasında Afrika’da gerçekleştirdiği toplam 3922 projenin yüzde 72’sini (2838 proje) sosyal altyapı ve hizmetler alanında gerçekleştirerek Sen’in vurguladığı üzere bireysel ve sosyal kapasitelerin artırılmasını öncelemektedir. Ayrıca, makroekonomik büyümeyi hedefleyen yüksek fona ihtiyaç duyan programlı yardımlar, tavizli krediler ve borç hafifletme yardımları yerine, somut, hızlı ve daha küçük ölçekli projeler hayata geçirilmesi de Sen’in belirttiği insanı merkeze koyan kalkınma anlayışına işaret etmektedir. Sen, kalkınma için yaşam standardının yükseltilmesinde eğitim ve sağlık kapasitelerinin artırılmasını önemli görmektedir. TİKA’nın Afrika’daki sosyal projelerinin yüzde 50’ye yakınının (Tablo 24), sadece bu iki alanda gerçekleştirilmiş olması da Türkiye’nin kalkınma yardımı anlayışının yapabilirlik yaklaşımı ile uyumuna işaret etmektedir. TİKA’nın Afrika’daki faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Türkiye’nin tarihi ve kültürel bağlarının olduğu Kuzey Afrika coğrafyasından ziyade, Sahra altı Afrika bölgesine ve en kırılgan ülkelere yönlendirilmesi¹¹ ve talep odaklı yaklaşım ile alıcı ihtiyaçlarına öncelik verilmesi de Sen’in kalkınma eleştirisinde gündeme getirdiği sorumluluk ve etik konusunda hassasiyetin olduğuna işaret etmektedir.

¹¹ TİKA 2005-2021 arasında Afrika’daki toplam projelerinin yüzde 74’ünü Sahra altı Afrika ülkelerine gerçekleştirmiştir (Tablo 24)

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, yükselen bir yardım sağlayıcı (emerging donör) ülke olarak Türkiye'nin kalkınma yardımlarının yürütülmesinden ve koordinasyonundan sorumlu kurumu TİKA'nın Afrika'ya yönelik sosyal altyapı ve hizmetler sektöründeki faaliyetleri (2005-2021) doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Afrika'da bağımsızlığına kavuşan ülkeler, zengin kaynaklara sahip olmasına rağmen uzun yıllar refah bakımından birçok coğrafyaya kıyasla yeterince ilerleme kaydedememiş, ortaya çıkan sosyal ve ekonomik kalkınamama sorunu karşısında kolonyalizm ve kurumsal kapasitelerin yetersizliği başta olmak üzere çeşitli sebepler öne sürülmüştür. Kalkınmanın desteklenmesinde ise, kıtanın kendi iç kaynakları yanında dış yardımlar da önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Türkiye de 2000'li yılların başından itibaren Afrika'da aktif bir şekilde kalkınma işbirliği faaliyetleri yürütmeye başlamıştır.

On altıncı yüzyıl Osmanlı Devleti dönemine kadar uzanan Türkiye-Afrika ilişkileri, 2005 Afrika Yılı ilanı sonrasında her alanda derinlik kazanmış, artan ilişkilerin bir iz düşümü de TİKA'nın kalkınma işbirliği faaliyetleri olmuştur. 62 ofisinin 22'si Afrika'da bulunan TİKA, kıtanın tamamında sosyal, ekonomik ve üretim gibi çeşitli alanlarda 2005-2021 yılları arasında toplam 3922 proje tamamlamıştır. Bu projelerde, sosyal projeler ağırlıklı durumdadır. OECD-DAC tanımlamasına göre, TİKA'nın ilgili yıllarda gerçekleştirdiği toplam projelerin yüzde 72'sini (2838 proje) sosyal altyapı ve hizmetler sektörü oluşturmaktadır. Projeler ağırlıklı olarak Sahra altı bölgesinde gerçekleştirilmiş (yüzde 74), özellikle TİKA ofisleri olan ülkelerde faaliyetler yoğunlaşmıştır. Sudan, Libya, Etiyopya, Somali, Kamerun, Çad, Senegal ve Nijer sosyal projelerde öne çıkan ülkeler olmuştur.

TİKA'nın Afrika'daki sosyal projelerinin alt sektörlerinde, idari ve sivil altyapıların güçlendirilmesi ilk sırada olup, bunu eğitim, sağlık ve su-sanitasyon takip etmektedir. İdari ve sivil altyapıların önceliği, kıtada sürdürülebilir kalkınma için kırılğanlığın azaltılmasına ve alıcı ülkelerin kapasitelerinin artırılmasına verilen önceliği göstermektedir. TİKA'nın faaliyetlerinde alıcı ihtiyacı ile faaliyetlerin uyumundan bahsedilmesi mümkündür. Eğitim ve sağlık göstergelerinin zayıf olduğu sahra altı bölgesinde bu alandaki projelere ağırlık verilmektedir. TİKA tarafından 2005-2021 yılları arasında sahra altında gerçekleştirilen toplam sosyal projelerin yüzde 50'ye yakını eğitim ve sağlık alanındadır.

Projeler, hiyerarşik ilişki biçimi veya donör merkezli proje belirleme yaklaşımından ziyade, alıcı ihtiyacına göre şekillenen, doğrudan alıcı ülkenin ilgili kurum ve kuruluşları ile tecrübe paylaşımı şeklinde ve ikili işbirliği modeli ile yürütülmektedir. Fon transferi olmayıp, çok taraflı işbirliği modeli şeklinde proje sayısı oldukça azdır. Projeler bütçe olarak orta ölçekli, hızlı ve somut şekilde hayata geçirilebilecek niteliktedir. TİKA'nın Afrika'daki faaliyetlerinde öne çıkan özellikler, Türk Tipi Kalkınma İşbirliği Modeli olarak nitelendirilmektedir.

Kuramsal olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin TİKA aracılığıyla Afrika'da yürüttüğü kalkınma işbirliği anlayışının, kalkınmada bireysel ve sosyal kapasitelerin artırılmasına vurgu yapan Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı (capabilities approach) ile örtüştüğü söylenebilir. Özellikle TİKA'nın Sahra altı bölgesinde eğitim ve sağlık gibi öncelikli ihtiyaç alanlarına yönelmesi, Sen'in belirttiği insanı ve ihtiyacını merkeze koyan kalkınma anlayışına da işaret etmektedir. TİKA'nın Afrika'daki faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağlarının olduğu Kuzey Afrika coğrafyasından ziyade, Sahra altı Afrika bölgesine ve en kırılgan ülkelere yönlendirilmesi ve talep odaklı yaklaşım da Sen'in kalkınma eleştirisinde gündeme getirdiği sorumluluk ve etik konusunda hassasiyetin olduğuna işaret etmektedir.

Sosyoloji bağlamında da, TİKA'nın Afrika'daki sosyal yardımlarının incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Genellikle uluslararası ilişkiler ve iktisat gibi sosyal bilimler alanlarında çalışılan yardımlar, refah ve insani gelişim yönleri ile sosyal bir konudur. Dolayısıyla kalkınma yardımlarının sosyoloji alanında çalışılmasının, konuya daha makro yaklaşan sosyal bilimlere tamamlayıcı olacağı düşünülmektedir. Özellikle sahada eğitim, sağlık ve kadının güçlendirilmesi gibi sosyal uygulama alanlarının incelenmesinin; bugün dış yardımlarda en önemli konulardan biri olan yardımların etkililiği (aid effectiveness) meselesine de somut katkı sağlayacağı beklenmektedir.

Bugün dış yardımların alanı oldukça kapsayıcı hale geldiği için sahada sosyoloji bağlamında araştırılmayı bekleyen de çok fazla soru bulunmaktadır. Dış yardımlar, gelişen ülkelerde toplumun farklı kesimlerinin gelişimi ve değişiminde nasıl rol oynamaktadır? Yardımlar, gelişen ülkelerde sosyal ve kurumsal benzeşmeyi (izomorfizm) teşvik etmekte bir işleve sahip midir? Gelişen ülkelerde küresel normların benimsenmesi ve uygulanması ile dış yardımlar nasıl bağlantılıdır? Dış yardım fonları, uluslararası kuruluşlar ve

uluslararası toplum ağıının genişlemesine katkı sağlamada nasıl bir rol oynamaktadır? Buna benzer soruları çoğaltmak mümkündür.

Ayrıca yardımların küresel bir sektör olarak belli bir ağ oluşturmaları ve bu ağların uluslararası toplum bağlamında analizi de sosyoloji için önemli bir araştırma alanı olarak durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdel-Malek T. (2015). The Global Partnership For Effective Development Cooperation: Origins, Actions And Future Prospects. *DIE Studies* 88. Bonn. DIE.
- Acemoglu D., Robinson JA. (2002). The Political Economy of the Kuznets Curve. *Review of Development Economics*, 6(2): 183-203.
- Acemoğlu D., Robinson JA. (2013). Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri (Çev. F.R. Velioğlu), 2. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Afrika Kalkınma Bankası. (2020). African Statistical Year Book . <https://www.afdb.org/en/documents/african-statistical-yearbook-2020>. 11/09/2021.
- Aghajanian A., Allouche J. (2016). Introduction: Development Studies – Past, Present and Future. *Institute of Development Studies Bulletin*, 47(2): 1-12.
- Ağırakça A. (2000). İshidiler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihsidiler>. 12/06/2021.
- Akan A. (2021). Turkey-Africa Relations During the Cold War, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Afrika Çalışmaları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Alesina A., Dollar D. (1998). Who Gives Foreign Aid and Why. *NBER Working Paper*, 66122.
- Ali M., Zeb A. (2016). Foreign Aid: Origin, Evolution and its Effectiveness in Poverty Alleviation. *Dialogue (Pakistan)*, 11(1): 107-125.
- Anadolu Ajansı. (2021). Türkiye'nin Afrika Açılımı Büyükelçilik Ağıyla Genişliyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-afrika-acilimi-buyukelcilik-agıyla-genisliyor-/2394828>. 21/05/2021.
- Anadolu Ajansı. (2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan 28 Afrika Ülkesine Ziyaret. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogandan-28-afrika-ulkesine-ziyaret/1013648>. 11/10/2021.
- Anadolu Ajansı. (2020). Türkiye, Etyopya'da En Fazla Yatırımı Olan İkinci Ülke. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-etiyopya-da-en-fazla-yatirimi-olan-ikinci-ulke/1705805>. 01/09/2021.
- Arun MO. (2016). Yapabilirlikler Yaklaşımı ve Değerli Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı Yanlış Bilinç Mi, Yapısal Eşitsizlikler Mi?, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16: 9-24.

- Avrupa Parlamentosu. (2016). At a Glance Turkish Humanitarian Policy: An Emerging Donor. [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA\(2016\)582032](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_ATA(2016)582032). 25/09/2021.
- Barbak A. (2018). Türkiye'nin Uluslararası Kalkınma İşbirliği Politikası. https://www.researchgate.net/publication/328610942_Turkiye'nin_Uluslararası_Kalkınma_Isbirliği_Politikasi/citation/download. 11/08/2021.
- Besharati N. (2017). New Development Finance Measure Should Be Tossed Out The Window. *SAIIA Policy Insights*, 45, 1-9.
- Bloomberg. (2021). Türkiye'nin Afrika'daki Yatırımlarının Piyasa Değeri 6 Milyar Dolara Ulaştı. <https://www.bloomberght.com/turkiye-nin-afrika-daki-yatirimlarinin-piyasa-degeri-6-milyar-dolara-ulasti-2283886>. 03/09/2021.
- Boz Ç. (2009). Amartya Sen'in Yetkinlik Yaklaşımı: Teori ve Uygulama, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Brautigam D. (2010). China, Africa And The International Aid Architecture. *African Development Bank Group Working Paper*, 107.
- Britannica. Geologic History: General Considerations. <https://www.britannica.com/place/Africa/Geologic-history>. 10/10/2021
- Britannica. Foreign Aid. <https://www.britannica.com/topic/foreign-aid>. 10/10/2021
- Browne S. (1997). The Rise and Fall of Development Aid. *The United Nations University Working Papers*, 143.
- Carlsson J., Somolekae G., Nordiska WN. (1997). *Foreign Aid in Africa Learning from Country Experiences*, Uppsala, Nordiska Afrikainstitutet.
- Centres for Disease Control and Prevention. (2021). Temiz Suya, Sanitasyona ve Hijyene Ulaşım. https://www.cdc.gov/healthywater/global/wash_statistics.html. 18/10/2021.
- Chenery BH, Strout MA. (1966). Foreign Assistance and Economic Development. *The American Economic Review*, 56 (4): 679-733.
- Chenery HB., Taylor L. (1968). Development Patterns: Among Countries And Over Time. *The Review Of Economics And Statistics*, 50(4): 391-416.
- Chorev N. (2019). Making Medicines in Kenya, Tanzania, and Uganda in the AIDS Era: Toward a Sociology of Developmental Foreign Aid. *Sociology of Development*, 5(2): 115-146.
- Creswell JW. (2016). Araştırma Deseni Nitel, Nicel Ve Karma Yöntem Yaklaşımları. Çeviri: Selçuk Beşir Demir, 2. Baskı, Ankara: Eğiten Kitap.

- Çam S. (2017). Kriz Değil Bağışıklık Aşısı. https://www.serdarcam.com.tr/blog/kriz-degil-bagisiklik-asisi_19. 11/05/2021.
- Çamlı AY. (2020). Amartya Sen'in Düşüncesinde 'Zenginliği Yönetme' Problemi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4): 2627-2637.
- DEİK. (2021a). DEİK Hakkında. <https://www.deik.org.tr/kurumsal-hakkimizda>. 17/11/2021.
- DEİK. (2021b). Türkiye-Afrika İş Konseyleri. <https://www.deik.org.tr/turkiye-afrika-is-konseyleri>. 08/09/2021.
- Development Aid. (2021). African Countries Continue to Have the Highest Poverty Rates in the World. <https://www.developmentaid.org/#!/news-stream/post/84943/highest-poverty-rates-in-africa>. 22/09/2021.
- Dinda S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49(4): 431-455.
- Dursun D. (1988). Afrika:Tarih. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/afrika#2-tarih>. 16/10/2021.
- Dünya Bankası. (2021). Kırılgan ve Çatışmadan Etkilenen Yerler Listesi. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/b72adf78c2434c6980510d3aec9c65a1-0090082021/original/FCSList-FY06toFY21.pdf>. 11/09/2021.
- Dünya Bankası. (2020). Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2020. <https://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>. 11/11/2021.
- Dünya Bankası. (2019). Dünya Bankası Açık Verileri. <https://data.worldbank.org/>. 01/11/2021.
- Dünya Gazetesi. (2020). Somali'de En Büyük Yatırımcı Ülke Türkiye. <https://www.dunya.com/sehirler/somalide-en-buyuk-yatirimci-ulke-turkiye-haberi-462485>. 11/08/2021.
- Dünya Bankası. (2019). Göstergeler. <https://data.worldbank.org/indicator>. 11/09/2021.
- Dünya Bankası. (2020). İçme Suyu Hizmetleri. <https://data.worldbank.org/indicator/SH.H2O.SMDW.ZS?locations=ZG>. 21/10/2021.
- Easterly W. (2006). *The White Man's Burden: Why The West's Efforts To Aid The Rest Have Done So Much Ill And So Little Good*, 1st ed. The Penguin Press.
- Easterly W. (2007). Inequality Does Cause Underdevelopment: Insights From A New Instrument. *Journal Of Development Economics*, 84(2): 755-776.
- Ekşi M. (2014). Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası, 1. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Emas R. (2015). The Concept Of Sustainable Development: Definition And Defining Principles. *Brief For GSDR*. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5839GSDR%202015_SD_concept_definiton_rev.pdf. 10/09/2021.
- Fage JD. (2002). *A history of Africa*, 4. Baskı. London: Routledge.
- Fenske J., (2010). Institutions in African History and Development: A Review Essay, *Munich Personal Repec Archive*, Paper No. 23120.
- Fidan H., Nurdun R. (2008). Turkey's Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency). *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10(1): 93-111.
- Fragile States Index (2021). Fragile States Index Annual Report 2021. *The Fund For Peace*. <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2021/05/fsi2021-report.pdf>. 11/11/2021.
- Frankema E. (2015). How Africa's Colonial History Affects Its Development. <https://www.weforum.org/agenda/2015/07/how-africas-colonial-history-affects-its-development/>. 14/08/2021.
- Gajardo CI. (2016). Inequality and Its Impact on Development. https://dugi-doc.udg.edu/bitstream/handle/10256/13887/Partal_Gajardo.pdf.pdf?sequence=1. 06/09/2021.
- Haşimi C. (2014). Turkey's Humanitarian Diplomacy and Development Cooperation. *Insight Turkey*, 16(1): 127-145.
- Hausmann J., Lundsgaarde, E. (2015). Turkey's Role in Development Cooperation, *United Nations University Centre for Policy Research*.
- Hausmann J. (2014). Turkey as a Donor Country and Potential Partner in Triangular Cooperation, *German Development Institute Discussion Paper*, 14/2014.
- Hazar N. (2012). Türkiye Afrika'da: Eylem Planının Uygulanması ve Değerlendirme On Beş Yıl Sonra. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(46): 29-38.
- Hofmeier R. (1991). Political Conditions Attached to Development Aid for Africa. *Intereconomics*, 26(3): 122-127.
- İpek E. (2020a). Türkiye'nin Kalkınma Yardımı Anlayışı ve Donör-Faydalancı İlişkisi Bağlamında Özgünlüğü: Balkanlar Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- İpek E. (2020b). Kalkınma Yardımları Bağlamında Türkiye'nin Benimsediği Felsefenin Özgünlüğü, *Avrasya Etüdleri*, 58(2): 61 -89.
- Juselius K., Møller NF., Tarp, F. (2014). The Long-Run Impact of Foreign Aid in 36 African Countries: Insights From Multivariate Time Series Analysis. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 76(2):153-184.

- Kanbur R. (2006). The Economics of International Aid. In: Kolm SC, Ythier JM (eds). *Handbook of the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity*, 1st ed. North Holland, 2, 1559-1588.
- Kapısız S., Dilek Ş. (2017). Küresel İnsani Yönetişimde Türkiye'nin Kalkınma Yardımları. İçinde: Gür, N., Ünay, S., Dilek, Ş. (Editör). *AK Partinin 15 Yılı: Ekonomi*, 1. Baskı. İstanbul, SETA Kitapları, 217-236.
- Karagül S., Arslan İ. (2013). Türkiye'nin Afrika Açılım Politikası: Tarihsel Arka Plan, Stratejik Ortaklık ve Geleceği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9(35): 21-55.
- Karahan H. (2020). *The Quest for a New International Aid Architecture: The Turkish Experience*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Karpat K. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasongo LT. (2010). The Bandung Conference (1955): Ideology of Non-Alignment and Pragmatism of Afro-Asian Alliances. In *Japan-Africa Relations*, 1st ed. New York, Palgrave Macmillan, 61-77.
- Kavas A. (2000). Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah'ın Kurduğu Son Biladu's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 20(20): 9-35.
- Kavas A. (2003). Türkiye'de Osmanlı Afrikası Araştırmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2: 513-528.
- Kayalar S. (2021a). Türk Tipi Kalkınma İşbirliği İle Sürdürülebilir Kalkınma. *Türkiye İnsani Çalışmalar Yıllığı 2020*, 65-66.
- Kayalar S. (2021b). Afrika'da Sürdürülebilir Kalkınma İşbirliklerinin Öncüsü: TİKA. *Kriter Dergisi*, 6 (63): 25-27.
- Kaynak M. (2015). *Kalkınma İktisadı*, 5. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Keyman F., Sazak O. (2014). Turkey as a "Humanitarian State". *POMEAS Policy Paper*.
- Kirmanoglu H. (2005). Amartya Sen'in Özgürlük Ve Kalkınma Üzerine Düşüncelerine Bir Bakış. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 47: 21-30.
- Kuznets S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1): 1-28.
- Küresel İnsani Yardım Raporu. (2021). <https://devinit.org/documents/1008/Global-Humanitarian-Assistance-Report-2021.pdf>. 29/09/2021.
- Layton T. (2008). The Effects of Foreign Aid On Income Inequality. *Sigma: Journal of Political and International Studies*, 26(4): 35-55.
- Levtzion N., Pouwels R. (eds.). (2000). *The history of Islam in Africa*. Ohio: University Press.

- Lumsdaine HD. (1993). *Moral Vision in International Politics: The Foreign Aid Regime (1949–1989)*. Princeton, Princeton University Press.
- Lutz MB. (2013). *The effectiveness of foreign aid to women's equality organizations in the MENA: Does aid promote women's political participation?*. WIDER Working Paper, 2013/074. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/80924/1/755411242.pdf>. 19/09/2021.
- Lütfi Ö. (2015). *Yüz yıl önce Güney Afrika:(Ümitburnu seyahatnâmesi*, 2.Baskı, Kitabevi Yayınları.
- Masaki T. (2018). The Political Economy of Aid Allocation in Africa: Evidence from Zambia. *African Studies Review*, 61(1): 55-82.
- Matasci D., Jerónimo MB., Dores G. (2020). *Education and Development in Colonial and Postcolonial Africa- Policies, Paradigms, and Entanglements 1890s–1980s*. Palgrave Macmillan
- McKay A., Thorbecke, E. (2019). The Anatomy of Fragile States in Sub-Saharan Africa: Understanding the Interrelationship between Fragility and Indicators of Wellbeing. *Review of Development Economics*, 23(3): 1073-1100.
- Morgenthau H. (1962). A Political Theory of Foreign Aid. *American Political Science Review*, 56(2): 301-309.
- Moyo D. (2009). *Dead Aid: Why Aid is not Working and How There is a Better Way for Africa*, 1st Ed. London: Allen Lane.
- Nuri M., Naci M. (2018). *Trablusgarp Osmanlı'nın Son Suğuri İslamiyesi*, 1. Baskı, İstanbul: Alelmas Yayıncılık.
- Nowak W. (2014). The Evolution of Development Assistance. *Journal of US-China Public Administration*, 11(5): 454-462.
- Oba N. (2018). *Türk Dış Politikasının Yeni Etkinlik Aracı Dış Yardımlar*, 1. Baskı, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ocheni S., Nwankwo BC. (2012). Analysis of Colonialism and its Impact in Africa. *Cross-Cultural Communication*, 8(3): 46-54.
- OECD (2020). Compare Your Country: Africa's Development Dynamics Key Indicators. <https://www.compareyourcountry.org/africa-development-dynamics-indicators>. 11/11/2021.
- OECD. (2021). Official Development Assistance. <https://www.oecd.org/development/financing-sustainable-development/development-finance-standards/official-development-assistance.htm>. 11/10/2021.
- OECD-DAC. (2006). DAC in Dates: The History of OECD's Development Assistance Committee. <https://www.oecd.org/dac/1896808.pdf>. 01/12/2021.

- OECD-DAC. (2020). DAC List of ODA Recipients. <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/DAC-List-of-ODA-Recipients-for-reporting-2020-flows.pdf>. 11/10/2021.
- OECD-DAC. (2021a). Official Development Assistance - Definition and Coverage. <http://www.oecd.org/dac/stats/officialdevelopmentassistancedefinitionandcoverage.htm>. 10/10/2021.
- OECD-DAC. (2021b). DAC List of ODA Recipients. <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-standards/DAC-List-ODA-Recipients-for-reporting-2021-flows.pdf>. 10/10/2021.
- OECD-DAC. (2021c). DAC Glossary of Key Terms and Concepts. <https://www.oecd.org/dac/dac-glossary.htm>. 10/08/2021.
- Oğurlu E. (2018). 1998-2018 Arası Dönemde Türkiye'nin Afrika Deneyimi: Fikirden Eyleme Bir Dönüşüm. *Avrasya Etüdleri*, 54(2): 65-94.
- Overseas Development Institute. (1964). British Aid-5: Coloneal Development. <https://cdn.odi.org/media/documents/8077.pdf>. 22/09/2021.
- Özdemir Ü. (2015). Tarihte Türk Denizcilik Faaliyetleri Ve Günümüz Limanlarının Gelişim Sürecine Olan Etkisinin İncelenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 5(12): 421-441.
- Özkan M. (2012). Türkiye'nin Afrika'da Artan Rolü: Pratik Çabalar ve Söylem Arayışları. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(46): 19-28.
- Özkuyumcu N. (2012). Tolunoğulları. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tolunogullari>. 14/08/2021.
- Pakenham T. (2019). *Afrika'nın Paylaşımı* (Çev. D. Pamuk). Ankara: Hece Yayınları.
- Piketty T. (2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital* (Çev. H. Koçak), 4. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Piketty T. (2015). *The Economics of Inequality*. Çeviri: Goldhammer A. Harvard University Press.
- Punch KF., Etöz, Z. (2016). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Çeviri: D. Bayrak, HB. Arslan, Z. Akyüz, Z. Etöz, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Reyes GE. (2001). Four Main Theories Of Development: Modernization, Dependency, Word-System, and Globalization. *Nómadas. Revista Crítica De Ciencias Sociales Y Jurídicas*, 4(2): 109-124.
- Rostow WW. (1959). The Stages Of Economic Growth. *The Economic History Review*, 12(1), 1-16.
- Sak R., Sak İTŞ., Şendil, ÇÖ., Eşref NAS. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1): 227-256.

- Sametoğlu F. (2011). *Türkiye'nin, Sağlık Alanında Afganistan'a Yardımlarının Dünü ve Bugünü*. <https://www.sdplatform.com/Dergi/467/Turkiyenin-saglik-alaninda-Afganistana-yardimlarinin-dunu-ve-bugunu.aspx>. 11/11/2021.
- Sen A. (1999). *Development as Freedom*, New York, Oxford University Press.
- Settles JD. (1996). The Impact of Colonialism on African Economic Development. *Chancellor's Honors Program Projects*. https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1182&context=utk_chanhonoproj. 19/10/2021.
- Shareia BF. (2015). Theories of Development. *International Journal of Language and Linguistics*, 2(1): 78-90.
- Signé L. (2019). Leaving No Fragile State and No One Behind in a Prosperous World: A New Approach. *Leave No One Behind: Time for Specifics on the Sustainable Development Goals*, 239-280.
- Smith K., Fordelone TY., Zimmermann F. (2010). Beyond The DAC: The Welcome Role Of Other Providers Of Development Co-Operation. *DCD Issues Brief*. <https://www.oecd.org/dac/45361474.pdf>. 19/09/2021.
- Sokoloff KL., Engerman SL. (2000). Institutions, Factor Endowments, and Paths of Development in The New World. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3): 217-232.
- Stewart F., Deneulin, S. (2002). Amartya Sen's Contribution To Development Thinking. *Studies in Comparative International Development*, 37(2), 61-70.
- Sutton PW., Giddens A. (2016). *Sociology*. Çeviri: Kayhan EA. Sosyoloji, 8. Edisyon, Kırmızı Yayınları.
- Swiss L. (2011). Security Sector Reform And Development Assistance: Explaining The Diffusion Of Policy Priorities Among Donor Agencies. *Qualitative Sociology*, 34(2), 371-393.
- Syrquin M., Chenery HB. (1989). Patterns Of Development, 1950 To 1983. *World Bank Discussion Paper*, 41. Washington, DC: World Bank.
- Tandoğan M. (2011). Osmanlı Devleti'nin Afrika'da Avrupa sömürgeciliğine karşı siyaseti (XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başları), Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tarnoff C. (2018). *The Marshall plan: Design, Accomplishments, and Significance* (s. 32), Congressional Research Service.
- T. C. Dışişleri Bakanlığı (2021). Türkiye-Afrika İlişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa>. 07/08/2021.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2021). Yürürlükte Bulunan STA'lar. <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/serbest-ticaret-anlasmalari/yururlukte-bulunan-stalar>. 07/08/2021.

- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2020). 2021 Yılına Girerken Girişimci ve İnsani Dış Politikamız. https://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2021-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf. 07/08/2021.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. (2018). İnsani Diplomasiyi Dış Politikamızın Merkezine Yerleştirdik. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/92302/-insani-diplomasiyi-dis-politikamizin-merkezine-yerlestirdik->. 10/08/2021.
- Tepeciklioğlu, EE. (2012). Afrika Kıtasında Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye-Afrika İlişkileri. *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2): 59-94.
- Terjesen SA. (2004). Amartya Sen's Development As Freedom. *Graduate Journal of Social Science*, 1(2): 344-347.
- The Water Project. (2016). Su Krizi İstatistikleri. https://thewaterproject.org/water-scarcity/water_stats. 07/11/2021.
- TİKA. (2013). TİKA, Atatürk'ün Emanetini Yeniden Canlandıracak. https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_ataturkun_emanetini_yeniden_canlandiracak-4378. 11/11/2021.
- TİKA. (2018a). TİKA Tarihçe. <https://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/tarihce-222>. 11/11/2021.
- TİKA. (2018b). The Role of Turkish Cooperation and Coordination Agency - TİKA in South-South and Triangular Cooperation. <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/EXPO%20BRO%C5%9E%C3%9CR/expobrosur.pdf>. 11/11/2021.
- TİKA. (2021). Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu.. <https://www.tika.gov.tr/upload/2021/09/2021%20kurumsal%20rapor/Mali-Durum-Raporu-Web.pdf>. 11/11/2021.
- TİKA. 2018-2022 Stratejik Planı. <https://www.tika.gov.tr/upload/2018/T%C4%B0KA%20Stratejik%20Plan%202018-2022/T%C4%B0KA%20Stratejik%20Plan%202018-2022.pdf>. 11/11/2021.
- TİKA. 2019-2023 Stratejik Planı. <https://www.tika.gov.tr/upload/2019/Faaliyet%20Raporu%202018/Stratejik%20Plan%202019-2023/TIKAStratejikPlan2019Web.pdf>. 11/11/2021.
- Todaro, M. P., Smith, SC., (2011). *Economic Development*, 11th ed. The Pearson Series, 1-829.
- Toprak S. (2012). Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları. *Türkiyat Mecmuası*, 22(1): 223-237.
- Trademap. (2021). İthalat-İhracat İstatistikleri. <https://www.trademap.org/Index.aspx>. 13/10/2021.
- Trademap. (2020). Turkey-Africa Statistics. <https://www.trademap.org/Index.aspx>. 06/09/2021.

- Türk Hava Yolları. (2021). Hakkımızda. <https://www.turkishairlines.com/tr-int/basin-odasi/hakkimizda/sayilarla-turk-hava-yollari/>. 11/11/2021.
- Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu. (2019). Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı. <https://www.tika.gov.tr/upload/sayfa/publication/2019/TurkiyeKalkinma2019Web.pdf>. 11/11/2021.
- Tüyoğlu Y. (2021). Turkish Development Assistance As A Foreign Policy Tool And Its Discordant Locations, 2021, *Center for Applied Turkey Studies Working Paper*, 2.
- Uğur M. S. (2017). Amartya Sen'in Kapasite Yaklaşımı ve İnsan Merkezli Bir Kalkınma Anlayışı. *Sosyoekonomi*, 25(1): 91-107.
- UN. (2021a). World Economic Situation Prospects. https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/WESP2021_CH3_AFR.pdf. 11/10/2021.
- UN. (2021b). En Az Gelişmiş Ülkeler Listesi. https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/ldc_list.pdf. 19/10/2021.
- UNCTAD. (2021). UN List of Least Developed Countries. <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/list>. 09/09/2021.
- UNDP. (2013). Dış Yardımların Düzenlenmesi- Seçilmiş Ülke Uygulamaları 2011-2012. <https://www.tika.gov.tr/upload/2016/Prestij%20Eserler/D%C4%B1%C5%9F%20Yardımlar%C4%B1n%20D%C3%BCzenlenmesi%202011-2012.pdf>. 09/09/2021.
- UNDP. (2008). Turkey Builds on its Emerging Donor Role. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/pressreleases/2008/10/07/turkey-builds-on-its-emerging-donor-role0.html>. 09/10/2021.
- Uygur E., Uygur F. (2013). Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 173: 273-286.
- Ünalp F. (2010). Rezzan, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Wallerstein I. (2004). *World-Systems Analysis*. Duke University Press, 1-128.
- Wasuge M. (2016). Turkey's Assistance Model In Somalia: Achieving Much With Little. *Heritage Institute for Policy Studies*, 1-29.
- Webster A. (1990). *Intriduction to Sociology of Development*, 2nd ed, London: Palgrave Macmillan.
- Williamson J. (2004). The Washington Consensus as Policy Prescription for Development. In: T. Besley and NR. Zagha (eds). *Development Challenges in the 1990s: Leading Policymakers Speak from Experience*, United States, World Bank Publications, 31-33.

- Willis K. (2005). *Theories and Practices of Development*. 1. Baskı. Routledge, 45-46.
- Wilson TA. (1977). *The Marshall Plan, 1947-1951*, Foreign Policy Association.
- Yıkılmaz Y. (2019). On Dokuzuncu Yüzyılda Güney Afrika’da Bir Osmanlı Alimi Ebubekir Efendi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14: 241-257.
- You ST. (2013). Inequality Does Cause Underdevelopment: Comprehensive Analyses Of The Relationship. *University of California Berkeley*. https://www.econ.berkeley.edu/sites/default/files/Soosun%20Tiah%20You_thesis.pdf. 09/09/2021.
- Yülek M. (2019). *Ulusların Yükselişi: İmalat, Ticaret, Sanayi Politikası ve Ekonomik Kalkınma*, 1. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Zengin H., Korkmaz A. (2019). Determinants of Turkey’s Foreign Aid Behavior, *New Perspectives on Turkey*, 60: 109-135.
- 480 Sayılı Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği Başkanlığı Kurulması, 206 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin İki Maddesinin Değiştirilmesi ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellere Bir İlave Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, T.C. Resmi Gazete, sayı: 21124, 27 Ocak 1992.

EKLER

Ek-1. TİKA Program Koordinasyon Ofisleri ve Açılış Yılları

TİKA AFRIKA PROGRAM KOORDİNASYON OFİSLERİ (PKO)		
	Ülke	Açılış Yılı
1	ETİYOPYA	2005
2	SUDAN	2006
3	SENEGAL	2007
4	MISIR	2012
5	LİBYA	2012
6	SOMALİ	2012
7	TUNUS	2012
8	KENYA	2012
9	NİJER	2013
10	GÜNEY SUDAN	2014
11	KAMERUN	2014
12	NAMİBYA	2014
13	CEZAYİR	2014
14	KOMOR ADALARI	2014
15	TANZANYA	2014
16	ÇAD	2014
17	CİBUTİ	2014
18	GİNE	2016
19	MOZAMBİK	2016
20	UGANDA	2016
21	GÜNEY AFRIKA	2017
22	GAMBIYA	2017

PROJE FOTOĞRAFLARI

TİKA'nın Afrika'da Gerçekleştirdiği Bazı Sosyal Altyapı Proje Görselleri

Çad Milli Eğitim Bakanlığına Matbaa Kurulumu

Mogadişu Zemzem Bilim Teknoloji Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Sera Kurulumu

Sudan-Türk Mesleki ve Teknik Eğitim Merkezi

Nijer Anne Çocuk Sağlığı Hastanesi İnşaatı ve Tefrişatı

Recep Tayyip Erdoğan Hastanesi İnşası ve Tefrişatı

Mali Ulusal Meclisinin Genel Kurul Salonu ve Fuaye Alanının Tadilatı ve Tefrişatı

Cezayir 3D Tasarım ve Eğitim Merkezi Kurulması

Sudan Türk Ebe Eğitim Merkezi İnşası, Donanımı ve Ebelik Eğitimleri

Burkina Faso Game Koamba Kadın Derneği Meslek Edindirme Merkezi İnşa ve Donanımı